

Food and Agriculture
Organization of the
United Nations

Стратегија развоја пољопривреде и руралног подручја општине Фоча 2023-2027

Стратегија развоја пољопривреде и руралног подручја Општине Фоча 2023-2027

Ова стратегија је развијена уз подршку Организације за храну и пољопривреду Уједињених нација у оквиру пројекта „Подршка планирању локалног пољопривредног и руралног развоја“ (ТСП/ВИН/3804). Употребљене ознаке и презентација материјала у овом информативном производу не подразумевају изражавање било каквог мишљења Организације за храну и пољопривреду Уједињених нација (ФАО) у вези са правним или развојним статусом било које земље, територије, града или области или њених власти, или у вези са разграничењем њених територија или граница. Помињање одређених компанија или производа произвођача, без обзира да ли су патентирани или не, не значи да их је ФАО одобрио или препоручио, а не друге сличне природе који нису поменути.

Ставови изражени у овој стратегији су ставови аутора и не одражавају нужно ставове или политике ФАО-а. ФАО не преузима одговорност за одлуке, мере или радње предузете на основу ове стратегије.

Документ израдили:

Радна група именована од стране начелника Општине Фоча

др Гордана Роквић Кнежић, Национални специјалиста за политику руралног развоја,
ФАОВА

др Миљан Ербез, Национални специјалиста за развој пројеката руралног развоја,
ФАОВА

Насловна слика, извор: НП „Сутјеска“, Фоча

Садржај

1. РЕЗИМЕ/УВОД.....	3
2. СТРАТЕШКА ПЛАТФОРМА	6
2.1. СИТУАЦИОНА АНАЛИЗА	6
2.1.1. Географски положај и агроеколошке карактеристике	6
2.1.2. Демографска ситуација и трендови.....	8
2.1.3. Стање запослености и тржишта рада.....	11
2.1.4. Свеукупни економски развој / значај пољопривреде у економији	12
2.1.5. Општи трендови пољопривредне производње	15
2.1.6. Приступ тржишту и ланци вриједности	24
2.1.7. Произвођачке организације	26
2.1.8. Перарађивачка индустрија и производња	27
2.1.9. Диверзификација руралне економије.....	28
2.1.10. Квалитет живота у руралном подурчју.....	33
2.1.11. Еколошки аспекти руралног развоја.....	43
2.1.12. Биодиверзитет и генетички ресурси	45
2.1.13. Структура локалне управе и политика пољопривредног и руралног развоја	47
2.2. SWOT анализа заснована на доказима.....	50
2.3. Стратешко фокусирање	51
2.4. Визија развоја	52
2.5. Стратешки циљеви са индикаторима	53
3. ПРИОРИТЕТИ И МЈЕРЕ	56
4. КЉУЧНИ СТРАТЕШКИ ПРОЈЕКТИ	58
5. ОПИС УНУТРАШЊЕ И МЕЂУСОБНЕ УСКЛАЂЕНОСТИ СТРАТЕШКОГ ДОКУМЕНТА	60
6. ФИНАНСИЈСКИ ОКВИР	62
6.1. Алетарнативни извори финансирања.....	64
7. ОКВИР ЗА СПРОВОЂЕЊЕ, ПРАЋЕЊЕ, ИЗВЈЕШТАВАЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ СТРАТЕШКОГ ДОКУМЕНТА	66
8. ПРИЛОЗИ СТРАТЕШКОМ ДОКУМЕНТУ	68
Прилог 1:.....	68
8.1: Сажети преглед стратешких циљева, приоритета и мјера.....	68
8.2: Детаљан преглед мјера	70
Прилог 2. План вредновања стратешког документа	78
Прилог 3: Анализа ланаца вриједности	79
ПОПИС ЛИТЕРАТУРЕ:.....	99

1. РЕЗИМЕ/УВОД

Израда Стратегије пољопривреде и руралног развоја општине Фоча за период 2023-2027 (у даљем тексту Стратегија), координисана је од стране општинске управе, а подржана од стране Свјетске организације за храну и пољопривреду Уједињених нација (ФАО) кроз пројекат “Подршка планирању локалног развоја пољопривреде и руралних подручја” (ТСР/ВiН/3804 - Supporting local agricultural and rural development planning).

Главни циљ израде Стратегије пољопривреде и руралног развоја општине Фоча је пружити оквир за динамичнији развој сектора пољопривреде и руралних подручја у цјелини, те ускладити главне правце развоја пољопривреде и руралних подручја општине са стратешким оквиром развоја на нивоу Републике Српске и Босне и Херцеговине. У том смислу развојне мјере дефинисане Стратегијом се надопуњују на већ постојеће мјере за развој пољопривреде и руралних подручја на републичком нивоу, при чему се настоји избјећи дуплирање мјера, а постићи циљано усмјеравање средстава у складу са приоритетним потребама локалног развоја које су произашле из Анализе стања пољопривреде и руралних подручја општине Фоча, уз уважавање компаративне предности сектора пољопривреде и подручја општине у цјелини. Временски оквир за реализацију Стратегије предвиђа период 2023-2027. чиме је усклађен са периодом важења новог стратешког оквира на републичком нивоу, као и на нивоу Европске Уније (ЕУ).

Стратегија пољопривреде и руралног развоја општине Фоча није само секторски документ већ документ који сагледава могућности развоја руралних подручја са ширег интегралног приступа развоју заједнице укључујући и уважавајући мишљења и потребе представника различитих друштвених група у процесу развоја, те узимајући у обзир економску, еколошку и социјалну страну одрживости предложених интервенција.

Стратегија пољопривреде и руралног развоја, без обзира што се доноси на локалном нивоу, узима у обзир и смјернице Европске уније за одржив развој пољопривреде и руралних подручја које су дефинисане Зеленим планом ЕУ, односно Зеленом агендом за Западни Балкан, те њима придружених ЕУ Стратегије биодиверзитета 2030, ЕУ Стратегије од фарме до стола и Стратегије „једно здравље“, као и Оквиром за реализацију Циљева одрживог развоја у Босни и Херцеговини. Па иако се законодавни оквир за провођење принципа дефинисаних ових стратешким документима доноси на републичком нивоу, одговорност је локалне управе да осигура оквир за успјешно прилагођавање субјеката у сектору новим околностима пословања на тржишту, те да усклади стратешке смјернице локалног руралног развоја са оквирима које доноси Зелени план и циљеви одрживог развоја.

Стратегија пољопривреде и руралног развоја је документ који по први пут за подручје општине Фоча дефинише партнерство као модел управљања и спровођења овог стратешког документа. Партиципативни приступ у управљању руралним развојем подразумијева сарадњу јавног, пословног и цивилног сектора у свим фазама планирања, реализације и праћења Стратегија развоја на локалном нивоу. На тај начин осигурава се већи степен транспарентности, инклузивности и постизање консензуса у усаглашавању развојних приоритета, те унапређује оквир за финансијско планирање и реализацију програма развоја.

Важно је напоменути да је Стратегија урађена у вријеме када се систем пољопривредне производње у Босни и Херцеговини (БиХ) постепено мијења услијед конкурентног притиска проузрокованог интегрисањем регионалних тржишта, те отварањем тржишта према земљама ЕУ. Стратегија пољопривреде и руралног развоја општине Фоча за период 2023-2027 година, је конципирана тако да подржава прилагођавање предвиђеним промјенама у складу са приоритетима развоја и могућностима дефинисаним на локалном нивоу. Стога ће рурални развој постати све значајнији елемент пољопривредне политике, нарочито код осмишљавања и провођења мјера којима ће се помоћи локалном становништву да покрене процесе диверсификације како унутар пољопривредне производње, тако и повезивањем пољопривреде

са другим дјелатностима унутар руралне економије, те кроз циљано усмјеравање средстава у изградњу локалних ланаца вриједности за компаративне производе и дјелатности.

Стратегија је усклађена са Законом о стратешком планирању Републике Српске те садржи: увод, стратешку платформу, приоритете и мјере, кључне стратешке пројекте, опис унутрашње и међусобне усклађености стратешког документа, оквирни финансијски план, оквир за провођење, праћење, извјештавање и вредновање стратешког документа. Прилози у стратешком документу односе се на сажети преглед циљева, приоритета и мјера, те детаљан преглед мјера. Стратешка платформа садржи ситуациону анализу, визију развоја и стратешке циљеве са полазним циљним вриједностима индикатора.

Осим Закона о стратешком планирању Републике Српске, методолошки приступ у изради Стратегије укључивао је и примјену УН методологије за интегрисано планирање локалног развоја (МИПРО¹). Ова методологија подразумијева провођење процеса планирања у фазама, од којих су најважније припремна фаза, фаза анализе и фаза креирања стратешке платформе. У изради стратегије кориштене су и ФАО Смјерницама о одабиру ланаца вредности за одрживи развој ланца вриједности у храни (2021).

Интегрални приступ у изради Стратегије примијењен је кроз интегрисање различитих друштвених група у процес планирања и дефинисања новог плана развоја: представници јавног сектора (општинске службе); приватног сектора: представници пољопривредника, прерађивача, откупљивача, те представници цивилног сектора односно удружења, а који заступају интересе жена на селу, произвођача млијека, произвођача малина, пчелара и др. Партиципативни приступ примјењен је укључивањем свих локалних актера у процес израде Стратегије кроз све фазе процеса коришћењем различитих алата током све три фазе процеса планирања: радионице, интервјуи, анкете.

Стратегија пољопривреде и руралног развоја је израђена по принципима транспарентности, осигуравајући отвореност према јавности у свим фазама његове израде. Ово је постигнуто кроз низ радионица које су укључивале стручне и јавне расправе, те истраживање спроведено на узорку од 30 домаћинстава. Анкета је обухватила 25 питања која се односе на врсте прихода које остварују чланови домаћинства, врсте производа које домаћинства стављају на тржиште, врсте препрека са којима се сусрећу у развоју пољопривреде, друге привредне дјелатности на газдинству и препреке са којима се сусрећу у развоју допунске активности, препреке са којима се суочавају у развоју предузетничких активности, приступ јавним услугама и јавној инфраструктури, приоритетни проблем и перспектива. Анкета је обухватила и десет питања за женске чланове домаћинства, као и за младе чланове породице. Одлуком начелника општине Фоча формирана је радна група за израду стратегије и именован координатор радне групе. Радну групу чинило је седам чланова, од којих су двије жене и пет мушкараца. Именовани су чланови радне групе као представници јавног, пословног и цивилног сектора: Одјељења за привреду и друштвене дјелатности односно Секције за пољопривреду Општине Фоча, мјесне заједнице Устиколлина, удружења повратника, удружења пољопривредника, ШГ "Маглић, Туристичке Организација општине Фоча. Задатак радне групе је био да, уз стручну подршку ФАО организације, прикупи податке релевантне за анализу стања пољопривреде и руралних подручја укључујући анкетање одабраних пољопривредних домаћинстава, валидацију резултата анализе ситуације, учешће у дефинисање главних предности, слабости, ограничења и могућности за развој пољопривреде и руралних подручја, учествовање у дефинисању визије развоја и главних стратешких циљева, као и кључних пројеката и мера за реализацију стратешког документа. Сви остали заинтересовани су учествовали у дискусијама у оквиру радионица које се организују на крају сваке фазе израде стратешког документа: прва почетна радионица 5. априла 2022. за чланове радне групе, почетна радионица за чланове радне групе и других представника 25.05.2022.године у општини Фоча, радионица о валидацији резултата и SWOT анализа, 4.10.2022.године (за чланове радне групе), валидациона радионица 6.12.2022.године у

---

¹ <https://www.undp.org/bs/bosnia-herzegovina/publications/metodologija-za-integrirano-planiranje-lokalnog-razvoja-u-bih-%E2%80%93mipro>

општини Фоча за све актере. Нацрт стратешког документа достављен је на допуне и коментаре Радној групи, као и регионалној канцеларији ФАО за западни Балкан, након чега је израђен коначан нацрт стратешког документа који је упућен ресорном министарству на одобрење.

2. СТРАТЕШКА ПЛАТФОРМА

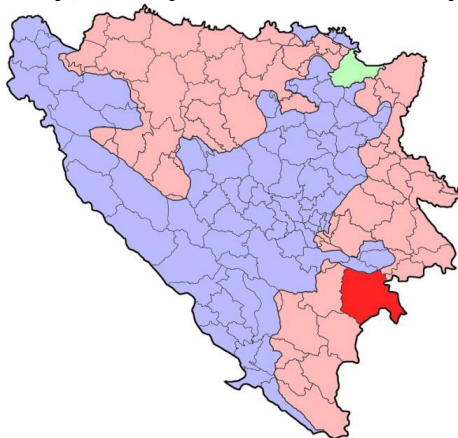
Стратешка платформа Стратегије развоја пољопривреде и руралног подручја општине Фоча садржи ситуациону анализу са освртом на стање и усклађеност са релевантним документима на нивоу Републике Српске, БиХ, али и локалне самоуправе, визију развоја и стратешке циљеве са полазним и циљним вриједностима индикатора.

2.1. СИТУАЦИОНА АНАЛИЗА

У овом поглављу дат је свеобухватан преглед капацитета који посредно или непосредно имају утицај на развој пољопривреде и квалитет живота у руралним подручјима општине Фоча.

2.1.1. Географски положај и агроеколошке карактеристике

Општина Фоча се налази у југоисточном дијелу Босне и Херцеговине, унутар ентитета Република Српска. Фоча се налази на обали ријеке Дрине, на самом почетку њеног горњег тока. Источна и јужна граница општине представљају уједно и границу са Црном Гором, на сјевероистоку општина граничи са општином Чајниче, на сјеверу са општинама Фоча/Устиколина и Горажде у Федерацији БиХ, на западу са општином Калиновник и на југозападу са општином Фоча. Општина Фоча се простире на површини 1.115 km², што представља 4,52% територије Републике Српске, односно 2,18% укупне територије БиХ.

Карта 1: Географски положај општине Фоча

Општина Фоча спада у ред највећих општина у РС и БиХ. Од главног града БиХ, Сарајева, општина Фоча је удаљена 78 km, док је од Бања Луке, политичког, административног, финансијског, универзитетског и културног центра Републике Српске удаљена 263 km. Добро развијене саобраћајне комуникације повезују општину Фоча магистралним путевима са Сарајевом, Вишеградом и Гораждем, хрватским и црногорским приморјем, те Србијом, а општином протиче и ријека Дрина као главна саобраћајна артерија на подручју источне Босне. Општина Фоча је с осталим дијеловима БиХ повезана магистралним путевима М20 (Фоча - Фоча - Устипрача) и М18 (Сарајево - Фоча - Никшић), при чему магистрални пут М18 захтјева хитну реконструкцију.

Фоча је смјештена на надморској висини између 400 m (кањонске долине, ријечне котлине и поља) и 2.386 m (планинска била и површи). С обзиром на карактер рељефа, на подручју општине је углавном заступљена планинска клима, док у самој долини ријеке Дрине влада умјерено-континентална клима.

Највећи дио општине покрива шумско (76.702 ha) и пољопривредно (30.901 ha) земљиште. Општина има значајне количине површинских вода (17 водотока), те богатство у минералним сировинама и угљену. На подручју општине налази се Национални парк "Сутјеска" са прашумом Перућица, планине Зеленгора и Маглић, кањон ријеке Таре који ову општину дијели са сусједним црногорским општинама, низ језера богатих рибом, те значајни природни резервати (раритети, ендеми, паркови и сл.).

На подручју Фоче постоји 17 ријека и ријечица у дужини од 250 km. Најпознатије: Дрина, Тихотина, Тара, Сутјеска и Бистрица. Планине припадају динарском планинском систему.

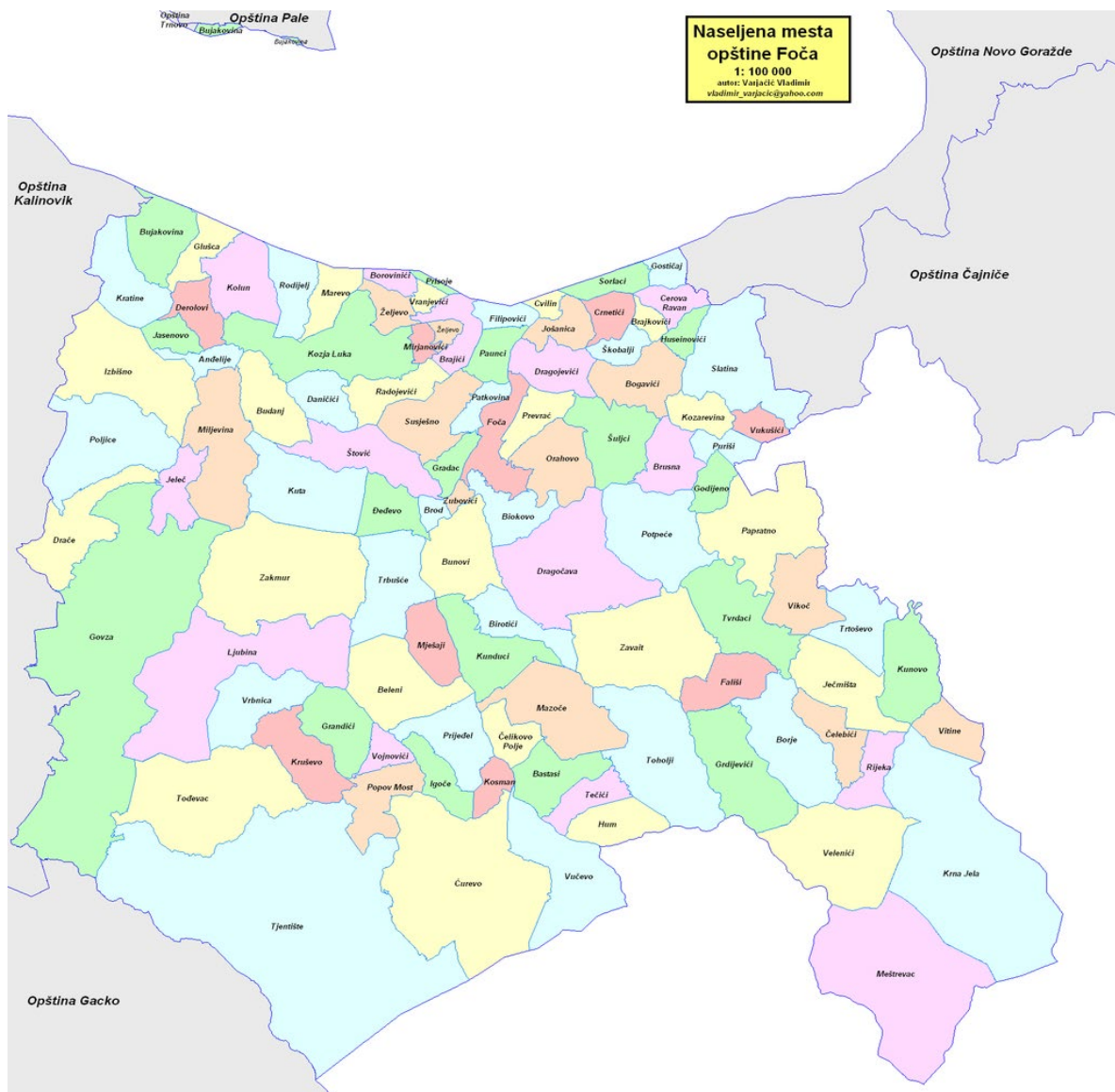
Најпознатије су: Маглић, Вољујак, Вучево, Љубишња и Зеленгора са својих 8 језера, познатих под називом „Горске Очи“и Трновачко језеро, сва ледничко глацијалног поријекла.

- Педолошки састав земљишта на територији општине Фоча је сљедећи:

1. Алувијална земљишта – уз водотоке ријека Дрине, Техотине, Сутјеске, Бистице.
  2. Скелетна земљишта – у брдско-планинском дијелу општине
  3. Смеђа земљишта – у брдском дијелу са великим бројем подтипова и варијетета
  4. Рензине – у планинским предјелима (плитки профили богати хумусом)
  5. Ранкер – у планинским масивима Зеленгоре, Маглића, Вучева (хумусносиликатно земљиште).
- На подручју општине протичу ријеке: Дрина, Тихотина, Тара, Сутјеска, Хрчавка, Бистрица, Перућачки поток, водопад Скакавац и мноштво мањих водотокова.

Општина Фоча припада Горњо Дринској регији а источна и јужна граница Фоче је уједно и граница са Црном Гором.

Општину Фоча чини 95 насељених мјеста организованих у 26 мјесних заједница. Мјесне заједнице су: Центар, Горње Поље, Доње Поље, Лазарево, Обилићево, Душаново, Ливаде, Рјечица, Брод, Челебићи, Челиково Поље, Драгочава, Годијено, Јелеч, Јошаница, Козја Лука, Кратине, Мештревац, Миљевина, Попов Мост, Слатина, Устиколина, Викоч, Заваит и Ибишно.

Карта 2: Насељена мјеста општине Фоча²

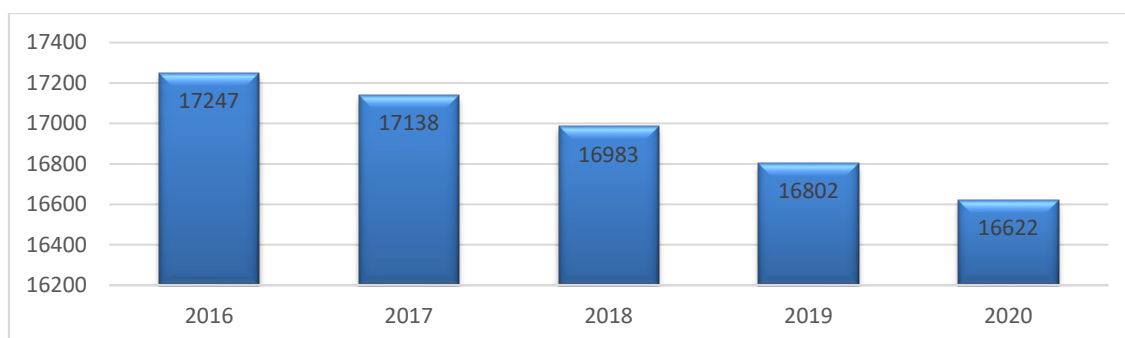
² <https://sr.wikipedia.org/sr-ec/media/naselja.PNG>

2.1.2. Демографска ситуација и трендови

Као и у цијелој Босни и Херцеговини/Републици Српској, тако и на подручју општине Фоча демографска ситуација није задовољавајућа. Анализирајући кретање укупног броја становника у периоду 2016-2020 примјетан је благи тренд пада броја становника овог подручја. Тако се укупан број становника са 17.247 у 2016 години смањено на 16.622 становника у 2020 години или за 4%. Иако ови подаци приказани на нивоу цијеле општине (и рурална и урбана подручја) нису алармантни, демографски показатељи представљени у наставку нису позитивни, а континуитет смањења броја становника јесте забрињавајући и потребно је хитно доношење мјера за његово заустављање.

Према попису становништва из 1991. године, општина је имала 40.513 становника. Попис из 2013. године, који је спровела Република Српска, је показао да на територији општине Фоча живи 18.288 становника који образују 6.622 домаћинства. Број становника, поредећи 2015. и 1991. год., готово је преполовљен, а разлог су: миграције становништва у ратним годинама, те раселавање, како изван граница БиХ, тако и унутар ње.

Графикон 1: Кретање (процијењено) броја становника општине Фоча, период 2016-2020 године

Извор: Градови и општине Републике Српске, Републички завод за статистику Републике Српске

Просјечан број чланова домаћинства износи 2,63 што је доста мање од републичког (3,20) и државног просјека (3,26).

У градском језгру живи 11.237 или 61,4 % становника. Преосталих 7.051 или 38,6 % становника насељава рурално подручје.

Просјечна старост становништва општине Фоча је 43,72 година, што је нешто више од просјека у Републици Српској који износи 41,72 година, а у БиХ 39,50 година. Ипак према истраживањима проведеним на узорку пољопривредних газдинстава, просјечна саросна доб носилаца пољопривредних газдинстава је 60 година, што сигурно не иде у прилог примјени иновација и нових технологија у пољопривредној производњи.

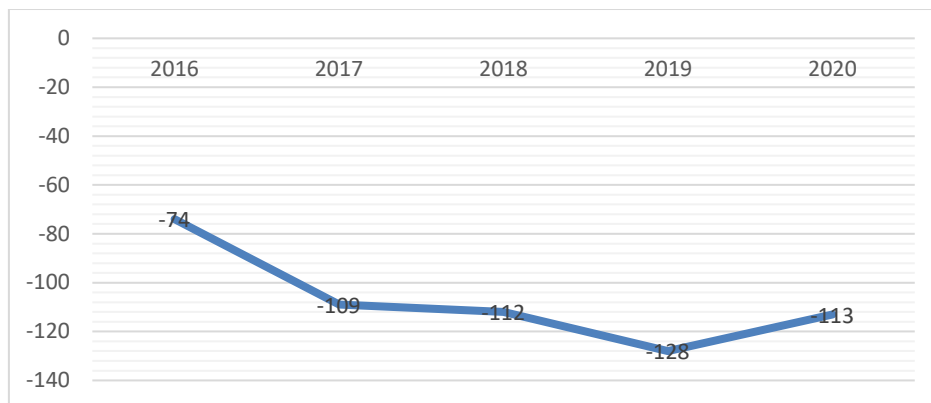
Поређењем структуре насеља по величини, као и броја становника по насељима између два Пописа примјетан је пад броја становника у већини руралних насеља.

Табела 1: Структура насеља по величини

Величина насеља	Попис 1991	Попис 2013
ненасељено	0 насеља	8 насеља
1 - 10 становника	0 насеља	20 насеља
11 - 100 становника	31 насеља	50 насеља
101 - 500 становника	63 насеља	21 насеља
501 - 1.000 становника	5 насеља	0 насеља
1.001 - 5.000 становника	1 насеља	1 насеља
>5.000 становника	1 насеља	1 насеља

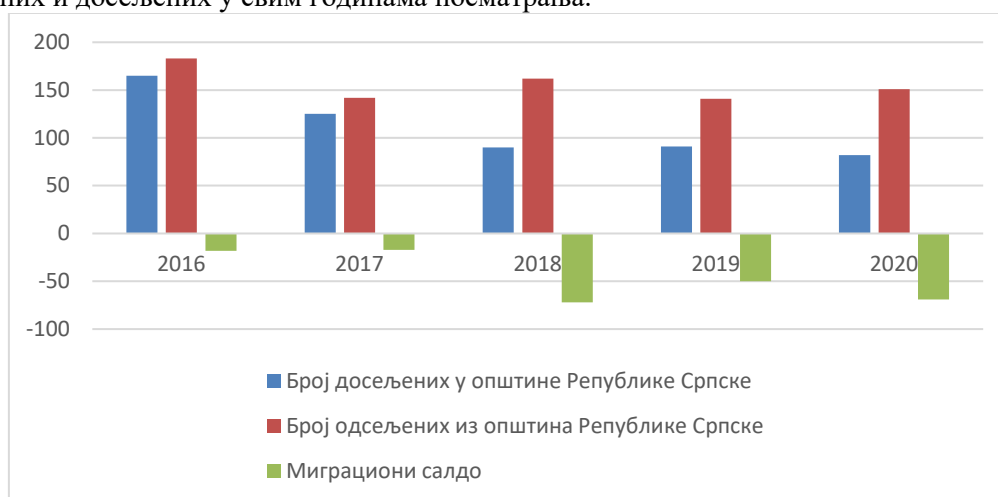
Извор: Попис становништва 2013 године, Агенција за статистику Босне и Херцеговине

Потврда констатацијама негативне демографске слике општине Фоча је кретање природног прираштаја становништва у периоду 2016-2020 година. Прегледом графикана 2 уочавају се сталне негативне вриједности овог показатеља.

Графикон 2: Кретање природног прираштаја становништва за период 2016-2020 године
Извор: Билтен Демографске статистике, 2021 година, Републички завод за статистику

Иако је миграциони салдо за подручје општине Фоча и других општина у БиХ некада резултат промјене мјеста пребивалишта мотивисан локалним изборима, ипак га морамо приказати онаквим каквим га приказују званични статистички билтени, а он приказује негативан биланс досељених и досељених у свим годинама посматрања.

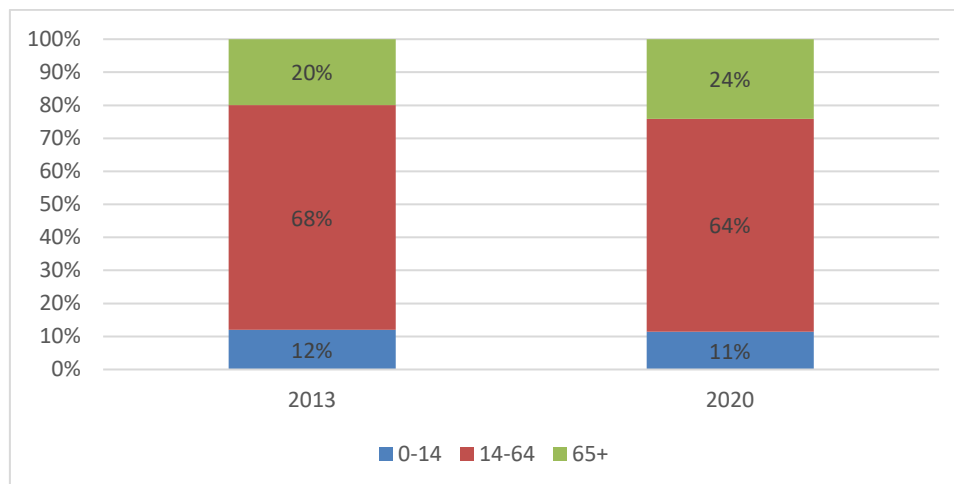
Графикон 3: Кретање броја одсељених, досељених и салдо миграција становника, 2016-2020
Извор: Билтен Демографске статистике, 2021 година, Републички завод за статистику

Посматрајући структуру домаћинстава према броју чланова уочава се да је највећи број домаћинстава (29%) чине домаћинства са два члана, а просјечно домаћинство броји 2,63 чланова што је ниже од републичког просјека од 2.85. На узорку руралних домаћинстава у оквиру анкете на подручју општине Фоча утврђено је просјечно 3,8 чланова по домаћинству, што ипак иде у корист руралног простора без обзира на просјечну старост руралних становника.

Табела 2: Број домаћинстава према броју чланова у руралним насељеним мјестима

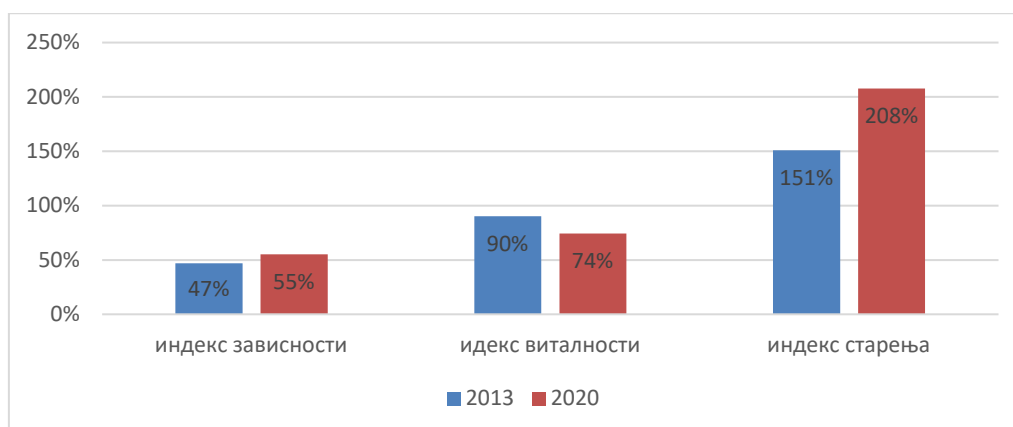
Територија	Број чланова				
	Један члан	Два члана	Три члана	Четири члана	Пет и више чланова
Укупно	3323	4288	3400	3448	3231
	25%	29%	19%	17%	10%

Извор: Домаћинства према броју чланова, Попис 2013 године, Републички завод за статистику Републике Српске
Старосна структура становништва показује карактеристике израженог старења популације.

Графикон 4: Проције становништва према старосним групама
Извор: Републички завод за статистику

Учешће старосне категорије преко 65 година је повећано са 20% у 2013 на 24% у 2020 години, при чему се свака вриједност изнад 12% сматра показатељем израженог старења становништва. То потврђује и вриједност индекса старења од 208%, при чему је већ 40% критична граница. Индекс виталности од преко 74% (однос старосне категорије 20-39 и старијих од 60 година), показује такође све мању виталност популације, па је са таквим вриједностима немогуће очекивати смјену генерација у будућем периоду. Такође вриједност старосне зависности (старији од 65 и млађи од 14 у односу на радно способно становништво) је досегла 55%, при чему је свака вриједност изнад 40% знак узнапредовалог демографског старења становништва. Оваква ситуација може довести до последице да ће већина ових газдинстава ускоро остати празна, с обзиром на то да велики број старијих домаћинства немају наследнике који су спремни да преузму имања. Наведена чињеница може угрозити и снабдијевање пољопривредним производима домаћег тржишта, посебно имајући у виду да је сличан тренд присутан у цијелој Босни и Херцеговини.

Графикон 5: Вриједности демографских показатеља за период 2013 и 2020 година
Извор: обрачун аутора на бази података Републичког завода за статистику Републике Српске

У укупној популацији општине Фоча, женска популација броји 8.209 становника или 49%, а мушка 8.413 становника или 51%. Према старосној структури, изражене су разлике у учешћу старонске категорије изнад 65 година, која код жена учествује 37%, а код мушкараца 29% у укупној популацији. Самим тим мушка популација броји више радно способних у односу на женску популацију.

Изнесени демографски показатељи јасно указују на све израженија негативна кретања у анализираном периоду 2016-2020 и траже релативно брзу реакцију доносиоца прије свега политичких одлука. Ова чињеница треба бити једна од кључних пријетњи (слабости) у дефинисању будућих стратешких праваца дјеловања и мјера пољопривредне/руралне политике овог подручја.

2.1.3. Стање запослености и тржишта рада

Незапосленост становништва, а посебно руралног, свакако је од један од највећих економских, али и политичких и социјалних проблема сваког подручја па и општине Фоча. Укупна формална незапосленост је јако висока и износи 42% према подацима последњег Пописа становништва. У периоду 2016-2020 број незапослених је опао са 3.152 на 2.665. Већи је број незапослених жена у односу на мушкарце. У 2020. години од укупно 4.665 незапослене особе 1.359 или 51% су биле жене, док су 1.306 или 49% били мушкарци.

Табела 1: Запосленост и незапосленост за период 2016-2020 године

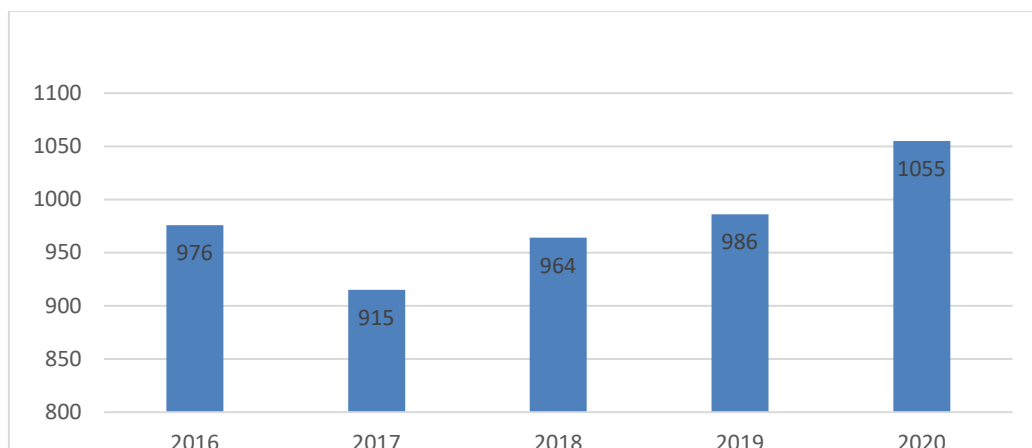
Опис	2016	2017	2018	2019	2020
Запослени	3435	3603	3588	3718	3670
Мушкарци	1950	2042	2020	2082	2047
Жене	1485	1561	1568	1636	1623
Незапослени	3152	3137	2946	2782	2665
Мушкарци	1620	1607	1489	1397	1306
Жене	1532	1530	1457	1385	1359

Извор: Републички завод за статистику, Градови и општине Републике Српске

Структура незапослених особа према стручној спреми показује да је од укупно 3.060 незапослених особа, највише је квалификованих радника и техничара ССС.

Највише запослених, према статистичким евиденцијама за 2020.г., је у дјелатности јавне управе (18%), здравствене заштите (17%) те образовања (13%). У односу на полну структуру, мушкарци су највише запослени у јавној управи (23%), пољопривреди (12%) и образовању (10%), а жене у здравству (27%), образовању (19%) и угоститељству (15%).

Када су у питању плате, у периоду од 2016. године до 2020. године дошло је до благог раста просјечних нето плата запослених. Просјечна нето плата у 2020. години на подручју општине Фоча износила је 1.055 КМ (индекс од 108% у односу на 2016 годину).

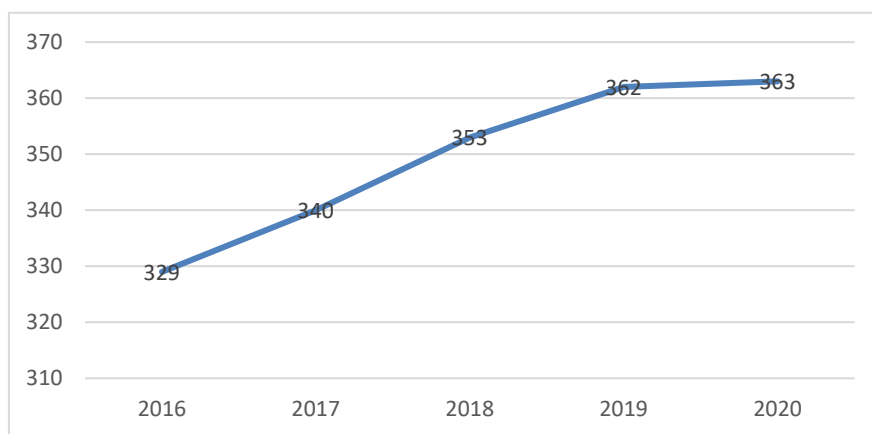
Графикон 6: Просјечна нето плата, Период 2016 - 2020, у KM

Извор: Градови и општине Републике Српске, 2021 година, Републички завод за статистику

Дневне миграције везане за запошљавање нису типичне за општину Фоча, с обзиром да на територији општине постоје све јавне установе релевантне за локалну заједницу, те узимајући у обзир да је Фоча једно од главних туристичких одређишта овог дијела Босне и Херцеговине, те сектор туризма апсорбује велики дио сезонске радне снаге на подручју ове општине.

2.1.4. Свеукупни економски развој / значај пољопривреде у економији

Од укупног броја предузећа, 97% отпада на микро и мала предузећа. Предузећа која запошљавају између 50 и 250 радника чине само 3% укупног броја. Број микро предузећа је 72, број малих 20, средњих 2. Број пољопривредних предузећа је у периоду од 2019 до 2022 године смањен са 5 предузећа на 4 предузећа.

Графикон 7: Број пословних субјеката на подручју општине Фоча у периоду 2016-2020 година

Извор: Привредна Комора Републике Српске

У структури привредних дјелатности најзаступљеније су услужна дјелатност, трговина и прерађивачка индустрија. Посебан облик предузетничке дјелатности представља занатска дјелатност која обухвата занатску производњу, пружање обртничких услуга, као и старе занате, умјетничке занате и домаћу радиност.

Када је у питању структура предузетничких обртничких радњи, највише је заступљено услужно занатство (фризери, одржавање и оправка и прање моторних возила и др.), док је мањи број предузетника који обављају производну дјелатност у којој је највише заступљена дрвопрерада.

У 2021. години у општини Фоча остварен је извоз у износу од 19 мил. KM што је за 63% више у односу на извоз у 2019. години. Извоз општине Фоча учествује у укупном извозу РС са 0,43%. У 2021. години у општини Фоча остварен је увоз у износу од 5 мил. KM или 9% више у односу

на 2020. годину. Увоз општине Фоча учествује у укупном увозу РС са 0,09%. Процент покривености увоза извозом у 2021. години у РС износио је 79,4%, а у општини Фоча 379%, односно извоз је преко 3 пута већи од увоза (Табела 4).

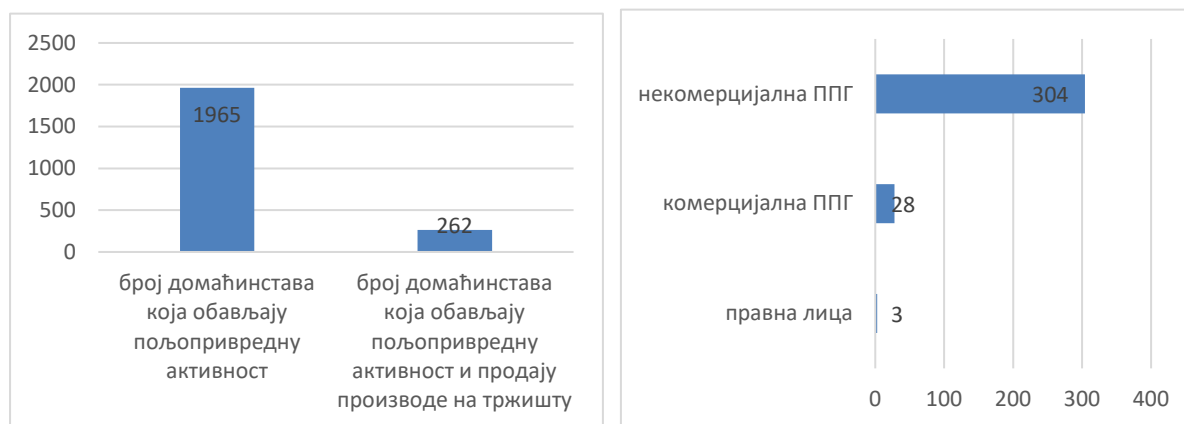
Табела 4: Вриједност спољно трговинске размјене, КМ

	2019	2020	2021
Увоз	1.954.243,00	4.630.335,00	5.035.675,00
Извоз	11.725.364,00	13.923.892,00	19.073.827,00
Покривеност увоза извозом	600%	301%	379%

Извор: Општина Фоча, Одјељење за привреду и друштвене дјелатност

2.1.4.1. Структура домаћинстава/пољопривредних газдинстава

Према подацима пописа становништва 2013. године на подручју општине Фоча идентификовано је 1.965 пољопривредних газдинстава од којих су њих били 262 тржишно орјентисани. Када је у питању Регистар пољопривредних газдинстава који води Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске закључно са 2022. годином регистровано је 335 газдинстава (који имају активан статус) од чега 28 комерцијалних и 304 некомерцијална, те 3 правна субјекта.

Графикон 8: Структура пољопривредних домаћинстава и пољопривредних газдинстава

Извор: Попис становништва, домаћинстава и станова у БиХ 2013, Подаци из Регистра пољопривредних газдинстава

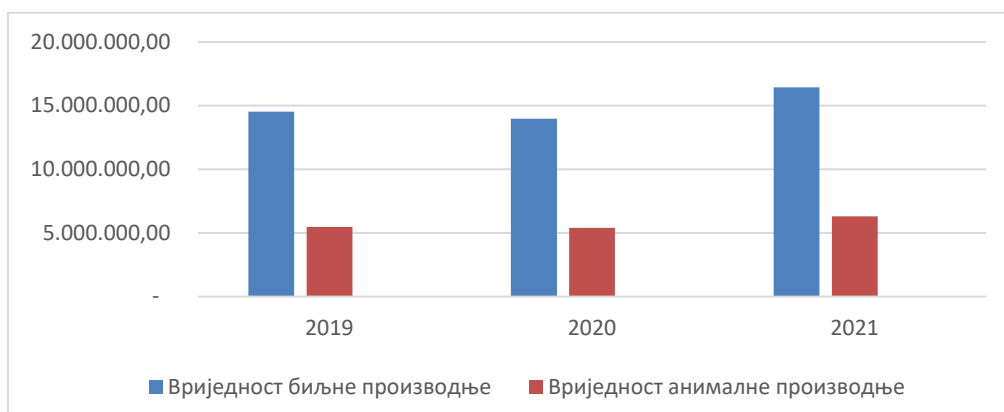
2.1.4.2. Вриједност пољопривредне производње

Достигнут обим робне пољопривредне производње валоризован у новчану вриједност, а према актуелним цијенама на локалном агротржишту у моменту припремања ових података (септембар 2022.године), односно укупан приход од пољопривредне дјелатности на подручју општине Фоча износи 22,74 милиона КМ. У наредном периоду, уз максимално повећањем конкурентности пољопривредне производње и диверзификацијом активности, на годишњем нивоу могуће је увећати приходе од ове привредне гране. Повећање прихода ће бити видљиво кроз повећан обим повртларске, воћарске и сточарске производње и финализацију одређених пољопривредних производа.

Табела 5: Вриједност пољопривредне производње, 2019-2021, КМ

Структура производње	2019	2020	2021
Ратарство	806,31	893,34	944,73
Повртарство	689.294,00	568.552,50	589.312,78
Воћарство	13.847.792,50	13.402.337,50	15.856.895,00
Вриједност биљне производње	14.537.892,81	13.971.783,34	16.447.152,51
Вриједност анималне производње	5,483,875.00	5,404,933.20	6,300,497.54
Укупна вриједност пољопривредне производње	20,021,767.81	19,376,716.54	22,747,650.05

Извор: Обрачун аутора на бази података Одјељења за привреду и друштвене дјелатности Општине Фоча

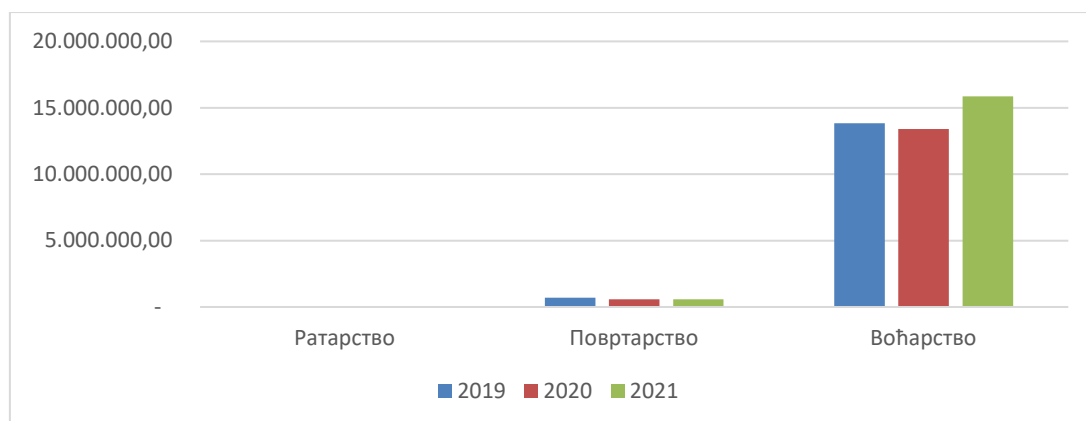
Графикон 9: Структура вриједности пољопривредне производње, 2019-2021

Извор: Обрачун аутора на бази података Одјељења за привреду и друштвене дјелатности општине Фоча

Већи допринос укупној вриједности пољопривредне производње има биљна (72%) у односу на анималну производњу (28%) при чему је у вриједност анималне производње урачуната процијењена вриједност живе стоке, те производње млијека и меда.

Укупна вриједност производње по пољопривредном домаћинству (попис 2013, 1965 домаћинства која се баве пољопривредом) износи 11.576 KM, а по хектару обрадивих површина 1.116 KM. Иако у Републици Српској није дефинисана Економска стандардна величина газдинства (ЕСУ), у поређењу са ЕУ гдје се, код већине земаља чланица газдинство испод 4ЕСУ или 4.800 Еура вриједности производње сматра малим газдинством или некомерцијалним газдинством онда можемо закључити да су пољопривредна газдинства просјечне величине 4.8 ЕСУ, односно на граници прага комерцијалности.

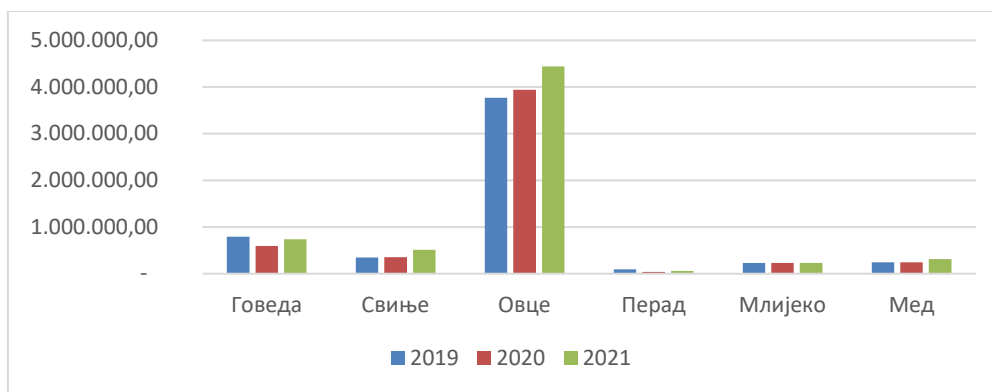
У структури ратарске производње 96% вриједности производње чини воћарска производња, са просјечном вриједности од 14,4 милиона KM. У производњи воћа доминира производња шљиве и крушке. У повртарској производњи доминира производња кромпира са 43% учешћа у просјеку у вриједности повртарске производње.

Графикон 10: Структура вриједности биљне производње

Извор: Обрачун аутора на бази података Републичког завода за статистику

У структури анималне производње највече учешће у укупној вриједности производње има узгој оваца укупне вриједности процијењене кроз вриједност живе стоке на 4 милиона KM у просјеку у посматраном временском периоду. Остале врсте производњи, па чак и производња млијека учествују мање у укупној вриједности сточарске производње.

Графикон 11: Структура вриједности анималне производње, 2019-2021,
Извор: Обрачун аутора на бази података Републичког завода за статистику

Табела 6: Структура вриједности анималне производње, 2019-2021

Година/Категорија	2019	2020	2021
Говеда	793,728.00	591,840.00	737,655.60
Свиње	348,440.00	352,000.00	511,251.20
Овце	3,769,800.00	3,943,519.20	4,443,756.00
Перад	92,400.00	41,200.00	62,302.90
Производња млијека	232.000,00	232.000,00	232.000,00
Производња меда	247.507,00	244.374,00	313.531,84

Извор: обрачун аутора на бази података Одјељења за привреду и друштвене дјелатности општине Фоча

2.1.5. Општи трендови пољопривредне производње

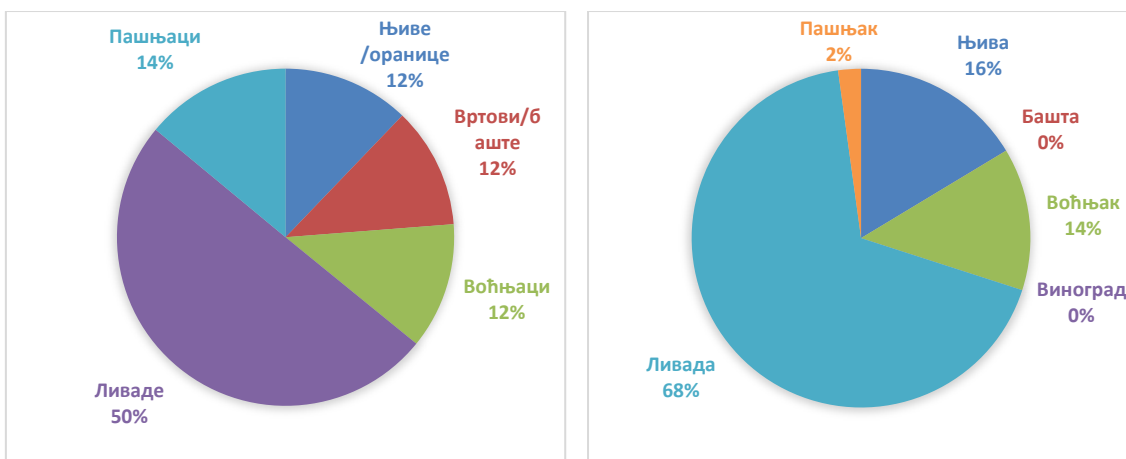
Земљиште

Највећи дио територије општине (графикон 13) је под шумама и пашњацима (76.702 ha), док само мали дио отпада на обрадиво земљиште (30.894 ha). Већина обрадивих површина је у приватном власништву, док површинама под шумама и пашњацима углавном располаже држава. Површине под шумама и пашњацима су организоване у релативно велике парцеле, док су обрадиве површине организоване у мале парцеле, често мање и од 1 ha.

Од укупно површине пољопривредног земљишта на подручју општине Фоча, 66% чине обрадиве површине, а 34% пашњаци. Према статистичким подацима, пољопривредно земљиште заузима 28.324 ha од чега је под ораницама 3.447 ha, под воћњацима 3.429 ha, ливадама 14.201 ha и пашњацима 3.963 ha.

На узорку пољопривредних газдинстава утврђено је да газдинства обрађују преко 80% површина којима располажу тако да су подаци о стању на терену доста позитивнији у односу на земљишне књиге.

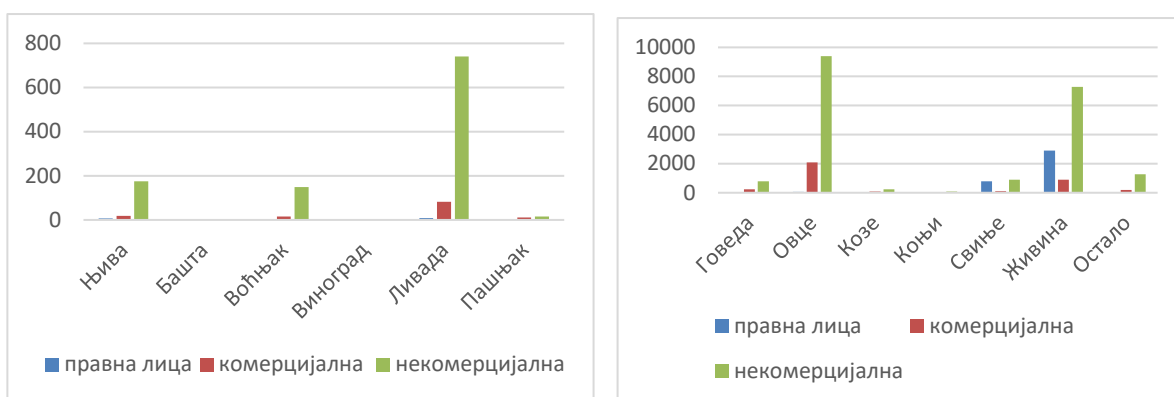
Графикон 12: Структура пољопривредног земљишта, Стање 2022

Извор: Републички завод за статистику (а), Регистар пољопривредних газдинстава (б)

Када упоредимо податке из Катастра са подацима из РПГ-а видимо да је у РПГ више ораница а мање пашњака, што је и за очекивати јер за пашњаке корисници не могу остварити подстицаје. Такође, учешће од 14% воћарске производње је више него душло изнад републичког просјека, што такође позитивно утиче на укупну структуру и вриједност производње. Према истраживању на узорку пољопривредних газдинстава наводњавано у укупним обрадивим површинама учествује са 30% што је свакако позитивно и условљено типом воћарске производње.

Ако посматрамо само активна газдинства у РПГ-у просјечна величина посједа је 3,76 хектара, а креће се од 4,66 ха код комерцијалних газдинстава до 3,62 ха код некомерцијалних газдинстава, односно 9,85 код правних лица, по чему можемо закључити да величина газдинства није критериј разврставања већ врста подстицаја на коју газдинства аплицирају односно висина доприноса које су обавезни плаћати по основу здравственог (некомерцијална) односно здравственог и пензионог осигурања (комерцијална). Истраживањем проведеним на узорку пољопривредних газдинстава добили смо податак да газдинства укупно располажу у просјеку са 5 хектара пољопривредне површине, а да заједно са површинама које узимају у закуп обрађују у просјеку 13 хектара. У поређењу са земљама ЕУ које имају 12 ха просјек величине газдинства (24 код старих земаља чланица), чинило би се да су ова газдинства у рангу ЕУ просјека. Међутим оно што нарушава конкурентску слику јесте испарцелисаност газдинстава, која износи у просјеку 15 парцела, што може узроковати драстичан пад конкурентности и раст трошкова производње.

За разлику од републичког просјека, према којем гро пољопривредних површина користе комерцијална газдинства и правна лица, на подручју општине Фоча већину пољопривредних површина користе она најбројнија, а то су некомерцијална газдинства. Када је ријеч о регистрованом сточном фонду и ту доминирају некомерцијална газдинства.

Графикон 13: Структура земљишта и сточног фонда према типу газдинства, 2022 година

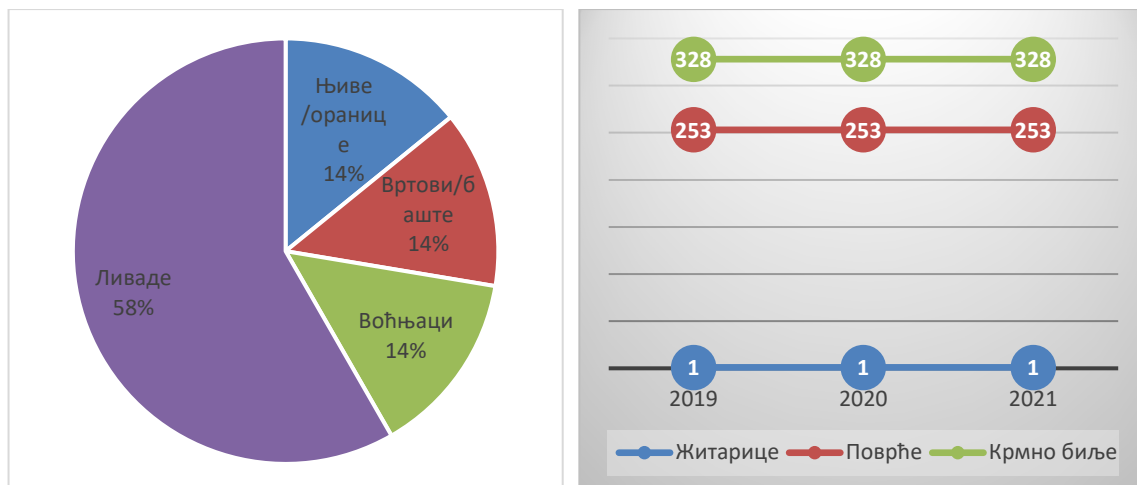
Извор: Регистар пољопривредних газдинстава, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде

Пољопривредна производња

Биљна производња

Производња ратарских култура

Укупне површине ораница и башта износе 6.731 хектара, од чега засијане површине према процјенама, учествују само 10% у укупним површинама ораница и башта. Према статистичким подацима за 2021. годину, структуром засијаних обрадивих површина доминирају поврће на око 253 ха и дјетелине на око 321 ха.

Графикон 14: Структура засијаних ораничних површина, 2021 (а) и током периода 2019-2021 године (б) Извор: Републички завод за статистику

Укупно засијане површине у период 2019-2021. године, према подацима Републичког завода за статистику, евидентирано је, да је производња поврћа, иста у трогодишњем периоду, са малим осцилацијама, које су незнатне. Производња жита, је у јако малим количинама, док није забиљежена производња индустријског биља на подручју општине Фоча. Од жита најзаступљенија је пшеница, а укупан принос житних култура према подацима Републичког завода износи у току 2019-2020. године свега 3 t/ha.

Табела 7: Пожњевене површине, укупни и просјечни приноси житарица, 2019-2021

Култура	2019	2020	2021
Пожњевене површине (ха)			
Пшеница	1	1	1
Остварена производња (тона)			
Пшеница	3	3	3
Просјечни приноси (тона/ха)			
Пшеница	3	3	3

Извор: Општина Фоча, Одјељење за привреду и друштвене дјелатности

У структури сјетвених површина нема заступљене производње љековитог и зачинског биља. Општина располаже са веома разноврсним, обимом богатим, и квалитетом врхунским љековитим и ароматичним биљем врло изражене биодиверзификације. Становништво врши сакупљање самониклог биља и на тај начин остварује додатан приход.

Повртарска производња

У повртарској производњи доминира производња кромпира са преко 40% у укупној вриједности повртарске производње. Од осталих култура, по обиму производње највише се узгајају пасуљ, купус, грашак и лук, док по вриједности производње највеће учешће остварује бијели лук, па

затим зелена салата и шпинат. По томе се може видјети колико би измјена структуре производње и развој производње у затвореном простору могао допринијети унапређењу дохотка пољопривредних произвођача.

Табела 8: Пожњевене површине, укупни и просјечни приноси повртних култура за период 2019-2021

Култура	2019	2020	2021
Пожњевене површине (ха)			
кромпир	157	157	157
мрква	7	7	7
лук црни	10	10	10
лук бијели	8	8	8
пасуљ	15	15	15
грашак	10	10	10
купус и кељ	12	12	12
парадајз	6	6	6
паприка	5	5	5
краставац	5	5	5
салата зелена	5	5	5
карфиол	1	1	1
шпинат	2	2	2
Остало поврће (тиква, тиквица, патлиџан, першун, целер, блитва, цвекла)	10	10	10
Остварена производња (тона)			
кромпир	7.065	7.065	7.065
мрква	21	21	21
лук црни	30	30	30
лук бијели	16	16	16
пасуљ	6,75	6,75	6,75
грашак	8	8	8
купус и кељ	120	120	120
парадајз	9	9	9
паприка	10	10	10
краставац	5	5	5
салата зелена	25	25	25
карфиол	1,2	1,2	1,2
шпинат	12	12	12
Остало поврће	10	10	10
Просјечни приноси (кг/ха)			
кромпир	4.500	4.500	4.500
мрква	4.500	4.500	4.500
лук црни	3.000	3.000	3.000
лук бијели	2.000	2.000	2.000
пасуљ	450	450	450
грашак	800	800	800
купус и кељ	10.000	10.000	10.000
парадајз	1.500	1.500	1.500
паприка	2.000	2.000	2.000
краставац	1.000	1.000	1.000
салата зелена	5.000	5.000	5.000
карфиол	1.200	1.200	1.200
шпинат	6.000	6.000	6.000
Остало поврће	1.000	1.000	1.000

Извор: Општина Фоча, Одјељење за привреду и друштвене дјелатности

Пластеничка производња је организована на малим површинама и претежно за сопствене потребе домаћинства. У задње двије, три године изражен је повећан интерес пољопривредника

за ову производњу, јер она практично "нуди" интензивну производњу током читаве године и пласман "ван сезоне" када су цијене знатно повољније.

Производња крмог биља

Развијена сточарска производња и њена економска одрживост захтијевају квалитетну и јефтину кабасту сточну храну. Због овога је важно познавање актуелног стања у производњи крмог биља, будући да је највећи пољопривредног оутпута долази из сточарске производње. Као што је претходно речено, производња крмог биља доминира у укупним сјетвеним површинама, али је она више одраз екстензивног начина кориштења земљишта него интензивне сточарске производње.

Табела 9: Пожњевене површине, укупни и просјечни приноси крмних култура за период 2018-2020

Култура	2018	2019	2020
Пожњевена површина			
дјетелина	321	321	321
сточна репа	7	7	7
Остварена производња (тона)			
дјетелина	3,5	3,5	3,5
сточна репа	28	28	28
Просјечни приноси (кг/ха)			
дјетелина	3.500	3.500	3.500
сточна репа	4.000	4.000	4.000

Извор: Општина Фоча, Одјељење за привреду и друштвене дјелатност

Производња кабасте сточне хране се карактерише релативно ниским приносима, како на сијаним, тако и на природним травњацима, а с обзиром на значајне површине и велике потребе за овим хранивом, неопходно је приступити рекултивацији ових површина у смислу значајнијег кориштења природних и минералних ђубрива, као и подизању нових под дјетелинско-травним смјешама. Такође, неопходно је размишљати о неким модерним приступима у кориштењу пашњака (планска испаша итд).

Производња воћа

За општину Фоча је значајна производња воћа. Најзначајније културе које се узгајају на овим просторима су: јабука, крушка, шљива, малина и мање количине јагода. број родних стабала и обим производње није се мијењао последњих година. Највеће учешће како по обиму тако и по вриједности производње има шљива, а иза ње су крушка и јабука.

Табела 10: Број родних стабала, укупни и просјечни приноси воћних култура за период 2019-2021

Култура	2019	2020	2021
Број родних стабала			
Трешње	7.000	7.000	7.000
Вишње	600	600	600
Кајсије	100	100	100
Јабукe	40.000	40.000	40.000
Крушке	58.000	58.000	58.000
Диње	150	150	150
Шљиве	150.000	150.000	150.000
Брескве	10.000	10.000	10.000
Ораси	3.000	3.000	3.000
Остварена производња (тона)			
Трешње	700	700	700
Вишње	24	24	24
Кајсије	5	5	5

Јабуре	2.000	2.000	2.000
Крушке	2.320	2.320	2.320
Диње	425	425	425
Шљиве	4.500	4.500	4.500
Брескве	50	50	50
Ораси	60	60	60
Просјечни приноси (кг/стабло)			
Трешње	100	100	100
Вишне	40	40	40
Кајсије	50	50	50
Јабуре	50	50	50
Крушке	40	40	40
Диње	15	15	15
Шљиве	30	30	30
Брескве	5	5	5
Ораси	20	20	20

Извор: Општина Фоча, Одјељење за привреду и друштвене дјелатност

Као и у већем дијелу РС, посљедњих година је присутно заснивање јагодичастиг воће, и то малина које се узгајају на око 12 хектара и јагода на око 4 хектара.

Табела 11: Површина, укупни и просјечни приноси јагодастиг воћа, 2019-2021

Култура	2019	2020	2021
Површина производње			
јагода	4	4	4
малина	12	12	12
Остварена производња (тона)			
јагода	80	80	80
малина	240	240	240
Просјечни приноси (ха)			
јагода	20.000	20.000	20.000
малина	20.000	20.000	20.000

Извор: Општина Фоча, Одјељење за привреду и друштвене дјелатност

У структури вриједности воћарске производње доминира производња коштичавих врста, првенствено шљиве, а затим и трешње, док производња кајсије, брескве и вишне не учествује значајно у укупној вриједности производње. Код јабучастих врста веће је учешће крушке и по обиму и по вриједности производње, док је производња дуње занемарива. Код јагодастиг воћа доминира производња малине, којој је због наглог раста цијене у 2021 години на преко 6KM по кг, порасло и укупно учешће у вриједности производње. Од језграстих воћних врста узгаја се само орах.

Табела 12: Структура вриједности воћарске производње, 2019-2021 године

	2019	2020	2021
јабучасто	5.802.262,50	6.101.337,50	5.614.935,00
коштичаво	6.970.530,00	6.139.200,00	8.206.160,00
јагодаство	805.600,00	840.800,00	1.682.400,00
језграсто	269.400,00	321.000,00	353.400,00

Извор: Обрачун аутора на бази доступних података

Анимална производња

Имајући у виду податак да је на подручју општине 14.201 ха под ливадама и 3.963 ха пашњака, јасно је да општина има велике потенцијале у сточарству. Данас се ови потенцијали користе недовољно. Укупан сточни фонд се повећава код узгоја оваца и свиња а смањује код узгоја говеда и перади.

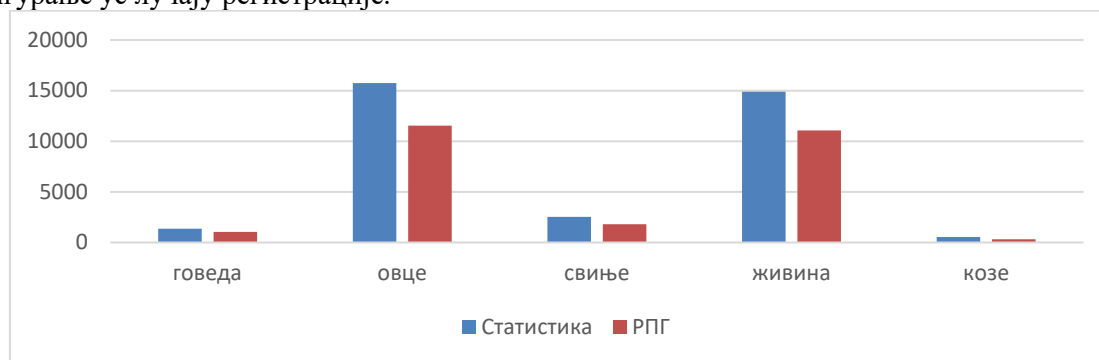
Табела 13: Бројно стање сточног фонда

Категорија животиња	2020	2021	2022
Говеда	1.560	1.200	1.363
Овце	12.200	14.541	15.758
Коњи, магарци и муле	200	109	137
Козе	800	499	554
Свиње	1.550	1.600	2.516
Живина	22.000	10.000	14.905

Извор: Општина Фоча, Одјељење за привреду и друштвене дјелатност

У односу на укупне травне површине, наведени број стоке показује интензитет производње изнад републичког просјека и износи 0,68 УГ/ха, што је више од просјека у БиХ 0.51 УГ/ха а ниже од просјека земаља Балкана од 0.88 УГ/ха³. Према политици ЕУ, интензитет већи од 1 УГ/ха представља добар показатељ интензитета сточарске производње.

Међутим, мањи број укупних капацитета сточарске производње је уписан у Регистар пољопривредних газдинстава, што значи да није сва производња премирана нити на други начин подржана подстицајним и инвестиционим мјерама подршке. Разлог за ово јесте у чињеници да газдинства с амалим обимом производњ енајчешће на испуњавају услове за остваривање права на републички подстицај или су им превисоке обавезе које имају за пензионо и здравствено осигурање ус лучају регистрације.

Графикон 15: Структура сточног фонда према статистичким и подацима из РПГ

Извор: Републички завод за статистику и Регистар пољопривредних газдинстава

Говедарска производња има тенденцију пада броја грла. Највећи број фармера у говедарствој производњи бави се производњом млијека које се у просјеку 10% даје у организован откуп, док се остатак млијека прерађује у млијечне производе или конзумира у свјежем стању. Структура фарми показује карактеристике екстензивне производње са 98% фарми до 20 грла.

Ако узмемо у обзир да на нивоу ЕУ, фарме испод 100 грла се сматрају неодрживим фармама, када је у питању производња свјежег млијека, можемо закључити да развој говедарства и мљекарске производње на подручју захтијевају улазак у процес диверзификације производње у преради на газдинству и моделе директне продаје, како би се кроз додавање вриједности надомјестио мали обим производње.

Табела 14: Структура пољопривредних газдинстава која се баве говедарском производњом и која су уписана у Регистар пољопривредних газдинстава

Величина фарме	Број регистрованих газдинстава
до 5 грла	96
5-10 грла	34
10-20 грла	28
20-50 грла	7
>50 грла	0

³ Vasko, Zeljko & Rokvić, Gordana. (2021). Economic valuation of grassland utilization improvement in the Western Balkans. SHS Web of Conferences. 95. 01002. 10.1051/shsconf/20219501002

Извор: Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Регистар пољопривредних газдинстава

Прерађивачи млијека су, према подацима општинских служби, од укупно произведених 400.000 литара литара млијека откупили око 100.000 литара овог производа. Разлог дјелимичног смањења броја музних грла и генерално сточног фонда у цјелини, треба тражити и у чињеници повећања цијене сточне хране, која је актуелна протеклих неколико година, те даље због ниских и нестабилних цијена стоке и сточарских производа што је резултирало укупном смањењу сточног фонда. Ово се посебно изразило кроз пад производње млијека гдје су осим нижих откупних цијена, те различитих износа премија по основу квалитета, као и непрофесионалног односа откупљивача и прерађивача према произвођачима у смислу кашњена са исплатама у дужем временском периоду, дестимулативно утицало на фармере па су многа грла продата или завршила у клаоници.

Што се тиче обима производње јунећег меса она није на задовољавајућем нивоу имајући у виду расположиве потенцијале, а разлог се огледа у чињеници што на овим просторима још увијек нема довољно у понуди квалитетног товног материјала. Проблем у овој производњи је и у диспаритету цијена између телади за тов и утовљене јунади, као и коришћењу традиционалних, али економски неисплативих врста хранива умјесто много високовриједних биолошких хранива.

Свињогојство иако усмјерено прије свега за задовољавање властитих потреба, појављују се и тржишни вишкови за које нема организованог откупа. На подручју општине егзистира неколико фарми које се баве узгојем приплодних грла и товом свиња, међутим велике и честе осцилације цијена сточне хране и товљеника су лимитирајући фактор за подизање већег броја фарми. Највећи произвођач је КПЗ ПЈ "ДРИНА" ФОЧА која има 786 грла у производњи. Треба истаћи да је дошло до значајног побољшања расног састава товних свиња у односу на период од прије неколико година, а самим тим су остварени и бољи резултати това, јер су и откупне цијене товљеника у прошлој години биле повољне у смислу остваривања добити.

Овчарска производња у задње вријеме показује тренд раста. Укупна производња се базира на производњи меса, као и производњи млијечних производа, који се успјешно валоризују у директној продаји угоститељско - туристичким капацитетима. Ова производња би могла бити још развијенија, а тржиште уређеније уколико би се развио ланац вриједности којим би се увезао сектор пољопривреде и туризма на начин да се даје приоритет конзумацији домаћих производа локално произведених. У структури газдинстава доминирају газдинства са до 50 оваца (54% или 86 газдинстава), до 100 оваца има 42 газдинства, до 200 оваца 20 газдинстава и 12 газдинстава има преко 200 оваца при чему 1 газдинство има преко 700 оваца.

Живинарство је грана сточарства која посједује највећу репродуктивну способност, што је поред осталих предности чини врло профитабилном граном са изузетно брзим обртом производње. У нашим условима ова производња је орјентисана прије свега за подмирење властитих потреба у пилећем месу, изузимајући КПЗ ПЈ "ДРИНА" ФОЧА која има 2900 кљунова. Производња конзумних јаја је организована на пар фарми и изложена је нестабилности цијена хране, откупних цијена и гарантованог пласмана.

Пчеларство Знатан број пољопривредних произвођача, бави се и пчеларством јер села око општине обилују са квалитетним медоносним биљем. Постоји и удружење пчелара "Полен" које је у 2021. години бројало 96 чланова, а број пчелињих друштава у Фочи је око 2.683. Мед се производи како за властите потребе тако и за продају. Већина произвођача мед продаје директно купцима јер тако постижу већу цијену. Неповољни климатски услови у 2020. години резултирали су лошим приносом меда. И поред добрих природних услова, због лоших климатских услова, пчеларство није на нивоу на коме би могло бити и још увијек представља извор додатних прихода.

Табела 15: Преглед процијењене производње меса, 2019-2021 година, у тонама

	2019	2020	2021
Говеђе месо	50,544.00	38,880.00	44,161.20
Свињско месо	115,320.00	119,040.00	187,190.40
Овчије месо	124,800.00	144,384.00	156,595.20
Месо перади	23,760.00	10,800.00	16,097.40

Извор: Властига израчунавања аутора

Органска пољопривреда

Општина Фоча за органску производњу има одличне предуслове попут подручја изузетно чистог зрака, незагађеног обрадивог земљишта, исконских пашњака и чисте воде. Расположиво пољопривредно земљиште, сачувано је од разних облика загађења и задовољава стандарде за органску производњу изузев појаса уз саобраћајнице. Интересантна је могућност експлоатације љековитог и ароматичног биља класичном експлоатацијом, која се још увијек углавном сакупља као самоникло, па се тако увећава приход сеоских породица. Велико учешће ливада и пашњака у укупним пољопривредним површинама предствља добру основу за развој сточарске производње. У брдско планинским подручјима општине сточарство је практично једини економски исплатив начин кориштења земљишта и важан услов за демографску покривеност простора. Велике површине ливада и пашњака са богатом флором и обиљем медоносног биља, омогућили су повољне услове за развој пчеларства, које има запажен значај посљедњих година.

Иако постоје субвенције за органске пољопривреднике потребно је узети у обзир да новчана подршка није довољан подстицајни фактор за бављење органском производњом, с обзиром на то да прелазак на тај систем производње захтјева познавање принципа органске производње, те стручну подршку бар у првим година заснивања производње, како би се обезбједила стабилност дохотка.

Доступност савјетодавних услуга

Савјетодавне услуге у пољопривреди за подручје општине Фоча покрива Подручна јединица Ресора за пружање стручних услуга у пољопривреди Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске. Ресор броји само 32 савјетодавца на нивоу цијеле Републике Српске, од којих је 3 запослено у подручној јединици Соколац у чијој је надлежности општина Фоча. У табели испод је дат преглед оптерећености савјетодача у односу на укупне пољопривредне површине и број пољопривредних газдинстава.

Табела 16: Бој савјетодача у односу на број активних газдинстава у РПГ-у закључно са 31.12.2019 године

Подручна јединица	Број савјетодача	Број регистрованих газдинстава (активних)	Број активних газдинстава по савјетодавцу	Број регистрованих газдинстава (укупно)	Број газдинстава по савјетодавцу
Бања Лука	9	4.353	391,33	4.353	483,67
Бијељина	5	11.517	1.252,00	11.517	2.303,40
Градишка	3	7.049	759,00	7.049	2.349,67
Добој	5	5.003	500,60	5.003	1.000,60
Приједор	4	3.495	460,50	3.495	873,75
Соколац	3	4.720	783,33	4.720	1.573,33
Требиње	3	4.061	707,67	4.061	1.353,67
Укупно	32	20.877	652,41	40.198	1.256.19

Извор: Ресор за пружање стручних услуга у пољопривреди

општина Фоча има стручног сарадника за пољопривреду, шумарство и водопривреду, као и једног пољопривредног инспектора. Истраживањем на узорку пољопривредних газдинстава на подручју града утврђено је да су управо локални агрономи који раде у општинским службама односно Удружењу главна адреса пољопривредницима за стручну подршку. Та чињеница пружа снажан основ за јачање капацитета савјетодавних служби на локалном нивоу како за градске структуре власти тако и за републичке. Такође, било би значајно подржати и развој приватног савјетодавства, чија ће улога бити посебно значајна у коришћењу предприступних средстава.

Табела 17: Извори информација за пољопривредна газдинства

Како долазите до информација о новим технологијама у производњи (нове сорте, нова сјемена, нова заштитна средства, нове машине и др.)?	Одговор
- савјетодавна служба Министарства	7%
- локални агроном (ради у општини)	22%
- локални агроном (ради у пољопривредној апотеци)	0%
- локални агроном (ради у задрузи/удружењу)	42%
- телевизија/радио	28%
- друго (молимо наведите)	0%

Извор: Истраживање спроведено у циљу израде овог стратешког документа

Друге услуге и опрема које према мишљењу пољопривредника недостају а које би могле утицати на развој пољопривредне производње јесу прије свега механизација и објекти за стоку и пластенике, односно инвестиције у модернизацију пољопривредних газдинстава. Када ове потребе упоредимо са ниским нивоом повлачења средстава из аграрног буџета, онда долазимо до потребе тражења узрока ниском нивоу инвестиција и потреби мијењања критерија или извора средстава за инвестиције.

Табела 18: Потребности за унапређење пољопривредне производње

Шта би вам било најнеопходније да унаприједите производњу на газдинству?	Одговор
- нова механизација	65%
- нови објекат за стоку	24%
- пластеник	8%
- приступ додатним земљишним површинама	0%
- систем за наводњавање	0%
- линија за сортирање и паковање	0%
- линија за прераду	3%
- Друго	0%

Извор: Истраживање спроведено у циљу израде овог стратешког документа

2.1.6. Приступ тржишту и ланци вриједности

Тржиште се дефинише као мјесто сусрета продавца и купаца које карактеришу различити начини на који долази до контакта и размјене производа и услуга између те двије стране. До трговине између продавца и купца може доћи директно или уз мањи или већи број посредника (кратки и дуги канали продаје). Модерно вријеме карактерише смањење директних контаката купаца и продаваца и укључивање у те ланце специјализираних посредника. Све то важи и за пољопривредне и прехранбене производе. Такође, настојање да се искористе природне и друге компаративне предности и процеси интернационализације и глобализације у трговини узрок су све веће специјализације произвођача, која није заобишла ни пољопривреду.

Канали продаје пољопривредних производа подразумјевају начин и дистрибуцију готових пољопривредних производа од произвођаћа до корисника, са или без посредника.

Према истраживању обављеном на узорку пољопривредних газдинстава, газдинства без обзира на уситњеност производње, пласирају око 70% своје производње на тржиште. Главни производи који се пласирају на тржиште су месо односно жива стока и производи од млијека, као и воће. Доминантни канали продаје су продаја накупцу за стоку, продаја на пијаци за прерађевине од млијека, а за воће продаја на газдинству.

Табела 19: Канали продаје пољопривредних производа

Производ	директно на газдинству	пијаца	накупац	прерада	удружење/задруга
- млијеко	25%	50%	13%	13%	0%
- месо	35%	15%	46%	4%	0%
- воће	43%	29%	21%	7%	0%
- поврће	38%	38%	25%	0%	0%
- житарице	0				0%
- производи од млијека	50%	28%	22%	0%	0%
- производи од меса	29%	57%	14%	0%	0%
- производи од жита	0				0%
- друго	100%	0%	0%	0%	0%

Извор: Истраживање спроведено у циљу израде овог стратешког документа

Као највеће ограничење у пласирању производа на тржиште произвођачи виде лоше организован откуп и ниске цијене пољопривредних производа, што упућује на њихову лошу позиционираност, слабу организованост и ниску преговарачку моћ. Према произвођачима, наведена ситуација се може унаприједити на начин да се обезбједи мјесто за продају домаћих пољопривредних производа, уређење локалне тржишне инфраструктуре, те унаприједи путна и комунална инфраструктура.

Табела 20: Које су мјере за унапређење производње и пласмана производа

Мјере	Одговор
Обезбједити мјесто за продају домаћих пољопривредних производа	20%
Уредити локалну тржишну инфраструктуру	21%
Удруживање пољопривредних произвођача	6%
Удруживање (дугорочни уговори) са прерађивачима	4%
Боља организација откупа	10%
Боље услуге савјетодавне службе	3%
Анимација младих за пољопривреду	9%
Боља путна и комунална инфраструктура	21%
Развој других привредних дјелатности у околини села (нова радна мјеста)	4%
Друго:	0%

Извор: Истраживање спроведено у циљу израде овог стратешког документа

Треба нагласити да је у септембру мјесецу 2022. године у дијелу града познатом као Пријека чаршија отворена реконструисана градска пијаца, која ће омогућити лакши пласман домаћих пољопривредних и прехранбених производа. На старом фочанском тргу, односно пазаришту, гдје се вијековима размјењују и продају разна добра, коначно су обновљене бетонске надстрешнице, степеништа и читав плато, који је урађен посебном техником штампаног бетона.

Све то је пијаци дало доста љепши изглед, а у складу са режимом заштите културно-историјских споменика, с обзиром да је дио амбијенталне цјелине заштићене Пријеке чаршије.

На основу анализе стања и одржаних радионица са локалним представницима, у Фочи су одабрана четири приоритетна ланца вриједности за даљи развој, а то су производња производња производња малине, меда, шљива и меса и млијека. Детаљне анализе ових ланаца вредности су представљене у Прилогу.

2.1.7. Произвођачке организације

На подручју општине Фоча постоји регистровано више задруга, међутим нема конкретних податаја о њиховој активности. Постоји и удружења из ове области као што је Удружење пољопривредника и Удружење жена Зеленгора, те удружење пчелара. Поменути субјекти раде на промоцији пољопривредне производње, логистици при остварењу подстицаја за пољопривреднике, подршка пољопривредницима кроз апликације из општинског буџета, вишим нивоима и другим донаторима.

Удружење пољопривредника „Фоча“ тренутно окупља педесетак чланова. Има запослена два лица која помажу у остваривању права пољопривредника у Фочи и представљају их пред општинским или републичким институцијама. Удружење је до сада органозвало више различитих активности које су имале за резултат унапређење знања или вјештина пољопривредника (студијске посјете, предавања и обуке), али и у сарадњи са Министарством пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске презентације Правилника о подстицајима или другим мјерама подршке.

Удружење пчелара „Полен“ броји око 90 активних чланова, који имају више од 2.600 пчелињих друштва. Једно је од активнијих Удружења и Удружење је организовало и пројекте у сарадњи са локалним, републичким и међународним институцијама (ИФАД), што је добра референца за будуће активности.

Удружење жена „Зеленгора“ постоји већ 11 година и окупља око 70 жена, које се баве брањем и прерадом шумских плодова- боровнице, дрењка, купине, малине.

Општина Фоча је укључена и у *кластер „Стара Херцеговина“*. Међутим у последње вријеме није било значајнијих активности на простору општине, а које су организоване од стране овог кластера.

Генерално гледајући, пољопривредни и прехранбени сектор Фоче је слабо промовисан и представљен у медијима. Већина субјеката нема своју интерент страницу, а нити у оквиру странице Општине нема секција која би представљала пољопривреду, прехранбену индустрију и уопште привреду.

С тим у вези, једна од могућности на којој треба радити у будућности, заједно са свих субјектима (укључујући субјекте наведене у поглављу 2.1.7.3.) јесте формирање конзорцијума фочанске пољопривреде.

Сврха овог конзорцијума би био обједињавање свих релевантних учесника пољо-прехранбеног сектора у Фочи, у смислу реализације најмање једног или свих сљедећих циљева:

- планирање и прилагођавање производње тражњи, посебно у погледу квалитета и квантитета;
- концентрисање понуде и стављање на тржиште производа својих чланова, укључујући и оне путем директног маркетинга;
- оптимизација трошкова производње и повраћаја инвестиција у складу са стандардима заштите животне средине и добробити животиња и стабилизација цијена произвођача.

- спровођење истраживања и развој иницијатива о одрживим методама производње, иновативним праксама, економској конкурентности и тржишним трендовима, уважавајући и истраживања која се односе на могућности увођења интегралне односно органске производње;
- промовисање и пружање техничке помоћи за коришћење еколошки прихватљивих произвођачких пракси и техника које поштују добробит животиња, укључујући и заштиту пчела;
- промовисање и пружање техничке помоћи за коришћење стандарда производње, побољшање квалитета производа и развој производа са заштитом географског поријекла или покривених националном ознаком квалитета.
- управљање нуспроизводима, посебно отпадом, у циљу заштите квалитета воде, земљишта и животне средине и очувања или промоције биодиверзитета;
- допринос одрживом коришћењу природних ресурса и ублажавању климатских промјена;
- развој иницијатива у области промоције и маркетинга;
- управљање заједничким фондовима;
- пружање неопходне техничке помоћи за коришћење фјучерс⁴ тржишта и система осигурања.

Реализацијом ове активности уз добро одабран кадар и унапријед дефинисане обавезе и права свих учесника, унаприједило би се и између осталог коришћење ЕУ фондова за ове намјене, посебно у вези са Уредбама ЕУ 1305/2013 и 1308/2013, те републичких фондова. Под обавезама се подразумјевају прије свега чланарина и извјештавање. Чланарина мора прилагођена финансијским показатељима свих учесника. Право се осим претходно наведеног огледа и у праву у одлучивању.

2.1.8. Перерађивачка индустрија и производња

На подручју општине Фоча постоји регистровано више предузећа из области пољопривреде: Болетус рс, Златни сир, Сезона, Агровет.

Посебно интересовање постоји за формирање мањих фарми и занимљива је иницијатива привредног субјекта Златни сир која предлаже могућност формирања мини фарми говеда на више локација у општини Фоча.

Болетус РС доо, представља једна од најзначајнијих погона за прераду и сушење воћа, шумских плодова и љекобиља, основано 2001. године. Такође, на 5,5 ха ово предузеће се бави узгојем органске малине, купине, ароније, рибизле, вишње и друге врсте. Има око 750 коопераната од којих откупљује шумске плодове. Има више погона на подручју општине. Капацитети Болетус доо су неколико стотина тона. Преко 90% својих производа Болетус доо извози на тржиште Шведске, Швајцарске, Србије и Хрватске. Предузећа запошљава 27 радника, углавном жена.

Сезона доо. Ово предузеће је основано 2006. године. Главна оријентација предузећа је на преради шумских плодова, љековитог и плантажног биља, гљива као и воћа и поврћа. Дјелује на подручју горњег Подриња, фокусирајући се на Фочу, Горажде, Чајнице, Рогатицу, Калиновик и друге општине. То је други најзначајнији оккупљивач шумских плодова на подручју општине и запошљава 5 радника, углавном жена. Има преко 250 коопераната.

---

⁴ Фјучерс представља обавезу да се купи или прода одређена роба или финансијска актива као што су нпр. жито, воће, поврће или хартије од вриједности одређеног дана, по унапријед одређеној цијени.

Златни сир. На платоу кањона ријеке Таре, у селу Златни Бор, постоји мала занатска производња сира. Сир се производи од млијека од крава из властитог стада. Производња се налази на 1.200 м.н.в. Поред домаће хране, у селу Златни Бор нуди вам се преноћиште, у планинским колибама.

Агровет доо, је регистровано 2007. године као друштво за производњу, услуге, унутрашњу и спољну трговину. Бави се узгојем кока носиља и производњом јаја.

2.1.9. Диверзификација руралне економије

2.1.9.1. Диверзификација на газдинству

Основни приходи искључиво руралних домаћинства јесте пољопривредна производња, односно сва новостворена вриједност је валоризована односно претворена у новчане приходе. Таквих газдинстава је релативно мало. Међутим специфичност једног броја пољопривредних газдинстава у општини Фоча је да је, најмање један а негдје и више чланова газдинства, запослен односно обаља неку другу дјелатност по основу које остварује редовна примања и приходе. Код таквих газдинстава доминантан део прихода се остварује путем прихода од плате, а део од пољопривреде је релативно мањи и он служи као "материјална база" за евентуално даље улагање у пољопривредну производњу.

Постојање додатних прихода пољопривредних газдинстава, генерисаних из активности њихових чланова на пословима изван газдинства и/или пољопривреде је широко распрострањен и дуго присутан модел функционисања породичне економије. Смањењем значаја пољопривреде у руралној економији број газдинстава са мјешовитом структуром прихода је нарастао, а пољопривредне политике и политике руралног развоја настоје да подрже овај процес како би се обезбједила економска и социјална одрживост руралних средина (Богданов, 2015).

У структури домаћинства са допунским дјелатностима на газдинству најзаступљенија су била домаћинства која прерађују воће и поврће (40%) и газдинства која прерађују млијеко (27%) те прерада меса (17%). Остале дјелатности су знатно мање заступљене или нису уопште заступљене (туризам, продаја/прерада дрвета, производња ракије).

Табела 21: Структура допунских дјелатности на газдинству

Врста допунске дјелатности	%
(1) Прерада намирница животињског поријекла - прерада млијека	27%
(2) Прерада намирница животињског поријекла - прерада меса	17%
(3) Прерада воћа и поврћа	40%
(4) Пружање услуга пољопривредном механизацијом	10%
(5) Агротуризам	2%
(6) Продаја/прерада дрва	3%
(7) Занатска дјелатност	2%
(8) Друго	0%

Извор: Истраживање спроведено у циљу израде овог стратешког документа

Главни разлози због чега значајан дио домаћинства није диверсификовао своју економију развојем допунских дјелатности на газдинству су недостатак радне снаге и недостатак капацитета. По овим одговорима је видљиво да становницима недостаје подстицаја како у знању тако и у материјалним ресурсима. Недостатак радне снаге је пак проблем који се не може лако надомјестити и потребне су посебне мјере подршке за привлачење младих људи да инвестирају у пољопривреду, рурални развој, рурални туризам и сл. Према ставовима локалних представника, младима само недостаје мотивације за покретање властитог бизниса, што значи да уз адекватне програме подршке наведена ситуација може да се промијени.

2.1.9.2. Рурални туризам и услужне дјелатности у руралном подручју

Општина Фоча обилује бројним природним љепотама, које њену туристичку понуду чине изузетно разноврсном и атрактивном. У Фочи се налази највиши врх у БиХ – планина Маглић (2.386 метара надморске висине), као и једина прашума у БиХ - Перућица (која је уједно и највећа у Европи) са водопадом Скакавац.

Национални парк Сутјеска представља нетакнути природни резерват гдје се налазе највећи европски примјерци јеле, оmore, капитални примјерци букве. Овај парк је у 2015. години имао 6.905 регистрованих ноћења. Кључни проблеми Националног парка Сутјеска су неадекватна путна инфраструктура, недостатак финансијских средстава за веће инвестиције, сезонски карактер пословања и недовољно развијен маркетинг.

Ипак, у 2014. години извршена су значајна улагања у инфраструктуру Парка, те су се објекти попут хотела „Младост“, ресторана „Језеро“, и катунa на Пријевору, додатно опремили и реновирани, а у 2015. години је, поред улагања у постојећу инфраструктуру, акценат стављен на одржавање постојећег стања и партерно уређење свих површина, те постављање еко-тоалета у ужој зони Парка. Улагања у инфраструктуру и добра промоција резултирали су знатним повећањем броја посјетилаца.

На југоистоку општине налази се кањон ријеке Таре, који је под UNESCO заштитом, по дубини највећи у Европи и други у свијету, као и велики број природних планинских језера. Рафтинг је једна од препознатљивих туристичких атракција на ријекама Тари и Дрини, како у региону тако и шире. Међутим, постоје и одређени проблеми са којима се суочавају организатори рафтинга на Тари и Дрини: потреба изградње пута десном обалом Таре, административни проблем око преласка границе, сезонски карактер пословања, и сл.

У селу Данчићи, у мјесту Пирни До недалеко од Фоче налази се јединствен природни феномен - пјешчане пирамиде које се налазе на деветом километру старог пута Фоча - Миљевина – Сарајево. Пирамиде су изграђене од пјесковите глине дјеловањем ерозије тако што је одношен ситнији материјал док су остали блокови чвршћих стијена који чине различите облике налик пирамидама, а због своје порозности носе назив пјешчане. Туристичка организација Општине Фоча ускоро планира пројекат уређења самог локалитета, као и изградња нове бициклистичке стазе која ће пролазити поред пирамида.

На територији општине Фоча се налази 9 споменика културе заштићених од стране државе и 13 културно атрактивних локација, као и неколико културних манифестација (Јануарске свечаности и Мајски дани духовности, културе и спорта).

Комитет УНЕСКО-а, на престижну Листу свјетске баштине уврстио је, између осталих локалитета у БиХ, и Историјско подручје - Некропола са стећцима на локалитету Мрамор (Црквина) у Врбици код Фоче, које је иначе државни национални споменик. На овом локалитету који се налази надомак села Челебићи смјештена је некропола са 211 споменика, од којих су три касноантичке плоче, једна римска ара, двије средњовјековне плоче, 129 сандука, два сљемењака и 74 стећка недефинисаног облика.

Табела 22: Туристичке атракције у руралном подручју општине Фоча

Валоризоване туристичке атракције	
Прашума Перућица	Стећци
Национални парк „сутјеска“	Храм светог Николе
Ријека Хрчавка	Црква Светог Николе у ријечи Челебићкој
Ријека Дрина	Храм Успења Пресвете Богородице на Лућу
Ријека Тара	Алаца џамија
Ријека Сутјеска	Муслук џамија
Ријека Ђехотина	Царева џамија
Ријека Бистрица	Сат кула
Планина Маглић	Бегова кућа
Планина Зеленгора	Фочанска кућа
Пријевор	Дан битке на Сутјесци
Језера Зеленгоре-, Горске очи“	Видовдански успон на Маглић

Трновачко језеро	Ок фест
Споменик природе Пећина „Ледењача“	Ауто-мото рели „Сутјеска“
Пећина Кук, Велика кутлача, Велики понор, Пећина у тунелу, Перућ,	Гастро фест
Пјешчане пирамиде	Дринска авантура
Водопад отеша	Сајам сира, вина, меда и традиционалних производа
Перућица-водопад Скававац	Дани боровнице и језера Зеленгоре
Културни атрактори	Оф род рели „Зеленгора“
Тјентиште-долина хероја	

Извор: Општина Фоча, Одјељење за привреду и друштвене дјелатности

На подручју општине заступљени су следећи видови туризма: спортско – рекреативни, авантуристички (рафтинг, планинарење, бициклизам, спелеологију, слободно пењање, кањонинг, лов и риболов), планински туризам, ловни, риболовни, еко – туризам, рурални, транзитни туризам, културни, манифестацијски, научно – истраживачки и излетнички туризам. Када су у питању остварене посјете и број ноћења може се запазити тренд повећања у броју посјета и ноћења, као резултат јачања омладинског туризма на подручју НП Сутјеска. Изузетак је 2020 година када је број ноћења преполовљен због утицаја пандемије вируса Корона. Ово се нарочито односи на стране туристе док је број домаћих туриста био релативно добар што је резултат проактивне политике Владе која је омогућила кориштење туристичких ваучера за домаће дестинације. Омјер броја домаћих и страних туриста у 2019 као најпосјећенијој години био је 37:63% у корист страних туриста.

У општини Фоча налазе се и многобројни смјештајни капацитети, како категорисаних објеката, тако и соба и апартмана за изнајмљивање. Иако нема категорисаних капацитета за услуге аготуризма, постоје сви предуслови да замајац у развоју туризма који се дешава на подручју Фоче покрене и значајни развој аготуризма ако за то створимо мјере подршке.

Табела 23: Евиденција категорисаних објеката, Министарство трговине и туризма

НАЗИВ ОБЈЕКТА	ВРСТА ОБЈЕКТА	ЗВЈЕЗДИЦЕ	ПРИВРЕДНО ДРУШТВО	СМЈЕШТАЈНЕ ЈЕДИНИЦЕ	ЛЕЖАЈЕВИ
Младост	хотел	2	ЈУ НП Сутјеска	63	
Зеленгора	хотел	3	Павгорд доо	30	74
Мотел Баварија	мотел	3	Јанковић Миљивоје СП	5	17
Павгорд	мотел	2	Павгорд доо	12	24
Бриони	мотел	3	КПЗ Фоча - ПЈ Дрина	11	24
Компас	хотел	3	Ангела Костовић сп	10	20

Извор: Министарство трговине и туризма

Табела 24: Регистрована сеоска домаћинства за пружање услуге смјештаја

Име	Презиме	Врста објекта	број кревета
ПЕРО	ЈАНКОВИЋ	соба за изнајмљивање	14
ЗОРАН	РАДОВИЋ	соба за изнајмљивање	4
МИЛОВАН	РАДОВИЋ	соба за изнајмљивање	5
МИЛОВАН	РАДОВИЋ	соба за изнајмљивање	2
ВЛАДИМИР	ЛАЛОВИЋ	кућа за одмор	4
ВЛАДИМИР	ЛАЛОВИЋ	апартман	2
РАДЕНКО	ПАПРИЦА	апартман	3
СНЕЖАНА	БАТУРАН	апартман	2
ВАСИЛИЈЕ	МАЛИШ	апартман	5
ЛЕНКА	ГАГОВИЋ	апартман	5
ИВАН	ЦИЦМИЛ	апартман	2

Извор: Министарство трговине и туризма

У циљу бржег развоја НП Сутјеска и квалитетније понуде потребно је урадити реконструкцију ауто-кампа и базена (16.250 ha). Посебну пажњу потребно је посветити адаптацији и реконструкцији „Титове виле“, спомен комплексу костурница и другим спомен обиљежјима из историје. Имјући у виду врло значајну природну компоненту потребно је посебну пажњу посветити научноистраживачком раду и због тога је потребно успоставити чвршћу сарадњу са факултетима екологије, шумарства, биологије, пољопривреде, географије и туризма како у земљи тако и у иностранству.

Најискориштенији туристички потенцијал је рафтинг на ријеци Тари, која представља границу између двије општине (Плужине и Фоча) и двије државе (Црна Гора и БиХ). Рафтинг представља веома популарну активност на ријеци, која привлачи око 30.000 туриста годишње у обје општине. Туристичка потражња за рафтингом на реци Тари је створила потребу за одговарајућом индустријом услуга, од организације транспорта преко пружања услуга смјештаја и исхране до самих рафтинг активности.

У Фочи постоји 21 регистрованих кампова и рафтинг клубова. У општини Фоча извршена је категоризација кампова и већина кампова је друге категорије.

Из прегледа у табели 29 видимо да су доласци и ноћења туриста били у порасту до 2020 године, када се дешава нагли пад узрокован ковид пандемијом.

Табела 25: Доласци и ноћења туриста за период 2016-2020 године,

Година	Доласци			Ноћења		
	укупно	домаћих туриста	страних туриста	укупно	домаћих туриста	страних туриста
2016	11892	5639	6253	19138	10217	8921
2017	10372	3503	6869	16040	6721	9319
2018	10763	4519	6244	17031	8056	8975
2019	12789	4045	8744	18821	7025	11796
2020	5617	2769	2848	8992	5123	3869

Извор: Републички завод за статистику

Супраструктура⁵ у руралном подручју која се односи угоститељске и друге садржаје обухвата низ објекта.

Табела 26: Туристичка супраструктура на подручју општине Фоча

НАЗИВ ОБЈЕКТА
Аква парк Ушће
Рекреативно купалиште Језеро
Рафтинг кампови
Ресторани са традиционалном кухињом
Аква парк Ушће
ТИЦ на Тјентишту (Национални парк „Сутјеска“),
ТИЦ у Фочи (центар града Улица Краља Петра),
Туристичка агенција „Active holidays“ у фази регистрације

Извор: Туристичка организација општине Фоча

За развој свих врста туризма па тако и сеоског туризма потребна је адекватна инфраструктура. У туризму разликујемо физичку инфраструктуру, туристичку инфраструктуру, као и институционалну или инфраструктуру подршке. Када је у питању физичка инфраструктура, према извјештају Туристичке организације општине Фоча она није адекватна, а највећи проблем представља управо запуштена саобраћајна инфраструктура, асфалтирани путеви прије 20 година, телекомуникациона мрежа која не допире до свих села, као и јавни превоз који није повезан са свим селима.

⁵ туристичка супраструктура су угоститељски објекти, као и галерије, изложбени, конгресни и забавни објекти који су у непосредној вези са угоститељским објектима и објектима спортско-рекреативног садржаја или са њима чине јединствену цјелину (Закон о туризму"Сл. гласник РС", бр. 45/2017)

Користи од развоја руралног, сеоског и агротуризма за пољопривредна газдинства и уопште сеоска домаћинства на подручју општине Фоча би биле многоструке. Прије свега на тај начин би унаприједили продају властитих пољопривредних производа, валоризовали би производе које производе или прерађују на газдинству, како пољопривредне (мед, кајмак/скоруп, сир, пршут и сл), тако и непољопривредне (разне рукотворине и сл.), повећали би укупне приходе газдинства и осигурали стабилност прихода у ситуацији елементарних непогода које могу угрозити приходе из пољопривреде, запослили би расположиву радну снагу (жене и млађе чланове домаћинства), те искористили неискориштене капацитете (објекте, земљу и др.).

2.1.9.3. Шумарство и прерада дрвета

Укупна површина шума и шумског земљишта на подручју општине Фоча износи 67.049,97 ха, од чега је приватних шума 12.666,19 ха (19%), док државне шуме обухватају 54.383,78 ха (81%). Државним шумама на подручју општине Фоча, које се налазе у склопу Горњедринског шумскопривредног подручја, управља шумско газдинство Маглић. Дрвна маса на подручју општине Фоча је високог квалитета, а посјечена бруто дрвна маса у 2014.г. је износила 145.200 м³, што чини 5% укупне бруто дрвне масе у РС.

Табела 27: Просјечна дрвна маса, 2016-2020

Пошумљено, ха				Обрасла шумска површина - укупно, ха	Посјечена бруто дрвна маса, м ³	
у шуми		изван шуме			лишћари	четинари
лишћарима	четинарима	лишћарима	четинарима			
2016	-	-	-	-	70905	51442
2017	-	27	-	1	70905	61049
2018	-	19	-	-	70905	58718
2019	-	24	-	22	70927	64473
2020	-	16	-	26	69663	61670

Извор: ЈП „Шуме“ Републике Српске

Према статистичким податцима из 2020. године просјечна бруто дрвна маса у м³ износе четинари 104.956 и лишћари 61.670.

На територији општине Фоча налази се ловиште „Бакић“ укупне површине 132.124 ха, којим газдује ШГ „Маглић“ Фоча. Од довлачи, на подричју општине највише се лове дивље свиње (67%) и срндаћи (30), те врло мало дивојараца, дивокоза, медвједа, вукова. У посљедњих 6 ловних сезона забиљежен је раст прихода од ове дјелатности (графикон 16). У ловној сезони 2015/16 издато је 475 ловних дозвола ловцима матичног Ловачког удружења, те 35 дозвола страним ловцима.

Општина Фоча је изузетно богата квалитетним шумама, које заузимају 69% њене површине. Шумама на подручју општине управљају Шумско газдинство „Маглић“ и Национални парк „Сутјеска“. За разлику од осталих општина БиХ, у општини Фоча земљишне површине под шумама организоване су у релативно велике парцеле. Структура државног шумског земљишта приказана је у Графикону 16.

Графикон 16: Структура државног шумског земљишта
Извор: ЈП „Шуме“ Републике Српске

2.1.10. Квалитет живота у руралном подручју

2.1.10.1. Сиromaштво и извори прихода у руралном подручју

Сиromaштво преовлађује неједнаким стопама између руралних и урбаних подручја у РС. Према подацима Републичког завода за статистику у руралним подручјима 17 процената руралних грађана живи у сиromaштву, док је стопа сиromaштва у урбаним срединама само 9 процената. Табела 28 у наставку показује да је сиromaштво изражено у РС, са 14% домаћинстава и 13% становништва које је у 2015. години живело у сиromaштву. Ово је поткријепљено кључним индикаторима сиromaштва као што је однос C80/C20, који износи 4,3.

Табела 28: Главни индикатори релативног сиromaштва у Републици Српској (2011 и 2015)⁶

Опис	2011	2015
Релативна линија сиromaштва (КМ)	381,09	362,34
Сиromашна домаћинства	53.234	49.805
Укупан број домаћинства	359.567	359.567
Сиromашни појединци	152.909	126.043
Укупно појединци	1.060.290	985.854
Стопа сиromaштва		
Сиromашна домаћинства	14,8	13,9
Сиromашни појединци	14,4	12,8
Јаз сиromaштва (%)		
Домаћинства	23,0	22,1
C80/C20	4,4	4,3

Извор: Анкета о потрошњи домаћинства у Републици Српској, 2015 и 2011 Статистички билтени, 2018 и 2013

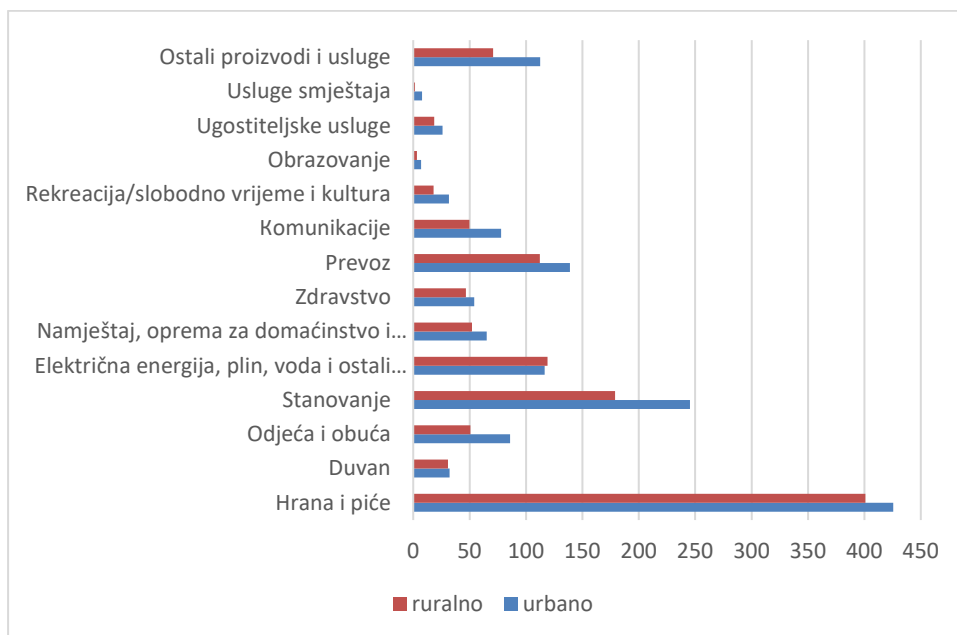
Иако у БиХ не постоји мјерење животног стандарда на нижим нивоима попут општина, овдје ћемо се послужити подацима Анкете о потрошњи који дају релевантне информације на нивоу руралних и урбаних подручја Републике Српске. Према подацима за 2015. годину просјечни породични мјесечни издаци у руралним подручјима Републике Српске су износили 1.154 КМ, при чему 34,8% је било потребно за набавку хране и пића, а остатак за друге непрехрамбене производе/услуге. У урбаним дијеловима укупни издаци су виши и мјесечно износе 1.427 КМ (табела 29).

⁶ У јавним документима се најчешће спомињу двије мјере – однос C80/C20 и Gini коефицијент (Цини коефицијент). Однос C80/C20 је однос укупног еквивалентног прихода 20% популације једне земље са највишим приходима, према укупном еквивалентном приходу 20% популације са најнижим приходима. Што је већи овај однос, веће су неједнакости.

Табела 29: Просјечни мјесечни издаци према категоријама издатака и типу насеља у Републици Српској, у КМ, 2015. година

Опис	Тип насеља		
	Урбано	Рурално	Укупно
Храна и пиће	425,69	400,93	410,55
Непрехрана	1 001,14	752,80	849,35
Укупно	1 426,83	1 153,73	1 259,91
	Структура у % (Укупно = 100)		
Храна и пиће	29,8	34,8	32,6
Непрехрана	70,2	65,2	67,4
Укупно	100,00	100,00	100,0

Извор: Анкета о потрошњи домаћинства у Републици Српској, Статистички билтен, Бања Лука, 2018
Трећина издатака руралног домаћинства се односи на набавку хране и пића. Од осталих важнијих ставки издвајају се издаци за становање (15%), енергенте (10%) и издаци за превоз (10%).

Графикон 17: Структура потрошње домаћинства у Републици Српској (2015)

Извор: Анкета о потрошњи домаћинства у Републици Српској, Статистички билтен, Бања Лука, 2018

Мјере за борбу против сиромаштва које се препоручују Стратегијом социјалне укључености Републике Српске до 2027 године предвиђају неколико група мјера, од који за потребе овог стратешког плана издвајамо само оне из прве групе.

Прва група мјера се тиче стварање подстицајног окружења за запошљавање, са посебним акцентом запошљавања социјално осјетљивих група, што подразумевају:

- Промовисање мјера економског опоравка и запошљавања;
- Образовање у складу са потребама тржишта рада;
- Запошљавање тешко запошљивих категорија становништва;
- Подстицање запошљавања и samozapoшљавања особа из социјално осјетљивих група становништва;
- Активирање и запошљавање маргинализованих група у кризним ситуацијама⁷;

2.1.10.2. Ниво развијености руралне инфраструктуре

Према подацима добијеним истраживањем на терену рурално становништво у већини случајева има приступ инфраструктури али је нешто мањи степен задовољства постојећом инфраструктуром. Ово се нарочито односи на асфалтиране путеве гдје је тај ниво на само 33%

⁷ STRATEGIJA социјалне укључености Републике Српске 2021-2027., Banja Luka, novembar 2020.

становника који су задовољни квалитетом путева. Задовољство услугом јавног превоза је на нивоу 50%, а приступ интернету на нивоу 57%. Од услуга које недостају могу се навести улична расвјета и одвоз смећа.

Табела 30: Доступност физичке инфраструктуре за пољопривредна газдинства на подручју општине Фоча

Врста инфраструктуре	доступност	задовољство услугом
(а) Водовод	80%	77%
(б) Канализација	77%	73%
(в) Асфалтни путеви	70%	33%
(г) Снабдјевеност електричном енергијом	97%	70%
(д) Аутобус, јавни превоз	80%	50%
(е) Фиксна телефонија	93%	83%
(ж) Мобилна телефонија	97%	83%
(з) ТВ сигнал	97%	80%
(и) Приступ интернету	83%	57%
(ј) Одвоз смећа	13%	10%
(к) Улична расвјета	17%	7%

Извор: истраживање аутора

Саобраћајна инфраструктура

На подручју општине има укупно 137,7 km локалних категорисаних путева (од чега је асфалтирано 44,5 km, а макадамских 93,2 km) и много некатегорисаних (сеоских) путева. Неких 20 km асфалтираних путева су изузетно оштећени, док се преосталих 12 km налази у добром стању. Укупна дужина магистралних и регионалних путева на подручју општине износи 159 km, од чега је 112 km асфалтираних и 57 km макадамских. Некатегорисани, односно сеоски путеви су у веома лошем стању, а повремено се врши њихово насипање и поправљање.

У посљедњих неколико година Општина је у сарадњи са мјештанима асфалтирала 10 km сеоских путева. Овакво стање са локалним путевима један је од главних разлога миграције у град из околних насељених мјеста. Тај тренд се неће промијенити без значајнијих улагања у ову област. Главни недостатак ове мреже огледа се у недовољној ширини саобраћајница, неправилном распореду чворних мјеста и недостатку површина за пјешаке.

Основну грану превоза чине друмски саобраћај, који укључује аутобуски, комби и такси превоз.

Гријање

На подручју општине Фоча загријавање се врши путем индивидуалних ложишта и са три котловнице у стамбеним блоковима. Сви објекти као енергент користе чврсто гориво (угаљ, дрва, брикети), чије емисије у зрак знатно утичу на загађење зрака, посебно у зимском периоду.

Водоснабдијевање

Општина Фоча се снабдијева водом са изворишта: "Лучка Врела", капацитет 150 л/с - највеће извориште које снабдијева град и приградска насеља, "Црни Врх", које снабдијева дио насеља Обилићево, те извориште "Крупница" које осигурава воду за насеље Миљевина и Јелич. Водоводним системом дужине 110 km управља „Извор“ а.д. Фоча. Водоснабдијевање пружа Комунално предузеће ПВИК.

Покривеност становништва услугом водоснабдијевања са јавног водоводног система је око 70% (3.661 потрошача). Око 500 домаћинстава користи воду из локалних водовода, док остали имају властите изворе воде. Број правних лица са прикључком на јавно водоснабдијевање је 357 (графикон 31). Водом из локалних водовода снабдијевају се рурални дијелови општине, који су под надлежношћу мјесних заједница, а неријетко домаћинства имају засебне базене из којих се вода никада не контролише. У Општини нема катастар изворишта ни водовода, те се не

располаже подацима о броју мјесних и групних водовода, појединачних базена, бунара и јавних чесми.

Постојећом канализационом мрежом у дужини од 51,5 km управља јавно предузеће "Извор" а.д. Фоча. Прикљученост становништва на јавни канализациони систем је око 52%, и то је прикључено 3.113 домаћинстава и 349 правних лица (графикон 32).

Домаћинства без прикључка на канализацију су : дио насеља Лазарево, села око Миљевине, Мјешаја, Јошанице и села око Брода на Дрини.

Енергетска инфраструктура

Снабдијевање домаћинстава електричном енергијом у приградским насељима није задовољавајуће. Како је за вријеме рата електро мрежа добрим дијелом уништена, а провизорно је поправљана након рата, у већини мјесних заједница напон је слаб, струја монофазна, електро стубови лоши, па услед невремена домаћинства остају без струје и по неколико дана. Забрињавајуће је да су и након пет година од реновирања или изградње повратничких кућа у општини Фоча, неке од њих још увијек без струје.

Електро-мрежом није покривено или адекватно покривено цца 280 домаћинстава (кућа), односно око 900 житеља (4.5%). Села и засеоци који нису покривени или адекватно покривени електро-енергетском мрежом су: Колун, Потколун, Срботина, Татаровићи, Утуловићи, Родијељ, Штуке, Кремалуша, Даничићи, Ћуци, Ђурђевићи, Кљуна, Дабижовићи, Гостичај, Црнетићи, Пријаковићи, Жилижњи, Обраци, Вукушићи, Рочићи, Рачићи, Бјеловћи, Пративи, Подгај, Војводићи, Грубојевићи, Рапца, Шуљци, Саш, Викоч, Горње Папратно, Доње Папратно, Мељани, Луке, Деролови, Сокола, Добратићи, Јасеново, Глушца, Бураковина, Гојтановићи, Драче, Ратине, Пољице, Бањине, Косман, Трошан, Закмур, Пржине, Сусјешно, Замрштен, Крушево, Вјерновићи, Чагошта, Потпеће, Мађари.

Јавна расвјета постоји у урбаном дијелу општине, постављена је на 40 мјеста у граду. Стара инфраструктура је у протеклом периоду реконструисана, а сваке године се врше нова улагања у проширење мреже јавне расвјете, у складу са финансијским могућностима.

2.1.10.3. Доступност јавних услуга у руралном подручју

Када је у питању доступност јавних услуга и институција у руралном подручју, истраживањем на узорку руралних домаћинстава утврђено је да је ниво доступности испод 50% за све врсте јавних услуга, осим ветеринарске службе. Тако су најмање доступне услуге банака, обданишта, дома културе па чак и спортске сале, док су најдоступније основна и средња школа, амбуланта, продавница мјешовите робе, те угоститељски објекти.

Табела 31: Доступност јавних институција и услуга у руралном подручју

Врста јавне институције	доступност	задовољство услугом
(а) Амбуланта (Дом здравља)	43%	30%
(б) Продавница мјешовите робе	40%	30%
(в) Основна школа (4 разреда)	47%	47%
(г) Основна школа (8 разреда)	47%	47%
(д) Апотека	17%	13%
(е) Пољопривредна аптека (продавница)	17%	13%
(ж) Пошта	47%	37%
(з) Банка	17%	10%
(и) Задруга (удружење пољопривредних произвођача)	7%	7%
(ј) Ветеринарска служба	93%	83%
(к) Дом културе (кино)	7%	0%
(л) Спортска хала (игралиште)	7%	0%
(м) Обданиште (предшколска установа)	3%	0%
(н) Угоститељски објекти	43%	37%

(о) Пекара	0%	0%
(п) Месара	3%	3%
(р) Сервис електричних уређаја	7%	7%
(е) Сервис механичарских услуга	0%	0%
(т) Друго	0%	0%

Извор: истраживање аутора

Предшколско образовање

Општинска ЈУ Дјечији вртић „Чика Јова Змај“ је почео са радом у децембру 1965.године. Установа је смјештена у објекту капацитета 100 мјеста, који није грађен у складу са стандардима предшколских установа. У Дјечијем вртићу тренутно је запослено 12 радника, што је је недовољно у односу на тренд увећања броја дјеце, нити је усклађено са бројем запослених прописаних Правилником о ближим условима за почетак рада и обављање дјелатности установа за дјецу.

Табела 32: број предшколских установа и дјеце у периоду 2016-2020

Школска година	Број предшколских установа (вртића)	Број васпитних група	Број дјеце		
			укупно	мушки	женски
2015/2016	2	6	135	66	69
2016/2017	1	6	134	74	60
2017/2018	1	7	153	87	66
2018/2019	1	7	161	85	76
2019/2020	1	7	171	87	84

Извор: Републички завод за статистику

Основно образовање

Основна школа „Свети Сава“ смјештена је у објекту изграђеном 1958.године који је првобитно кориштен за Учитељску школу и Гимназију, па се и сада генерације „ матураната“ окупљају у њој. Присутан је тренд смањења броја ученика.

ОШ „Веселин Маслеша“ у Фочи почела је са радом 1. децембра 1960. године као самостална основна школа. ПО „Брод“ се некада звала ОШ "Фочанска омладинска чета". Удаљена је од Централне школе око 5 километара и налази се на раскршћу путева за Сарајево, Требиње, Никшић/Подгорица. И ова школа је због смањења броја ученика ушла у састав ОШ "Веселин Маслеша", септембра 1994. године. Некада је бројала и до 900 ученика. Данас, школа броји 107 ученика. ПО „Попов мост“ се некада звала ОШ "Сава Ковачевић". Налази се на магистралном путу Фоча - Требиње. Удаљена је од Фоче 23 километра. Септембра 1996. године ушла је у састав ОШ "Веселин Маслеша". Прије ратних дешавања, школа је бројала преко 800 ученика. Данас, школу похађа 15 ученика. ПО „Мјешаја“ је петоразредна школа. Удаљена је од Централне школе око 8 километара и налази се на магистралном путу Фоча - Требиње. Школа, данас, броји 8 ученика сврстаних у једно комбиновано одјељење.

У школи је упослено 101 радника.

Табела 33: Број ученика и наставника у основним школама на подручју општине

Школска година	број школа	Основне школе			наставно особље
		ученици			
		укупно	разреди И-В	разреди VI-IX	
2015/2016	8	1296	694	602	112
2016/2017	8	1270	685	585	103
2017/2018	8	1214	639	575	101
2018/2019	8	1163	597	566	102
2019/2020	8	1135	587	548	101

Извор: Републички завод за статистику

Из претходне табеле је видљиво да број ученика постепено опада. Најмање осцилације су у градској и једној приградској централној школи. Оне су нешто осјетније у преостале четири централне школе чија уписна подручја покривају рурални дио територије општине Фоча. Разлог за овакво стање би управо могле бити све чешће миграције руралног становништва како у градско подручје тако и ван државе. Исти тренд настављен је наредних година тако да је школске 2020/2021. године било 3.797, а школске 2021/2022. године 3.657 ученика.

Подаци о броју дјеце која остану неуписана у основну школу нису доступни јер нема размјене података између Матичног уреда о броју дјеце дорасле за упис у школу, организационе јединице Полицијске управе надлежне за пријаву и одјаву пребивалишта и боравишта и основних школа.

Средњешколско образовање

Средњошколски центар (СПЦ) основан је 1983. године.

Табела 34: Број ученика и наставника у средњим школама на подручју општине

Школска година	број школа	Средње школе		број наставника
		број одјељења	ученици укупно	
2015/2016	2	31	717	57
2016/2017	2	47	728	57
2017/2018	2	30	679	61
2018/2019	2	29	637	52
2019/2020	2	29	607	71

Извор: Републички завод за статистику

Средњошколски центар је током 2020/2021. године похађало 562 ученика. У посматраном периоду (2016-2020. година) уочава се тренд смањења броја ученика. Највећи број ученика похађа гимназију, здравствени смјер, машинство и обрада метала, економију, право и трговину, док се код ученика смјера шумарство и обрада дрвета уочава континуирани пад у укупном броју ученика. Од 2013. године укинут је смјер угоститељства и туризма. Уколико Фоча има циљ да се позиционира и у области производње хране и пољопривреде, било би неопходно да се барем сваке друге године врши упис у усмјерења прехранбени или пољопривредни техничар или агро-туристички техничар. На овај начин младима ће се приближити природни ресурси са којима располаже општина, а село и пољо-прехранбена индустрија ће добити адекватан кадар. Очекује се и смањење одлива становништва, а посебно младих који неријетко након завршетка студија остају у већим градовима.

Српска православна богословија (СПЦ) Светог Петра Дабробосанског Фоча је једина је Богословија у БиХ, а једна од укупно 7 богословија СПЦ у којима се ученици васпитавају и образују и припремају за вршење црквених служби: свештенослужитељске, вјероучитељске и других, и стичу могућност уписа на високе богословске и на друге високе школе. Школовање у богословијама траје пет година, уз обавезно полагање завршног богословског испита. У склопу сваке од Богословија постоји и ђачки интернат. Српска православна богословија има хор чији су наступи запажени како у Фочи тако и шире.

Високо образовање

Медицински Факултет је почео са радом 1993. године у Фочи када је уписано 160 студената. Академске 2019/20.г. на факултету студира 1579 студената на четири студијска програма и то: медицина, стоматологија, дефектологија и здравствена њега. Постојећи Студентски дом у Фочи налазу се и у оквиру ЈУ Студентски центар Пале. Студентски дом Фоча је капацитета 110 студената и налази се у кругу Клиничког центра Фоча и Медицинског факултета. У дому су смјештене студенткиње Медицинског факултета у Фочи.

Православни богословски факултет, некад познат као Духовна Академија у Фочи ради од 1993. године. У адаптираним просторијама на Велечеву факултет има све услове за рад. За потребе Богословског Факултета адаптиран је простор бивше фабрике кошуља.

Табела 35: Уписани студенти према сједишту високошколске установе, општина Фоча

2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020
1731	1711	1680	1595	1579

Извор: општинске службе

Табела 36: Дипломирани студенти по сједишту високошколске установе, општина Фоча

2016	2017	2018	2019	2020
126	128	145	151	141

Извор: општинске службе

Увидом у број уписаних и дипломираних студената свих профила можемо примјетити да број студената опада са годинама. Број студената који уписују Пољопривредне факултете је у још већем паду, због пада занимања студената за занимања у вези са пољопривредом, слабе запосљивости агронома и лоших развојних трендова у области пољопривреде. Најчешће се за пољопривредне факултете одлучују студенти који већ имају могућност наслеђивања породичног газдинства, па школовањем стичу боље услове за samozапосљавање на властитом газдинству. Свакако да би иновирање наставних планова и увођење нових усмјерења везаних за рурални развој, рурални туризам, органску производњу и слична усмјерења у складу са потребама економске структуре подручја, могао привући и већи број студената.

Табела 37: Уписани студенти према општини пребивалишта

2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020
586	529	519	479	491

Извор: општинске службе

Табела 38: Дипломирани студенти према општини пребивалишта

2016	2017	2018	2019	2020
63	58	55	59	66

Извор: општинске службе

Иако је постојање медицинског и богословског факултета на подручју општине Фоча значајно, нажалост врло чест случај је и да се дипломирани студенти не врате у мјесто пребивалишта уколико студирају ван мјеста пребивалишта, нарочито ако студирају у већим административним и универзитетским центрима.

Општина Фоча има учешће високообразованих кадрова (6%) у нивоу просјека Републике Српске (9%). Процент неписмених на подручју ове општине у вријеме пописа био је на нивоу 5%, односно виши је од републичког просјека од 3,29%. Када је у питању компјутерска писменост, опет према резултатима Пописа становништва, око 45% становника општине су компјутерски неписмена лица, при чему је тај податак у нивоу републичког просјека.

Графикон 18: Становништво старо 15 и више година према највишој завршеној школи

Извор: Републички завод за статистику, Попис 2013

Када је у питању рурално становништво, односно носиоци пољопривредних газдинстава, у већини случајева носиоци имају завршену средњу стручну спрему (80%), њих 3% има високу стручну спрему а 13% има само завршену основну школу.

Здравствена заштита

У општини Фоча достигнут је висок ниво пружања услуга, примарне, секундарне и терцијарне здравствене заштите захваљујући, прије свега, постојећим установама и институцијама, али и едукованом кадру и савременој опреми. Здравствена заштита у општини Фоча је организована кроз рад сљедећих установа: ЈЗУ Дом здравља, апотекарске установе, Институт за јавно здравство, ЈЗУ „Универзитетска болница Фоча“. На подручју општине регистрована је једна приватна кардиолошка ординација, 3 стоматолошке ординације и 2 приватне апотеке.

Од 116 љекара, 14 је доктора медицине, 21 доктора медицине на специјализацији, 81 доктор медицине специјалиста, 10 доктора стоматологије и 6 фармацеута.

Табела 39: Здравствени радници са високом стручном спремом у Републици Српској, 2020.

Укупно	Љекари				Стоматолози	Фармацеути
	укупно	општа медицина	на специјализацији	специјалисти		
132	116	14	21	81	10	6

Извор: Републички завод за статистику

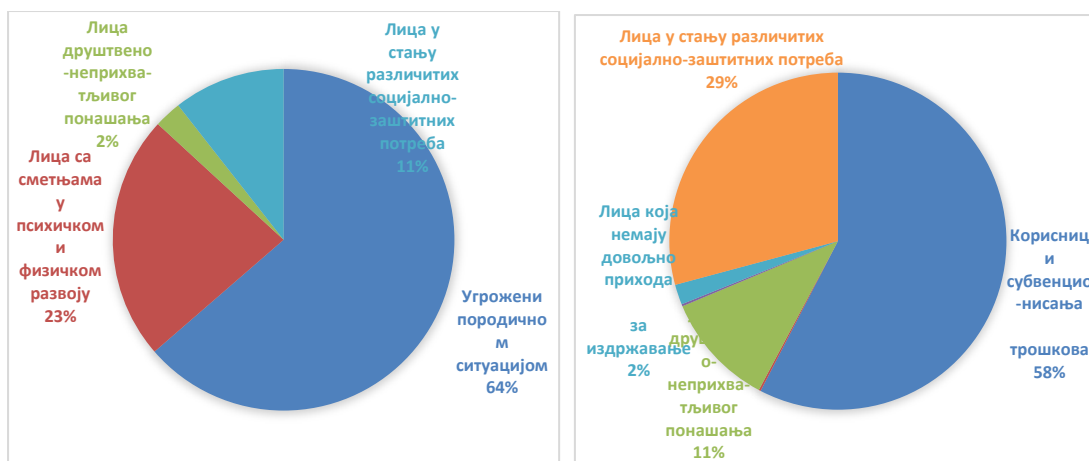
Грађани општине Фоча услуге примарне здравствене заштите остварују у оквиру ЈУ Дом здравља, чији је оснивач Општина Фоча, али се велики број здравствених услуга пружа и у Универзитетској болници Фоча. Примарна здравствена заштита се остварује и у четири теренске амбуланте: Брод, Миљевина, Попов Мост и Челебићи, које су од централног Дома здравља удаљене и до 40 км. Мрежа примарне здравствене заштите је добро развијена, док су потешкоће уочене код провођења породичне медицине у руралним дјеловима општине. Физички приступ примарној здравственој заштити је отежан посебно за становништво које живи у руралним подручјима, узме ли се у обзир да у Фочи, која је по површини јако велика општина, постоје само четири теренске амбуланте, те да у неке од њих љекари долазе само повремено, два или три пута недељно.

ЈУ Центар за социјални рад (ЦСР) је једина установа социјалне заштите на подручју општине Фоча, која примјењује мјере и пружа услуге социјалног рада и породичне заштите, дјечије заштите и здравственог осигурања корисника социјалне заштите. Финансирање свих видова социјалне помоћи осигурава се највећим дијелом из Фонда социјалне заштите РС, те јединим дијелом из допунских средстава за социјалну заштиту из буџета РС.

Графикон 19: Корисници социјалне заштите, 2016-2020 година

Извор: Републички завод за статистику

Графикон 20: корисници социјалне заштите, малољетна лица (а) и пунољетна лица(б)

Извор: Републички завод за статистику

Из претходно наведених графика се види да стално расте број корисника услуга ЈУ Центар за социјални рад који су пунољетна лица док број корисника малољетних лица опада у посматраном периоду. Међу малољетним корисницима је највише дјеце угрожених породичном ситуацијом. Око 58% пунољетних корисника услуга су особе које су корисници субвенционисаних трошкова или су лица у стању различитих социјалних потреба (29%).

Култура

Културни живот у општини Фоча одвија се у оквиру ЈУ Центар за културу и информисање (ЦКИ). ЦКИ, као кључни креатор и носилац културног живота дјелује у 4 области: култура, информисање, образовање и издаваштво. Најзначајнији допринос ЦКИ је организација и суорганизација „Јануарских свечаности“ и „Мајских дана духовности, културе и спорта“ које трају читав мјесец. Културна и умјетничка друштва на подручју општине Фоча су четири: КУД „Фоча“, УЛУ „Он“, ГД „Херцег Шћепан“ и СПКД „Просвјета“. Фолклорна удружења не постоје.

Информативна делатност - Радио Фоча је једино јавно гласило, односно информативни сервис у општини, који има статус регионалног медија јер сигналом покрива све општине горњег Подриња (Чајниче, Ново Горажде, Калиновик). Програмском схемом обухваћени су сви сегменти: информативни, образовни, привредни, политички, културни, спортски, омладински, музички, дјечији и забавни.

Образовна дјелатност се реализује кроз Школу енглеског језика, основану 2002.г., која је стекла респектабилан образовни ниво. Од 2013.г. покренута је и Школа њемачког језика, а настава се изводи по програму Гете института.

Музеј “Стара Херцеговина” је јавна установа чији је оснивач Општина, која и финансира његову дјелатност. Музеј је меморијалног карактера, има сталне поставке “Фоча у прошлости”, “110 дана Фочанске Републике”, те спомен собу погинулим борцима „Отаџбинског рата“. У оквиру Музеја егзистирају мања етнографска и археолошка збирка, а у складу са потребама и могућностима организују се и повремене поставке.

Српска централна библиотека Просвјета је матична библиотека за фочанску регију, са књижним фондом око 70.000 књига и 1.000 чланова, али библиотеци недостају књиге за слијепа и слабовидна лица, као и адекватан простор за читаоницу.

Спорт

Област физичке културе на подручју општине је организована на основу Закона о спорту РС. Локална управа има велико разумијевање према потребама Спортског савеза, те се за потребе реализације спортских активности издваја у просјеку 9,5 % Општинског буџета. Спортски клубови у Фочи окупљени су у Спортски савез Фоча, кроз који се и финансирају. Спортски савез чини 13 клубова (фудбалски, кошаркашки, одбојкашки, карате, кик бокс, мјештовито борилачко друштво, карате клуб, тениски клуб, спортско риболовачко друштво, спасилачки клуб „Волф“,

удружење планинара,..). Фоча има градску спортску дворану, омладинско спортски центар, градски стадион у који спадају сва стадиона са природним травњацима, два мања стадиона са вјештачким травњацима и 3 кошаркашка терена и Аква парк.

2.1.10.4. Родни аспекти руралног развоја

Босна и Херцеговина је потписница свих важнијих међународних конвенција о равноправности полова и укидању свих облика дискриминације над женама од којих је свакако најважнија УН Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена (ЦЕДАВ - Тхе Цонвенцион он тхе Елиминатион оф алл Формс оф Дисцриминатион Агаинст Вомен). Посебан члан ове конвенције односи се на унапређење положаја жена на селу и он обавезује БиХ, као потписнице ове конвенције, да ради на унапређењу социо-економске ситуације жена на селу, њиховог приступа ресурсима, тржишту и информацијама, те приступа основној инфраструктури и јавним услугама. Најважнији домаћи правни акт који као лех специалис регулише област равноправности полова као посебно људско право је Закон о равноправности полова у Босни и Херцеговини (Службени гласник Босне и Херцеговине, број 32/10 – пречишћен текст) који промовише равноправност полова и забрањује дискриминацију по основу пола и полне оријентације, те обавезује све институције власти, на свим нивоима да израде, усвоје и спроведу програме мјера за имплементацију закона у свим областима. Босна и Херцеговина има Гендер акциони план (у овом моменту за период 2018-2022) који има три стратешка циља: 1) Израда, спровођење и праћење мјера за унапређење равноправности полова у институцијама власти, по приоритетним областима, 2) Изградња и јачање система, механизма и инструмената за постизање равноправности полова и 3) Успостављање и јачање сарадње и партнерства.

Активности на унапређењу положаја жена на селу у Републици Српској датирају од 2009 године када извршена прва Анализа стања, на основу чијих резултата је креиран први Акциони план за унапређење положаја жена на селу, као посебна мјера у оквиру Програма руралног развоја Републике Српске. Акциони план, као први те врсте у региону, представља јединствен документ у чијој реализацији учествује неколико министарстава у Влади Републике Српске: Министарство пољопривреде, Министарство здравства, Министарство просвјете, Министарство саобраћаја и веза и др.те који планирају и реализују мјере у оквиру акционог плана усклађене са потребама жена на селу. Министарство пољопривреде је реализовало низ пројеката за унапређење женског предузетништва, суфинансирао пословне активности удружења жена, организовало женске задруге, те радило на формирању регионалних мрежа за подршку женама на селу. У оквиру додјеле подстицајних средстава такође су креирани посебни услови (додатни бодови) за жене носиоце пољопривредних газдинстава. Све ове мјере резултирале су повећањем броја жена носилаца пољопривредних газдинстава са 4% на почетку периода на 19% на крају овог периода, уз учешће од 6.5% у повлачењу финансијских средстава из буџета што је још увијек скроман резултат.

Према подацима Регистра пољопривредних газдинстава на подручју општине Фоча само код 55 газдинстава или 16% носилац газдинства је жена. Мјерено на републичком нивоу, удио у апсорпцији пољопривредног буџета за домаћинства у којима је жена носилац газдинства досегао је 6,5% у РС у 2019. години. Иако овај проценат има константан тренд раста, примјетно је да се жене власнице газдинстава пријављују за мале инвестиције и тако повлаче мање укупних средстава из пољопривредног буџета. Број власница пољопривредних газдинстава на нивоу ЕУ је око 29% (Еуростат, 2016), па можемо закључити да БиХ, захваљујући континуираној сарадњи са УН организацијама, успијева пратити овај тренд.

Графикон 21: Однос носилаца породичних пољопривредних газдинстава према полу, Стање 2022 године

Извор: Регистар пољопривредних газдинстава Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде

Према резултатима истраживања, жене чланови руралних домаћинстава, једнако су активне у пољопривредној проузводњи као и мушки чланови домаћинства те већину свог радног времена проводе у пољопривреди. Такође, према ставовима испитаница у већини случајева, жене равноправно учествују у доношењу одлука о пословним активностима газдинства. Наравно, и код куће и у пољопривреди постоје такозвани женски и мушки послови. Тако су жене више укључене у производњу поврћа за домаћинство, прераду производа на имању и директну продају, док су мушкарци углавном задужени за механизацију, узгој сточе и друге физички захтјевне послове. Када је ријеч о административним пословима, најчешће мушкарци завршавају послове у граду, док су жене везане за кућу и бригу о издржаваним члановима домаћинства.

Жене на селу од имовине у власништву најчешће имају сувласништво над земљиштем, кућом и опремом. Жене на подручју општине Фоча иако су мање мобилне и везане су због бриге о дјечи или старијима, за присуство на газдинству, ипак у значајној мјери учествују на обукама (61%). Као најприоритетније проблеме жене на селу виде у проблемима везаним за инфраструктуру, одлазак младих и неуређено тржиште. Перспективу у будућности виде у бављењу приватним послом који већ посједују (48%), али значајан број такође перспективу види и у останку на газдинству и бављењу пољопривредом (29%). Врсте инвестиција које испитанице сматрају најпотребнијим су: механизација (71%), стока и објекти за стоку (25%).

Анкетним истраживањем је такође утврђено да и млади на селу своју перспективу виде у настављању бављењем приватним бизнисом, а главно ограничење такође виде у инфраструктури.

2.1.11. Еколошки аспекти руралног развоја

Еколошки засновани приступи руралном развоју који обухватају циљеве заштите ресурса животне средине и преношења здравог окружења на будуће генерације интегришу се са концептом одрживог развоја руралних подручја, те су с тога незаобилазан фактор у унапређењу пољопривреде и села. Одрживи развој је развојни приступ који обезбеђује ефикасно коришћење природних ресурса наглашавајући квалитет животне средине. Уважавајући врсту и ниво привредних активности у Фочи те посебно функцију руралног туризма који је један од најзначајнијих промотора општине и носилаца привредног развоја, али и рудника „Миљевина“ у смислу свеукупног развоја општине, за Фочу је еколошки апсект руралног развоја од изнимног значаја.

Управљање земљиштем

Педолошки састав земљишта на територији општине Фоча је следећи: 1. Алувијална земљишта – уз водотоке ријека Дрине, Техотине, Сутјеске, Бистице. 2. Скелетна земљишта – у брдско-планинском дијелу општине 3. Смеђа земљишта – у брдском дијелу са великим бројем

подтипова и варијетета 4. Рензине – у планинским предјелима (плитки профили богати хумусом)
5. Ранкер – у планинским масивима Зеленгоре, Маглића, Вучева (хумусно-силикатно земљиште).

На подручју општине Фоча недостатаје прецизни и редовни мониторинг стања и кориштења земљишта, не постоје подаци о емисијама у земљиште, као ни о нивоу контаминације земљишта тешким металима и осталим хемијским агенсима. Недостају и подаци о здравственом стању земљишта, тј. о количини пестицида, органских и анорганских ђубрива, те других хемикалија које доспијевају у тло на годишњем нивоу. Не постоје подаци о проблему збијености тла, о физичком губитку земљишта, те физичком губитку пољопривредног земљишта на територији општине.

Минска поља, тј. неексплодирана убојна средства и мине представљају највећу узурпацију земљишта, односно потенцијалну опасност антропогеног карактера за становништво и материјална добра на подручју општине. Регистровано је око двадесетак минских поља, а већи дио се налази на подручјима која нису насељена.

Укупна сумњива минирана површина општине Фоча износила је 54,68 ха (0,49% површине општине), а ради се о локацијама И и ИИ категорије замљишта. Од укупне површине под минама, 12% је пољопривредно земљиште, 44% је шумско земљиште, а 44% остале врсте земљишта.

Управљање водним ресурсима

Општина Фоча нема постројење за пречишћавање отпадних вода те се отпадне воде директно испуштају у ријеку Дрину, Ђехотину и Бистрицу. У неким МЗ-а отпадне и оборинске воде завршавају у путним каналима, а како су канали земљани, у вријеме великих киша долази до сужавања путева. Неопходна је радикална реконструкција и проширење канализационе мреже, као и изградња уређаја за пречишћавање. Сви индустријски погони у Фочи имају властити канализациони систем. Ниједна индустријска производња нема адекватно ријешен систем пречишћавања отпадних вода. Болница и факултет такође немају ријешену канализацију, нису спојени на градски колектор. Јавна установа “Воде Српске” из Бијељине надлежна је за контролу квалитета воде у РС. По задњим извјештајима хемијско-биолошких анализа воде, као и анализа на тешке метале, може се констатовати да је квалитет воде задовољавајући.

Управљање отпадом

Предузеће које управља отпадом на подручју општине Фоча је „Комуналац“, а.д. Одлагање чврстог отпада на подручју општине врши се на депонији „Бабин Поток“. Годишња количина отпада који се произведе у овој општини је од 25.000 до 30.000 м³.

Организованим одвозом отпада обухваћена су сва градска и ближа приградска насеља (75% становништва). Услуге организованог одвоза комуналног отпада користи 3.300 домаћинстава и око 400 правних лица. Остала приградска насеља немају организовано сакупљање и одвоз отпада, па један дио отпада завршава на обалама и у коритима ријека Ђехотине, Дрине и Бистрице. Присутни су проблеми недостатка адекватног броја возила за сакупљање отпада, а старосна структура механизације није задовољавајућа. Због недостатка механизације, одвоз отпада се врши једном седмично.

Не постоје техничке претпоставке за селективно прикупљање комуналног отпада, па самим тиме ни рециклажу отпада.

На подручју општине Фоча постоје погони за примарну прераду дрвета (пилане), који у току свог рада продукују отпад. У индустријској зони Брод на Дрини налазе се погони за производњу брикета и пелета који користе дрвни отпад, тако да се проблем овог отпада на овој локацији успјешно рјешава.

На подручју општине службено је регистрована једна депонија „Бабин Поток“, која се налази ван насељеног мјеста и од града је удаљена 4 км. Депонија је урађена у складу са еколошким стандардима, редовно се одржава, а одлагање се врши у слојевима (слојеви се прекривају земљом) са урађеним системом одвођења вода и отплињавања депонованог смећа. Међутим,

ова депонија је привременог карактера па је због недостатка капацитета за одлагање отпада неопходно пронаћи нову локацију.

2.1.12. Биодиверзитет и генетички ресурси

Босна и Херцеговина, као пуноправна странка ЦБД-а од 2002. године, слиједи глобалне свјетске трендове о очувању и одрживом кориштењу биолошке разноликости, те је у том циљу мобилизирала своје расположиве институције и експерте како би испунила међународне обавезе, а посебно како би осигурала да заштита и одрживо кориштење биолошке разноликости буде незаобилазна област код израде релевантних секторских политика и стратегија на свим нивоима власти у држави. Босна и Херцеговина је усвојила Стратешки план за биолошку разноликост 2011–2020. Стратегија заштите природе РС-а (2011) успоставља стратешки оквир и стање у области заштите биолошке разноликости. У Стратегији је наглашено да се цјелокупни териториј РС-а сматра подручјем с високовриједним природним окружењем, у којем је могуће осигурати и проводити мјере заштите и очувања богатства биолошке разноликости, као и баланс природних процеса. Према шестом Националном извјештају БиХ за Конвенцију о биодиверзитету (2019.) и Стању околиша у БиХ (2010.), БиХ је простор који карактеризира висок степен разноликости еколошких услова.

Генетички ресурси

Генетска разноврсност биљака

Активности на очувању аутохтоних, прије свега биљних генетичких ресурса, интензивирани су у периоду послје рата, и то успоставом банака гена у РС-у и ФБиХ. Овај процес је започет 2004. године имплементацијом СЕЕДНет Пројекта (Југоисточна европска мрежа за биљне генетичке ресурсе) који је имао за циљ успоставу мреже за очување биљних генетичких ресурса пољопривредних култура у југоисточној Европи. У склопу СЕЕДНет Пројекта успостављени су центри за биљне генетичке ресурсе – Ген банка у склопу Пољопривредно-прехранбеног факултета Универзитета у Сарајеву, као и Институт за генетичке ресурсе при Универзитету у Бањој Луци (Организација за храну и пољопривреду – ФАО, 2008). Центар за биљне генетске ресурсе – Ген банка у Сарајеву, успостављен је 2009. године и тренутно посједује више од 500 принова појединих биљних култура које су организоване у функционалне групе: повртарство, ратарство, крмно биље, љековито и ароматично биље, воћарство и виноградарство.

Институт за генетичке ресурсе Универзитета у Бањој Луци основан је 2009. године и у свом саставу има двије подорганизационе јединице – Центар за биодиверзитет и Центар за одрживо кориштење генетичких ресурса. У склопу Центра за биодиверзитет налази се банка биљних гена РС-а, у којој је смјештена сјеменска колекција житарица, поврћа, крмног, индустријског, љековитог и ароматичног биља. У њој се тренутно налази око 600 принова на дугорочном чувању. Списак принова у пољској колекцији тренутно броји 106 сорти. За очување и употребу генетичких ресурса у банци биљних гена РС-а примјењују се међународни стандарди, а мјере утврђене овим стандардима дефинирају се путем ин ситу и ех ситу конзервације, он фарм конзервације и одрживе употребе биолошке разноликости. С друге стране, активности на очувању животињских генетичких ресурса су малобројне, организирана банка гена не постоји, а ин ситу заштита одвија се на нивоу појединаца или удружења.

У БиХ постоји свега неколико заштићених облика биљних генетичких ресурса (неколико сорти винове лозе Блатина и Жилавка, те једна сорта јабука непознатог назива) иако постоји пуно већи број сорти воћа, поврћа и житарица које су за подручје БиХ аутентичне и егзистирају на појединим дијеловима територија.

Битно је нагласити да су у РС-у усвојена два програма: Програм очувања биљних генетичких ресурса (2008) и Програм очувања шумских генетичких ресурса (2012). Овим програмима осигурава се основа за очување и одрживо кориштење биљних генетичких ресурса РС-а и

повезивање свих тијела која се баве овом проблематиком с надлежним институцијама у БиХ и регији. Општина Осмаци засигурно посједује неистражен генетички ресурс како биљних тако и животињских врста које би требало истражити у наредном периоду.

Према Првом националном извјештају БиХ према ЦБД-у (2008) од генетичких ресурса житарица посебно се издвајају сорте кукуруза, пшенице (Босанка, Гранада, Кристина, Приједорчанка, Бањалучанка, Орион, Стојанка, Јелена, Шамчанка), јечма, зоби, ражи, прохе и соје (Сана, Соња, Марина, Милица). Од повртларских сорти значајни су облици тикве и бундеве, граха (чучо, бубњо, трешњо, кућићар, месни), купуса, паприка, бамије, лубенице, диње и кромпира (романијски, купрешки, фојнички, гламочки). Засигурно да неке од ових врста успијевају и на подручју општине Осмаци. Присутна је и висока разноврсност воћних врста која се прије свега огледа у великом броју сорти трешања, шљива, крушака, јабука, као и вишања, кајсија, брескви, бадема, малина, купина, јагода и рибизли.

Истраживања су показала да се у БиХ данас сакупља око 160 до 170 врста љековитих биљака, од чега се највише тргује са 15 до 20 врста. У БиХ, шуме су успјеле очувати своју генетичку структуру. Прије 100 година почиње развој интензивног шумарства, гдје се почиње с увођењем шумских врста, али у већини без успјеха, те је сад БиХ једна од ријетких земаља која није оптерећена генетичким загађењем и измијењеном генетичком структуром главних економских врста дрвећа (нпр. јела, смрека, буква, храст китњак) (Баллиан, 2009).

С обзиром да на нивоу ентитета и државе нису установљене институционалне структуре чији задатак би био да прате стање биодиверзитета, нема системског прикупљања и анализе података о биолошкој разноликости.

Унутар Националног парка, који се налази под заштитом, је ријека Сутјеска са природним ријеткостима (клицура, тјеснац, врата, пећине, ендемна флора и фауна). Разноликост фауне у ријекама Дрини, Ђехотини, Сутјесци и Бистрици представљају природно богатство. Ток ријеке Ђехотине у цјелини представља природну вриједност и резерват. На подручју општине Фоча нису доступни подаци о површини мочварног земљишта, броју угрожених и рањивих биљних и животињских врста, „рамсарских“ нити заштићених станишта.

Животињски генетски ресурси

У Републици Српској донесен је ПРОГРАМ ОЧУВАЊА ГЕНЕТИЧКИХ РЕСУРСА ИЗ ОБЛАСТИ СТОЧАРСТВА ОД 2020. ДО 2024. ГОДИНЕ. Овим програмом прописују се циљеви и модели очувања генетичких ресурса из области сточарства с циљем одржавања и заштите изворних и заштићених раса насталих на територији Републике Српске као дијела биолошке баштине од интереса за Републику Српску.

На подручју БиХ удумаћене су многобројне пасмине животиња. Нарочито се истичу пасмине коња (босанскохерцеговачки брдски коњ), говеда (буша и гатачко говедо), оваца (праменка), коза (домаћа балканска рогата коза), свиња (шишка), паса (босанскохерцеговачки пастирски торњак и босански оштродлаки гонич барак) и голубова (травнички краткокљуни голуб, сарајевски превртач, бихаћки превртач и зенички превртач), иако се назнаке аутохтоности запажају и код херцеговачког магарца, пса и кокоши (Први национални извјештај БиХ према ЦБД-у, 2008). И одређене врсте (ловне) дивљачи такођер се карактеризирају својом особитошћу и јединственим генофондом (срна, дивокоза, дивља свиња, вук, куна бјелица, мрки медвјед и др.) (Први национални извјештај БиХ према ЦБД-у, 2008).

Тренутна ситуација броја грла на основу прегледа извршеног од Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде, те података доступних са терена показала је следећу бројност популације аутохтоних раса и сојева:

- Буша 250
- Гатачко говече 2.000

- Дупска праменка 80.000
- Купрешка праменка 400
- Херцеговачка праменка 15.000
- Домаћа балканска рогата коза 1.500
- Босански брдски коњ 2.000
- Мангулица 580
- Кока живичарка 8.000

Неке од горе наведених врста се и данас узгајају на подручју општине Фоча, а њихови произвођачи би требали ући у програм заштите животињских ресурса који проводи Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске заједно са Институтом за генетичке ресурсе.

2.1.13. Структура локалне управе и политика пољопривредног и руралног развоја

Општина Фоча је основна територијална јединица локалне самоуправе у којој њени грађани непосредно и преко својих изабраних представника учествује у остваривању својих заједничких интереса и у којој њени органи, у законским оквирима, регулишу и управљају јавним пословима који се налазе у њиховој надлежности, а у интересу локалног становништва.

Скупштина општине броји _ одборника и она је орган одлучивања и креирања политике општине. Извршни орган власти јединице локалне самоуправе је начелник општине.

Општинска управа непосредно спроводи општинске прописе, извршава законе и друге прописе Републике Српске и БиХ чије извршење је повјерено општини, припрема нацрте одлука и других аката које доноси Скупштина града и Начелник. Основне организационе јединице Општинске управе су одјељења и службе. Унутрашња организациона јединица одјељења или службе је одсјек.

У складу са Законом о пољопривреди Републике Српске ("Сл. гласник РС", бр. 70/2006, 20/2007, 86/2007 и 71/2009), пољопривредна политика се спроводи према Стратегији развоја пољопривреде Републике Српске. Мјере пољопривредне политике с обзиром на подручје дјеловања, дефинисане Законом дијеле се на: мјере политике тржишта и цијена, мјере структурне политике, мјере земљишне политике и мјере подстицања у пољопривреди. Према наведеном Закону Јединице локалне самоуправе могу прописати додатне мјере структурне политике за своја подручја у складу са пољопривредном стратегијом. Новчане подршке за дате додатне мјере обезбјеђују се у буџетима јединица локалне самоуправе. Закон такође прописује врсте мјера структурне политике: подручјима са тежим условима привређивања у пољопривреди, развој пољопривреде која не загађује природну околину и осигурава очување биодиверзитета, инвестиције у пољопривредна газдинства, стручно оспособљавање за рад у пољопривреди, подршка младим пољопривредним произвођачима, подршка регионалном развоју пољопривреде, подршка допунским активностима на пољопривредним газдинствима, подршка организованости пољопривредника и подршка систему противградне заштите и другим мјерама заштите усјева.

У складу са наведеним законским одредбама буџетска подршка пољопривредним произвођачима на подручју општине Фоча долази са два нивоа: ниво Републике Српске и ниво општине.

Спровођење активности на унапређењу пољопривредне производње на подручју општине Фоча огледа се кроз директну буџетску-новчану подршку пољопривредним газдинствима. Директна буџетска подршка се реализује путем Програма коришћења буџетских средстава за подстицај

пољопривредне производње који се доноси сваке текуће године од стране Градоначелника, а усваја од стране локалне скупштине.

Укупна средства за унапређење пољопривредне производње планирана и утврђена Буџетом општине за дату годину ("Субвенција за развој пољопривреде"- економски код 414100).

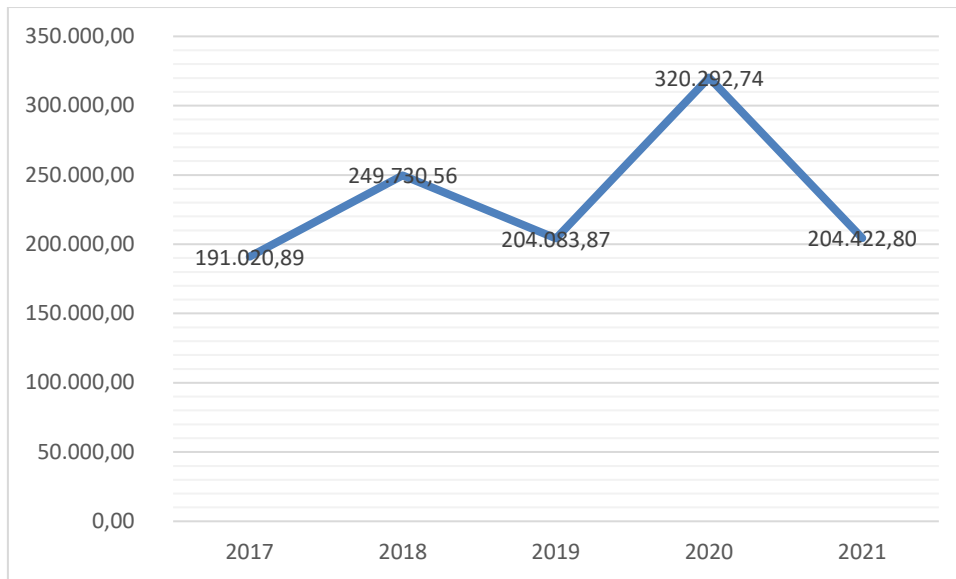
Субвенције за пољопривреду укључују премију за млијеко, премију за мини фарме, премију за узгој крава у систему крава-теле, фарма оваца, премија за производњу и узгој пчела, премија за произведену и продату малину, инвестиције у пољопривредну механизацију, инвестиције у шталске капацитете за производњу меса и млијека, подизање вишегодишњих засада.

У периоду 2019 до 2022 године средства су повећана са 76.823,00 КМ на 166.728,00КМ у 2021 години. Осим ових издвајања сваке године укупна средства су праћена и додатним мјерама подршке:

- „Укључивање малих произвођача у пчеларску производњу“ у износу од 22.500,00КМ на годишњем нивоу,
- Средства накнада штете прузроковане од законом незаштићене и заштићене дивљачи у износу од 2019= 3.911,00 КМ, 2020= 12.950,00 КМ, 2021= 17.373,00КМ и 2022 у износу од 12.900,75 КМ,
- Средства за суфинансирање пројекта „Социо-економска одрживост и подршка локалном становништву Горње-Дринске регије“ у износу од 31.148,92КМ на годишњем нивоу,
- Набавка сјеменског материјала 2021 године 15.000,00КМ
- Учешће у пројекту Кластер СХ-суфинансирање малина 2020. године 888,00 КМ
- Превоз ученика из руралних подручја 2019=91.052,00 КМ, 2020=57.461,00КМ, 2021=85.275,00КМ
- Одржавање локалних некатегорисаних путева 2019=215.364,00КМ, 2020= 215.613,00КМ, 2021=14.578,00КМ
- Реконструкција локалних путева 2019=51.885,00КМ, 2020=288.862,00КМ, 2021=254.286,00КМ
- Асфалтирање локалних и некатегорисаних путева 2019=543.567,00КМ, 2020=146.576,00КМ, 2021=129.384,00КМ
- Водовод Миљевина 2021=65.668,00КМ

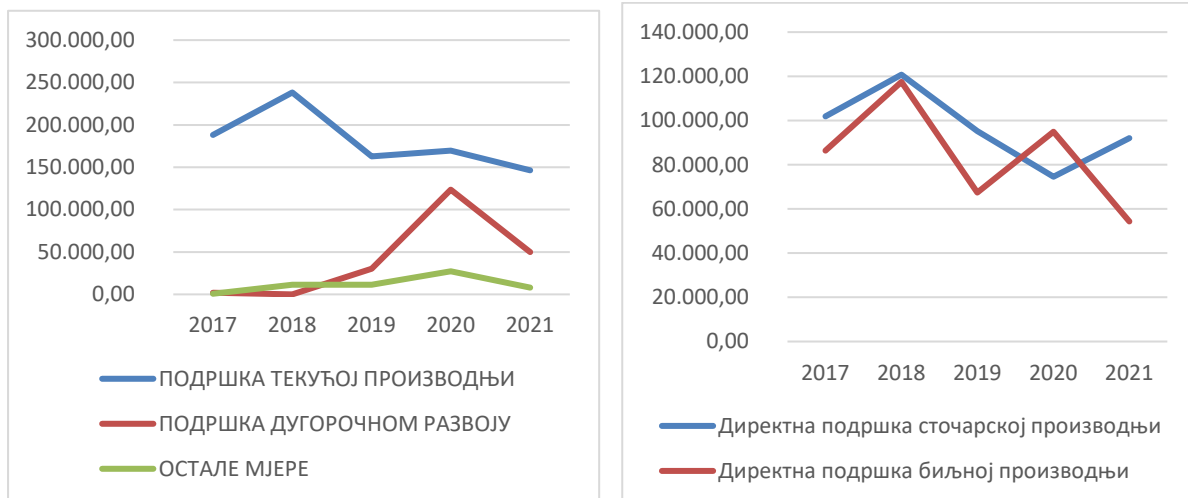
Укупна средства издвојена за пољопривреду и рурални развој, када се поброје све горе поменуте мјере подршке и инвестиције износила су 2019=982.602,00 КМ, 2020=867.959,00 КМ, те 2021=779.440,00 КМ.

Када су у питању средства Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске, у анализираном периоду (2017-2021) године, повучена су средства која су се кретала од 190 хиљада до 320 хиљада КМ.

Извор: Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске
Графикон 22: Средства аграрног буџета реализована на подручју општине Фоча

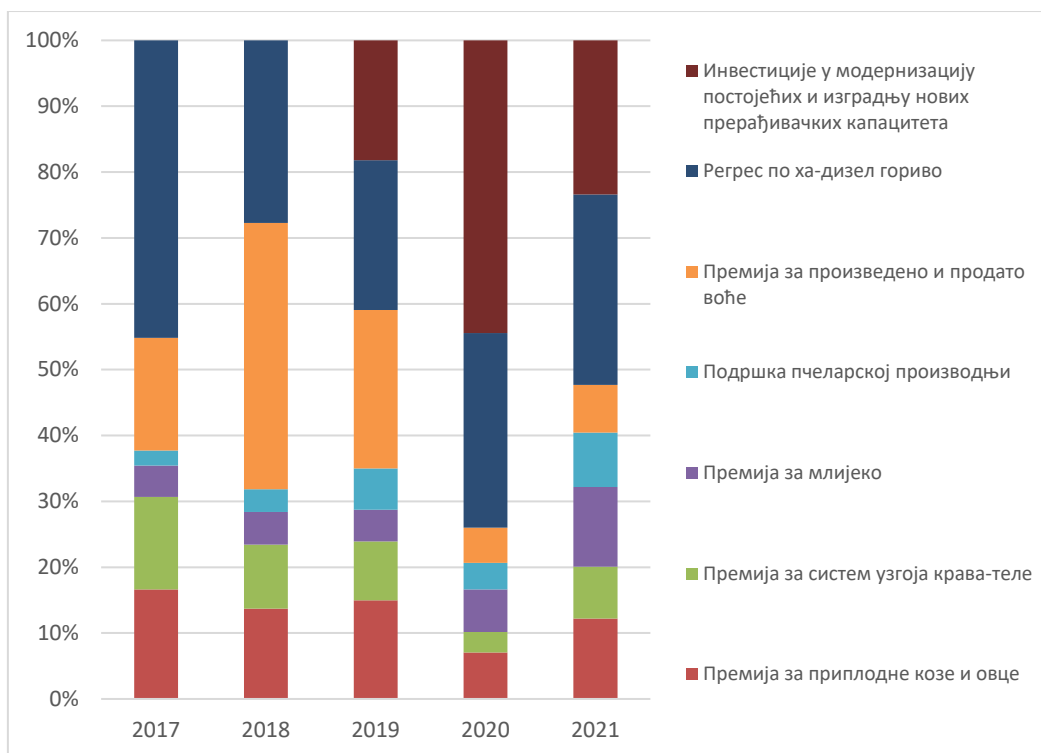
У структури буџетске подршке са републичког нивоа највеће учешће се односи на подршку текућој производњи (у просјеку 80% у посматраном периоду). Ова подршка се односи на подршку за приплодне козе и овце, подршку пчеларској производњи, производњи млијека, производњи у систему крава-теле а у оквиру биљне производње доминантна мјера подршке која се остварује је набавка регресираног дизел горива.

Извор: Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске
Графикон 23: Структура буџетске подршке аграрног буџета

Када је у питању подршка структурним мјерама односно дугорочним улагањима, ниво повучених средстава је екстремно мали али са трендом раста од 2020 године када је уведен фиксни износ поврата средстава. Средства су највише искористили субјекти у прехранбеној индустрији за набавку технолошке опреме. Подршка из републичког буџета се обезбјеђује у износу од 30-40% (за општине са надморском висином изнад 600 м подршка је 40%) поврата на инвестирана средства.

Када је у питању трећа група мјере (системске мјере подршке), она се односила на подршку задругама и удружењима, порибљавању, мјерама здравствене заштите животиња.

Извор: Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске
Графикон 24: Структура подршке из аграрног буџета

2.2. SWOT анализа заснована на доказима

Радионица на тему SWOT анализе је одржана 6. децембра 2022. године. Сви релевантни учесници су били присутни на радионици: пољопривредни произвођачи, локална управа и невладине организације. Током SWOT анализа учесници радионица су усмјеравани питањима која су припремили модератори. Анализиране су предности, слабости, могућности и пријетње у разним секторима и социоекономском контексту на основу ситуационе анализе. Радионица је одржана у сали општине Фоча. Присутни су били сви чланови радне групе које је именовао начелник општине, укључујући и друге представнике јавног и цивилног сектора. Радионица је имала укупно 20 учесника, међу којима су: представници Одјељења за привреду и друштвене дјелатности, Туристичке организације општине Фоча, Удружења пољопривредних произвођача, Удружења пчелара, индивидуалних произвођача и предузетника.

Табела 40: SWOT анализа пољопривреде и руралних развоја

Предности	Слабости
<ul style="list-style-type: none"> - Географски положај: близина Србије и Црне Горе, те близина значајне саобраћајнице ка Јадранском мору што даје могућност за развој транзитног туризма у општини - Повољни климатски услови, - Природни услови за развој туризма, - Препознатљиви туристички производи (рафтинг, НП Сутјеска, кампови, пјешчане пирамиде) - Значајан удио квалитетног обрадивог земљишта, - Велики хидропотенцијал ријеке Дрине и других ријека на подручју општине, 	<ul style="list-style-type: none"> - Расељавање становништва, у руралним срединама живи претежно старачко домаћинство, - Неразвијена путна комуникација за развој туризма, - Неадекватан маркетинг у пољопривреди и туризму, - Уситњеност пољопривредних посједа, - Неразвијена веза између пољопривредне производње и туризма, - Недовољно развијена свијест грађана о заштити околине,

<ul style="list-style-type: none"> - Велике површине под шумама, - Постојање адекватне спортско-рекреационе инфраструктуре, - Богато културно-историјско наслеђе, - Значајна билешка разноликост на подручју општине, - Потенцијал за ловни туризам; - Традиција и знање у производњи воћа, - Значајни капацитети у производњи меса и млијека и производа од меса и млијека, - Потенцијал у валоризацији пољопривредних производа кроз туризам, - Потенцијал у производњи органских производа, - Добро организовано удружење пчелара; - 	<ul style="list-style-type: none"> - Недостатак финансијских средстава за одрживи развој заштићених подручја, - Непостојање регионалне санитарне депоније за одлагање комуналног отпада, - Стихијско, неконтролисано прикупљање шумских производа (није у складу са заштитом природе), - Недостатак едукованих лица у области пољопривреде и прехранбене индустрије, - Низак интензитет сточарске производње у односу на расположиве капацитете, - Низак ниво примијењене технологије у воћарској рпоизводњи, - Мало учешће производње у заштићеном подручју,
Могућности	Пријетње
<ul style="list-style-type: none"> - Доступност средстава различитих ЕУ фондова (ИПА и сл.) - Доступност међународних организација у БиХ које раде и подржавају пољопривреду и локални рурални развој - Дијаспора као потенцијал за улагање - Брендирање пољопривредних производа као начин додавања вриједности и унапређења прихода за произвођаче, - Могућност развоја транзитног угоститељства (путни правац ка Јадранским мору) - Могућности међуопштинске, међурегионалне и прекограничне сарадње у реализацији пројеката - Могућности развоја агротуризма као начина за ефикасније искориштавање руралних ресурса и дохотка пољопривредних газдинстава; - Тренд раста интереса туриста за еколошки здраве и руралне заједнице, те донатора за улагања у пројекте за сеоски туризам. - Растући тренд конзумирања здраве, органски произведене хране - Извозне могућности у производњи органски сертифицираних пољопривредних производа; - Подршка Владе РС за унапређење положаја жена на селу, - Усклађивање система образовања са тржиштем рада, покретање средњошколског усмјерења у области пољопривредне односно прехранбене струке и укидање неперспективних смјерова 	<ul style="list-style-type: none"> - Миграције и одлазак становништва - Глобалне и друге рецесије - Климатске промјене, природне и друге несреће и др. - Нестабилно политичко окружење и др. - Болести домаћих животиња и др. - Услови за повлачење средстава републичког буџета рестриктивни за мале произвођаче; - Заразне болести; - Цјеновни поремећаји на тржишту пољопривредних производа; - Изостанак мјера заштите домаће производње; - Нелојална конкуренција на тржишту пољопривредних производа - Нарушавање услова у слободној трговини са сусједним земљама; - Смањење аграрног буџета и финансијских извора за улагања у сектор пољопривреде; - Застој у процесу европских интеграција и немогућност кориштења предприступних фондова; - Пооштравање услова за извоз производа на тржиште Европске Уније; -

2.3. Стратешко фокусирање

У складу са резултатима Анализе стања, те у складу са потребом усклађивања стратешких приоритета са постојећим стратешким оквиром на локалном, републичком и државном нивоу,

идентификована су три стратешка фокуса за унапређење пољопривреде и руралног развоја општине Фоча:

- Унаприједити ниво одрживости пољопривредне производње унутар селектованих ланаца вриједности,
- Унаприједити квалитет живота у руралном подручју и
- Развијене допунске дјелатности у руралном подручју.

Одржив развој пољопривреде и селектованих ланаца вриједности има стратешки фокус на одрживом приступу развоју пољопривреде што је у складу са стратешким оквиром на локалном и републичком нивоу, те у складу са принципима Зеленог плана за Западни балкан. Одржив развој пољопривреде и прехранбене индустрије на подручју општине Фоча базиран је на коришћењу расположивих природних ресурса који су на располагању а који се већ користе у функцији развоја туризма. Селектовани ланци вриједности у области производње и прераде меса и млијека, те воћа и меда могу бити међу носиоцима развоја и значајан алат за креирање нових радних мјеста у општини Фоча. Производња воћа се намеће као једна од ланаца вриједности који може понудити адекватан извор прихода свим учесницима овог ланца уз коришћење компаративних предности гео-климатских услова, те традиције у производњи која је постала препознатљива у региону. Кроз идентификацију свих карика у ланцу вриједности, примијењене технологије, нивоа достигнутог прихода, еколошког и социјалног окружења у смислу нивоа укључености различитих друштвених група у ланац вриједности, те утицаја на животну средину, дефинисане су конкретне мјере и кључни пројекти који ће дати одговор на идентификоване изазове као што су анимација младих за бављење пољопривредом, повећање укупног дохотка из пољопривредне производње, унапређење приступа тржишту и др.

Унапређење квалитета живота у руралном подручју треба да да одговор на постојеће изазове а они се односе прије свега на губитак становништва кроз континуирано исељавање, а нарочито исељавање младих. Да би млади остали у руралном подручју требају им основни предуслови а то су извори запослења или снажни подстицаји за samozaposлење било у пољопривредним или непољопривредним дјелатностима. Такође услови живота везани за приступ инфраструктурним садржајима и јавним услугама морају бити унапређени како би се становништво задржало у руралном подручју, односно како би се привукли нови становници и нове инвестиције у руралном подручју. Такође, младе кроз нове програме у оквиру средњошколског образовног система треба приближити пољопривреди и руралном развоју.

Развој допунских дјелатности у руралном подручју надопуњује се са већ постојећим облицима туризма и руралног туризма на подручју општине Фоча, а могу осим туризма да укључују и друге допунске дјелатности као што су прерада производа, занатске дјелатности, израда рукотворина и сувенира, прерада дрва, пружање различитих врста услуга у оквиру туризма као дјелатности. Осим развоја допунских дјелатности на газдинству, циљ је диверзификовати руралну економију у цјелини, како би се максимизирала корист од туризма као дјелатности.

2.4. Визија развоја

Визија представља први и основни корак у одређивању сопствене будућности једног подручја и формалан договор свих заинтересованих актера у локалној заједници о будућности какву желе. Стога би свака визија будућности требало да:

- нађе равнотежу између визије и прагматизма;
- одрази улогу коју рурално подручје има у регионалном и националном контексту;
- буде разумљива грађанима,
- конзистентна са другим плановима локалне заједнице.

Добра визија има вањску и унутрашњу димензију, које су међусобно усклађене. Вањска димензија се изражава у виду конкурентске позиције коју та средина намјерава заузети у окружењу које се сматра релевантним за наредни стратешки период. Унутрашња димензија се изражава у виду заједничке, обједињене перспективе локалних актера о томе какву заједницу

намјеравају (из)градити у наредном стратешком периоду. Практично посматрано, обликовање визије је формулисање одговора на два питања:

- Коју/какву (конкурентску) позицију намјеравамо заузети, у којем/каквом окружењу?
- Какву друштвену заједницу намјеравамо (из)градити?

У првом питању водећи аспект је економски, са израженом еколошком димензијом у позадини. У другом питању у првом плану је друштвени аспект, са еколошком и економском димензијом у позадини.

Стратегијом развоја општине Фоча до 2027 године, већ је дефинисана визија развоја која гласи:

Општина Фоча - Регионални, економски и образовни центар, гдје је осигурана будућност грађана, мјесто за угодан и здрав живот и развој предузетништва, са високим степеном искориштености и заштите природних и културних богатстава, као гарантом дугорочног развоја и напретка

У складу са претходно наведеним принципима креирања визије, локални тим је дефинисао визију развоја општине Фоча у сектору пољопривреде и руралних подручја на следећи начин.

Општина Фоча – мјесто природних љепота, квалитетне хране и угодног сеоског живота

Кроз овако дефинисану визију истиче се опредјељење ка истицању компаративних предности општине, а то је богатство ресурсима смјештеним у руралном подручју, здрава животна средина заштићена надморском висином, националним парковима и климатским условима, те специфичном флором и фауном и генетичким ресурсима, који сви заједно дају непоновљив укус, мирис и љепоту производима. Оваква визија има за циљ да докаже да општина Фоча и поред ниске развијености пољопривреде која се поистовјећује са ниским нивоом руралног развоја, има простора и начина да упоредо са развојем туризма развија одрживу пољопривредну производњу са производима високог квалитета, са заштићеним географским поријеклом и да кроз иновативне и стручне приступе развоју руралних подручја може пружити новим генерацијама добре услове за живот.

2.5. Стратешки циљеви са индикаторима

У складу са стратешким оквиром који је у процесу дефинисања на локалном нивоу, те у складу са стратешким оквиром на републичком и државном нивоу, дефинисани су стратешки циљеви развоја пољопривреде и руралних подручја који су усаглашени са постојећим стратешким оквиром и дефинисаним индикаторима.

Стратешки циљ 1.

Унапређење конкурентности пољопривредне производње у оквиру одабраних ланаца вредности;

Табела 41. Индикатори стратешког циља

Стратешки циљ 1. <i>Унапређење конкурентности пољопривредне производње у оквиру одабраних ланаца вредности</i>	Индикатор (утицаја)	Полазна вриједност (2023.)	Циљна вриједност (2027.)
	Износ инвестиционе подршке из буџета локалне управе у пољопривредној производњи	150.000	+50%
	Број ланаца вриједности у производњи малине, меда, шљиве, млијека и меса	нема функционалних ланаца вриједности	четири ланца вриједности

Први стратешки циљ се фокусира на повећање конкурентности и развој ланаца вредности. Конкурентност ће се постићи повећањем улагања у пољопривредну производњу, као што су нове машине, пољопривредне зграде, системи за наводњавање и прерада на фармама или отварање погона за прераду. Други начин да се повећа конкурентност је изградња функционалних ланаца вредности за производњу малина, меда, шљива и млијека и меса. Унапређење конкурентности пољопривредне производње у оквиру одабраних ланаца вредности базирано је на коришћењу компаративних предности општине Фоча смјештене у границама Националног парка, богатог биодиверзитета биљног и животињског свијета, те у оквирима руралне економије доминантно ослоњене на рекреативни, спортски, културни и вјерски туризам. Пратеће мере за успостављање ланаца вредности укључују развојне планове на каналима продаје – локалне пијаце, локалне продавнице, заједничка продајна мјеста за произвођаче, онлајн канале, сектор јавног угоститељства, повећање нивоа знања произвођача укључених у ланац вредности о хигијени и безбедности хране. стандардима, и јачање позиције произвођача унутар ланца вредности кроз произвођачке организације попут задруга. Селектовани ланци вредности у области производње и прераде млијека, меса, воћа и меда, могу бити међу носиоцима развоја и значајан алат за креирање нових радних мјеста у општини Фоча. Сво побројани ланци вредности могу понудити адекватан извор прихода свим карикама ланца уз коришћење компаративних предности гео-климатских услова, те потражње за домаћим, локалним и аутохтоним производима. Кроз идентификацију свих карика у ланцу вредности, примијењене технологије, нивоа достигнутог прихода, еколошког и социјалног окружења у смислу нивоа укључености различитих друштвених група у ланац вредности, те утицаја на животну средину, дефинисане су конкретне мјере и кључни пројекти који ће дати одговор на идентификоване изазове као што су анимација младих за бављење пољопривредом, повећање укупног дохотка из пољопривредне производње, унапређење приступа тржишту и др. Фокус је такође на органској и интегралној производњи као системима одрживе производње, што је опет у складу са општим стратешким оквиром на свим нивоима власти.

Стратешки циљ 2:

Унапређењен квалитет живота у руралним подручјима

Табела 42: Индикатори стратешког циља

Стратешки циљ 2 <i>Унапређењен квалитет живота у руралним подручјима</i>	Индикатор (утицаја)	Полазна вриједност (2022.)	Циљна вриједност (2027.)
	Процент становништва које живи у руралним подручјима	Постојеће стање, 38%	+10%

Крајњи циљ унапређеног квалитета живота требао би бити у задржавању постојећег становништва и привлачењу нових становника у рурално подручје. С обзиром да је цјелокупна територија општине Фоча рурално подручје, то значи задржавање постојећих и привлачење нових становника на подручје општине Фоча. Унапређењем услова живота на подручју општине становници могу бити задржани и бирати општину Фоча као мјесто живљења без обзира на дневне миграције везане за запослење, али може се очекивати и повратак једног броја пријашњих становника ове општине. Као пратеће мјере за овај стратешки циљ је изградња недостајућих инфраструктурних садржаја, с обзиром да је општина већ сад релативно добро развијена када је у питању основна физичка инфраструктура и приступ услугама, али су идентификовани недостаци везани за лошу путну инфраструктуру, уличну расвјету, збрињавања отпада, те лоша доступност интернета. Битна одлика квалитета живота је и квалитет животне средине у руралном подручју, односно управљање природним ресурсима као што су земљиште, али и биљни и генетички ресурси које увести у програм заштите који већ постоји на републичком нивоу.

Стратешки циљ 3
Развијене допунске дјелатности у рурално подручју

Табела 43: Индикатори стратешког циља

Стратешки циљ 3 <i>Развијене допунске дјелатности у руралном подручју</i>	Индикатор (утицаја)	Полазна вриједност (2022.)	Циљна вриједност (2027.)
	Удио агротуризма као допунске дјелатности руралних домаћинстава	2%	10%
	Број руралних домаћинстава регистрованих за пружање туристичких услуга	11	20

Следећи примјер развијених општина и земаља, да би се зауставила емиграција и привукло ново становништво, треба прије свега понудити нова радна мјеста, адекватна примања и приступ основним услугама: здравство, образовање, превоз, снабдијевање и др. Одговор на овај изазов не може бити само у развоју пољопривредне производње, већ развоју укупне руралне економије те унапређењу могућности за самозапослење и развој малог предузетништва у свим сферама економије, а најприје у занатству, туризму, преради. Осим тога саставни дио диверзификације руралне економије мора бити и у изградњи њеног идентитета кроз препознавање и валоризацију руралних производа и руралних подручја који чине општину Фоча јединственом и привлачном како за живот, посјету, тако и за инвестиције.

Унакрсни циљеви

Поред горе описаних стратешких циљева реализација Стратегије развоја пољопривреде и руралних подручја узима у обзир и тзв. унакрсне циљеве који су релевантни за сваку мјеру и морају се узети у обзир приликом разраде модела за реализацију активности. Ти унакрсни циљеви односе се на: родну једнакост односно унапређење положаја жена на селу; борбу против сиромаштва, затим питања демографске ревитализације руралних подручја и подршке младима, те питања која се тичу заштите животне средине и ублажавања посљедица климатских промјена.

Родна једнакост

Принципи родне равноправности узимају се у обзир у процесу припреме стратегије. Како би се осигурао адекватан одраз родних питања, током припреме стратегије, консултована су јавна тијела власти и невладина удружења активне у области једнаких могућности. Постојећа родна питања ће се узети у обзир у процесу израде појединачних мјера за потпору давањем приоритета предузетницама, тамо гдје је то релевантно, у системима рангирања мјера и осигурањем дјелотворног родно одговорног буџета. Током имплементације стратегије, нарочито ће се пратити коришћење подршке пружене у оквиру мјера од стране пољопривредних газдинстава и предузећа које воде жене. Сви показатељи праћења и евалуације ће бити разврстани по полу. Сви извјештаји о праћењу и евалуацији ће садржавати дио о једнаким могућностима, у којем ће се испитати ефекти стратегије по родну равноправност. Активности информисања и публицитета ће такођер бити усмјерене на равноправно учешће жена и мушкараца. Као појачивачи користит ће се службеници за родна питања у средишњој и локалној управи и невладине организације које раде на питањима родне равноправности.

Демографска ревитализација и питања младих

Негативни демографски трендови иако не погађају само рурална подручја, ипак су израженија у руралним подручјима и имају већи негативни ефекат не само на људску популацију већ и на биљни и животињски свијет и природу у цјелини. Колико год човјек својим негативним дјеловањем нарушавао равнотежу у животној средини, толико недостатак човјека и одсуство популације у руралном подручју има негативне ефекте на очување биодиверзитета, а нарочито на одрживу производњу И доступност хране. Још један негативан ефекат је да се губитком руралне популације губи и рурално наслијеђе које одлази са најстаријим становницима, са руралним наслијеђем се губи идентитет руралних подручја и рурално богатство у цјелини. Зато

је повратак младих пољопривреди и руралним просторима мисија свих стратегија, планова и програма на свим нивоима власти јер без младих људи нема напретка у производњи, нових инвестиција, нових производа и развоја у цјелини.

Заштита животне средине и прилагођавање климатским промјенама

У складу са актуелном зеленом агендом Европске уније која је пренијета и на Западни Балкан, те у складу са актуелним стањем заштите животне средине на подручју општине, у складу са климатским промјенама које намећу нове услове за развој пољопривреде и других економских активности у руралном подручју, одговорност је свих актера у реализацији овог стратешког документа да се наведена питања узму у обзир те да се осмисле механизми како би се испоштовали минимални захтјеви за заштитом животне средине при реализацији сваке појединачне мјере. Иако се законски оквир за заштиту животне средине доноси на републичком и државном нивоу, одговорност је локалне заједнице и осталих субјеката да се он поштује и да се праве чак и већи искораци у достизању циљева одрживог развоја (*Sustainable Development Goals*) који су релевантни за цијели свијет. У економском смислу то је чак и шанса за развој узимајући у обзир фондове на располагању који ће бити додијелени управо са циљем унапређења стања животне средине, прилагођавање климатским промјенама, заштиту биодиверзитета и др. У том контексту, Фоча заиста може искористити и своје позитивне и негативне аспекте у привлачењу ових средстава.

3. ПРИОРИТЕТИ И МЈЕРЕ

Приоритети представљају кључна поља и смјерове дјеловања за остварење визије и стратешких циљева и као такви имају највећи утицај на развој, односно остварење стратешких индикатора. Дефинисани приоритети су груписани под релевантним стратешким циљевима.

Први стратешки циљ ***Унапређење конкурентности пољопривредне производње у оквиру одабраних ланаца вредности***; реализовао би се кроз два приоритета:

Приоритет 1.1. Повећање продуктивности и побољшање квалитета производа пољопривредне производње

Мјера 1.1.1. Инвестиције у унапређење пољопривредне производње

Мјера 1.1.2. Унапређење квалитета пољопривредне производње

Мјера 1.1.3. Унапређење приступа знању и иновацијама у пољопривредној производњи

Мјера 1.1.4. Подршка органској и интегралној производњи

Приоритет 1.2. Развој ланца вриједности у пољопривредној производњи

Мјера 1.2.1. Инвестиције у развој тржишне инфраструктуре

Мјера 1.2.2. Инвестиције у прераду пољопривредних производа на газдинству

Мјера 1.2.3. Унапређење капацитета произвођачких организација

У циљу превазилажења ограничених производних капацитета, те унапређења тржишних могућности, породичним газдинствима су потребне нове инвестиције којима ће се модернизовати производња и прерада увођењем нових технологија како за производњу традиционалних деликатес производа, тако за производњу конвенционалних производа масовне потрошње, али и органских производа за шта постоје одличне предиспозиције на нивоу општине. Општи утисак током дефинисања приоритета и мјера био је да без изградње прерађивачких капацитета и додавања вриједности производима кроз прераду нема одрживог развоја пољопривреде, те су у том смислу потребне мјере подршке за изградњу нових прерађивачких капацитета, како оних малих прерађивачких капацитета на газдинствима, тако у

будућности и оних већих. На овај начин би понудили опцију регулисања ниске откупне цијене пољопривредних производа, која је проблем по одговрима већине испитаника. На крају, уважавајући да је Фоча мала општина и да само дорбо организована и са јасно дефинисаним правилима за све учеснике може бити конкурентна на тржишту пољо-прехрамбених производа, али и везаних дјелатности. С тим у вези, треба радити унапређењу капацитета постојећих и нових произвођачких организација (удружења и задруга). Када је ријеч о инвестицијама у ланац вриједности, оне треба да се резултују не само технолошким и техничким напретком ланаца вриједности, већ и да уобзире социјалну компоненту, промотивне активности и друге друштвене активности које ће унаприједити квалитет живота на селу и уопштено за све учеснике ланца вриједности. Ипак, уколико сва улагања и мјере не буде пратила адекватна стручна подршка и ако корисници не буду располагали адекватним знањима, није могуће очекивати добар и одржив утршак средстава. С тога је мјера „унапређење приступа знању и иновацијама у пољопривредној производњи неопходна за успјешну реализацију овог документа. Посебну пажњу у овом дијелу обратити на жене и младе који учествују у развоју руралних подручја општине.

Два су приоритета предложена за остваривање постављеног циља 2: *Унапређен квалитета живота у руралним подручјима*. То су:

Приоритет 2.1. Унапређење руралне инфраструктуре и расположивости јавних/социјалних услуга

Мјера 2.1.1. Подршка унапређењу расположивости јавних услуга

Мјера 2.1.2. Подршка унапређењу физичке инфраструктуре у руралном подручју

Приоритет 2.2. Заштита природних ресурса

Мјера 2.2.1. Заштита земљишта од различитих облика деградације

Мјера 2.2.2. Управљање пољопривредним отпадом

Мјера 2.2.3. Идентификација и заштита генетичких ресурса

Унапређење квалитета живота у руралном подручју треба да да одговор на постојеће изазове а они се односе прије свега на приступ инфраструктурним садржајима и јавним услугама, те социјалним и културним дешавањима који морају бити унапређени како би се становништво задржало у руралном подручју, односно како би се привукли нови становници и нове инвестиције у руралном подручју. Битан је сегмент и њихова веза са руралним подручјима која мора бити остварена и у току њиховог образовања.

Природни ресурси руралног подручја обухватају како производне ресурсе за развој примарних дјелатности: земљиште и шуме, тако и остале природне ресурсе од којих неки могу представљати ресурсе посебне природне вриједности, те генетички материјал који треба конзервисати односно заштитити не само у интересу заштите ресурса Општине Фоча већ заштите природног богатства РС и БиХ у цјелини. Сви ови ресурси једнако доприносе развоју руралних подручја и представљају потенцијал из којег се црпе елементи развоја. У том смислу потребно су програми и мјере којима би се тај капитал валоризовао и заштитио у циљу постизања циљева одрживог развоја и очувања залиха капитала за будуће генерације. Такође, треба свакако радити на идентификацији можда још неутврђених сорти воћа (аутохтоне сорте крушака, јабука) и других биљних генетичких ресурса, а који успјевају у овој општини и њиховој заштити и валоризацији.

За остваривање стратешког циља 3: *Развијене допунске дјелатности у рурално подручју* дефинисан је један приоритет и сет мјера:

Приоритет 3.1. Подрика диверзификацији економских активности у руралним подручјима

Мјера 3.1.1. Инвестирање у пружање туристичких услуга на пољопривредном газдинству

Мјера 3.1.2. Инвестирање у развој занатских и других допунских дјелатности на газдинству

Мјера 3.1.3. Инвестирање у промоцију и маркетинг руралног простора и руралних производа

Мјера 3.1.4. Заштита аутохтоних производа

Пољопривреда јесте најважнија привредна активност руралних подручја, али сасвим сигурно не смије бити и једина економска активност све мањег броја руралних домаћинстава анализираног подручја. Диверзификација економских активности се сматра кључном компонентом руралног развоја неког подручја. Према томе, циљ је пружити подршку породицама на пољопривредним газдинствима и становницима руралних подручја који желе диверзификовати своје активности и пружање услуга за руралне заједнице. Примјери оваквих активности могу обухватити следеће: промоција занатских дјелатности, директни маркетинг и промовисање, прерада дрвета и занатске дјелатности, рурални и други облици туризма, маркетинг и развој брэнда, неконвенционалне пољопривредне производње и друго. Такође у посљедње вријеме доста стручњака из области информатичке индустрије тражи квалитетне „базе“ за рад на даљину у природном окружењу, које може понудити одређене рекреативне и друге садржаје (јахање коња, планинарење, културне манифестације). У том смислу може се размишљати о унапређењу понуде смјештаја на селу, са добрим интернет услугама уз попуњен садржај са другим учесницима руралне привреде/пољопривреде и кроз утврђене ланце вриједности. Унапређење доступности услуга и општих услова живота у руралним подручјима су значајан дио овог документа, којим би се осигурао демографски и економски развој руралних заједница.

Детаљан преглед приоритета и мјера развоја дат је у Прилогу бр.1.

4. КЉУЧНИ СТРАТЕШКИ ПРОЈЕКТИ

Кључни стратешки пројекти издвајају се било по вечини инвестиције, било по очекиваним ефектима и представљају кључне пројекте са којима би општина Фоча изашла пред потенцијалне партнере за реализацију било да су то међународне организације и пројекти, домаће институције са свих нивоа власти или потенцијални инвеститори.

1. ПОДРШКА САМОЗАПОШЉАВАЊУ НА СЕЛУ

Подршка би подразумијевала различите врсте старт-ап пакета за заснивање пољопривредне производње на газдинству или заснивање производне дјелатности уколико се она не односи на пољопривреду а може да се заснује на пољопривредном газдинству. У том смислу старт-уп пакети могу бити у основним репроматеријалима или у новцу. Ако су старт-уп пакети у репроматеријалима они могу да укључују репродуктивни материјал, опрему за мужу, прераду млијека и меса (пршутане, опрема за сушење говедине, овчетине, козлетине или припрему кобасица и слично), опрему за пчеларство, опрему за обраду земљишта и опрему за прераду других врста пољопривредних или шумских плодова/сировина. Новчани старт-уп пакети односили би се за заснивање производње у другим дјелатностима које могу а не морају бити повеза са пољопривредном производњом. Примјери таквих дјелатности су: пружање туристичких услуга, развој занатских дјелатности на газдинству, прерада на газдинству, пружање услуга механизацијом, пружање образовних услуга и др. Висина новчаних средстава овисила би о висини укупних средстава на располагању. Данас са републичког нивоа на располагању су старт-уп пакети у износу од 5.000КМ за жене на селу до 40.000КМ за младе инжењере. Такође су на располагању старт-уп пакети у репроматеријалима од стране ИФАД пројекта. Очекивани ефекат овог пројекта је у повећању броја младих и жена на селу који су покренули властити бизнис. Финансијска средства процијењена за реализацију пројекта износе 200.000 КМ из различитих извора финансирања.

2.РАЗВОЈ ЛАНЦА ВРИЈЕДНОСТИ У ПОЉОПРИВРЕДНОЈ ПРОИЗВОДЊИ

Ланац вриједности подразумијева успостављање организоване пољопривредне производње и пласмана пољопривредних производа од њиве до крајњег купца у којем је позиција примарног произвођача таква да може обезбједити максимални приход и конкурентску позицију у односу на друге карике у ланцу. У току израде стратегије дефинисани су ланци вриједности у производњи меса и млијека, шљиве и малине и у пчеларству. Овај пројекат би подразумијевао сет инвестиција и других мјера за успостављање ефикасних ланаца вриједности кроз изградњу прерађивачких капацитета попут погона за прераду млијека, прераду воћа, те опрема која се користи у производњу сатних основа, производњи матичне млијечи и других производа од пчела. Осим прерађивачких капацитета за ефикасне ланце вриједности потребно је подизање технолошког нивоа развоја примарне производње кроз увођење нових технологија. Ефекти који се очекују од пројекта односе се на: раст додане вриједности у пољопривреди, раст нивоа финализације пољопривредних сировина, изграђене прерађивачке капацитете и успостављене ланце вриједности. Такође, због јачег и одрживог наступа на тржишту потребно је предузети радње које се односе на удруживање у кластере, било оне који већ постоје на нивоу Источне Херцеговине или нове. Финансијска средства процијењена за реализацију пројекта износе 300.000 КМ из различитих извора финансирања.

3.ОСНИВАЊЕ КУЋЕ ЗА ПРОДАЈУ ДОМАЋИХ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА

Општина Фоча последњих година доживљава велику експанзију у развоју свих облика туризма, те постаје све привлачнија дестинација како за домаће тако и за стране туристе. Осим тога општина је на магистралном путу према Јадранској обали, па доживљава и развој транзитног туризма. Све ове констатације чине да је потражња за домаћим пољопривредним и руралним производима све већа како од стране понуђача туристичких услуга на подручју општине (ресторани, апартмани, рафтинг кампови и др.) тако и директно од стране туриста као посјетиоца или пролазника. Оснивање и изградњом куће за продају домаћих пољопривредних и руралних производа допринијело би се препознатљивости домаћих производа на тржишту, њиховој бољој видљивости и промоцији, унапређењу квалитета производа а као крајњи ефекат и висине прихода произвођача који би пласирали те производа кроз Кућу домаћих производа. Потребна улагања процијењена су на 250.000 КМ.

4.ИНВЕСТИЦИЈЕ У РАЗВОЈ РУРАЛНОГ ТУРИЗМА

Кроз развој непољопривредних дјелатности попут руралног туризма, агротуризма, прераде дрвета, обављања занатских дјелатности или неке друге услужне дјелатности ствара се мања зависност прихода газдинстава од само пољопривредне производње, а уједно се остварују приходи из више извора чиме се боље искориштава радна снага на газдинству. У односу на утврђено богато природно, културно и историјско наслеђе, разноликост гастро понуде те изражени биодиверзитет подручја рурални туризам једна је од дјелатности којом се ови потенцијали морају боље искориштавати. Активности развоја руралног туризма треба да иду у два главна правца: активности развоја руралног туризма односно агротуризма на пољопривредним газдинствима или руралним домаћинствима, те активности развоја руралног туризма као дијела руралне економије и туристичке понуде. Први правац се односи на подршку индивидуалним произвођачима, становницима у руралном подручју, инвеститорима како домаћим, тако и страним. У том смислу треба комбиновати различите изворе финансирања: општински буџет, републичка средства и средства предприсупних фондова. Други правац односи се на активности које углавном координише Туристичка организација, која иду у правцу валоризације руралног наслеђа, промоције руралних производа и услуга, осмишљавања туристичких производа везаних за рурално подручје, те прилагођавање инфраструктуре и супраструктуре у руралном подручју развоју руралног туризма. Ефекти који се очекују од пројекта односе се на: раст понуде туристичких услуга у руралном подручју, раст броја регистрованих газдинстава за пружање туристичких услуга, раст нивоа потрошње домаћих пољопривредних производа, раст броја посјетилаца и броја ноћења у руралном подручју. Финансијска средства процијењена за реализацију пројекта износе 300.000КМ из различитих извора финансирања и по различитим мјерама.

5. ОПИС УНУТРАШЊЕ И МЕЃУСОБНЕ УСКЛАЂЕНОСТИ СТРАТЕШКОГ ДОКУМЕНТА

Приликом израде Стратегије пољопривреде и руралног развоја општине Фоча узети су у обзир главни елементи развојних планова у области пољопривреде и руралног развоја на нивоу државе Босне и Херцеговине и на нивоу Републике Српске, као и релевантних развојних планова на нивоу општине. Дати стратешки и развојни оквир обухвата:

- Стратешки план руралног развоја Босне и Херцеговине за период 2022-2028.
- Стратешки план развоја пољопривреде и руралних подручја Републике Српске за период 2021-2027.
- Стратегија развоја општине Фоча за период од 2018-2027. године.

С обзиром на дати временски оквир важећих стратешких докумената, у оквиру којег су паралелно са израдом Стратегије пољопривреде и руралног развоја општине Фоча, реализоване активности на доношењу стратешких докумената за период до 2027 године, како на нивоу државе тако и на нивоу општине, пројектни тим је узео у обзир информације о главним стратешким одређенима за будући период од стране надлежних институција.

Стратешки период до 2027 године за област пољопривреде и руралног развоја на нивоу Европске Уније означен је почетком реализације новог амбициозног плана Европске Уније, Европској Зеленог договора (*Green Deal*) који укључује нову Стратегију за очување биодиверзитета, нову Стратегију „од фарме до виљушке“ и друге стратешке смјернице које доприносе главном циљу, првог зеленог континента. Земље Западног Балкана су са доношењем Зеленог плана ЕУ добиле нову обавезу усклађивања која ће овај пут бити подржана и са додатним средствима Инвестиционог фонда за Западни Балкан, а односи се на еколошки прихватљиве технологије, подршку индустрији да уведе иновацијем увођење чистијих, јефтинијих и здравијих облика приватног и јавног превоза, декарбонизацију енергетског сектора, обезбеђивање енергетски ефикаснијих зграда, рад са међународним партнерима на побољшању глобалних стандарда заштите животне средине.

Осим усклађивања са принципима Зеленог плана, извршено је усаглашавање стратешких циљева и мјера и са циљевима одрживог развоја БиХ⁸. Усклађивање је нарочито постигнуто код следећих циљева:

СДГ2: Свијет без глади, подциљ 2.3: До краја 2030. удвостручити пољопривредну продуктивност и приходе малих произвођача хране, а посебно жена, старосједилачког становништва, породичних пољопривредних произвођача, сточара и рибара, између осталог и преко сигурног и једнаког приступа земљишту, другим производним ресурсима и инпутима, знањима, финансијским услугама, тржишту и могућности за остваривање додатне вриједности, односно за запошљавање ван пољопривреде. Стратешки циљ 1 овог стратешког документа и приоритети и мјере дефинисане у оквиру овог стратешког циља доприносе реализацији СДГ2, подциљу 2.3.

СДГ2, подциљ 2.4. До краја 2030. осигурати одрживе системе за производњу хране и примјенити флексибилне пољопривредне праксе за повећање продуктивности и производње, које помажу у одржавању екосистема, које јачају капацитет за прилагођавање климатским промјенама, екстремним временским условима, сушама, поплавама и осталим елементарним непогодама, односно које прогресивно побољшавају квалитет земљишта. Стратешки циљ 3 овог стратешког документа, те приоритети и мјере у оквиру овог стратешког циља доприносе реализацији подциља 2.4.

Такође подциљеви 2.5. и 2.6. одговарају мјерама и приоритетима дефинисаним у оквиру стратешког циља 3 овог документа а којима се предвиђа заштита генетичких ресурса, аутохтоним производа, материјалног и нематеријалног наслеђа у цјелини.

---

⁸ Ciljevi održivog razvoja (SDG) predstavljaju transformativni plan za stvaranje bolje i održive budućnosti za cijeli svijet. Oni se bave globalnim izazovima sa kojima se cijeli svijet suočava, uključujući siromaštvo, nejednakost, klimatske promjene, degradaciju okoliša, prosperitet, mir i pravdu. (SDG okvir za BiH, decembar 2019.)

СДГ12: Одговорна потрошња и производња: Осигурати моделе одрживе потрошње и производње. Стратешки циљ 1 и 3 овог документа као и приоритети и мјере дефинисане у оквиру овог циља усклађени доприносе постизању СДГ12.

СДГ15: Очување живота на земљи: Заштитити, успоставити и промовисати одрживо коришћење копнених екосистема, одрживо управљати шумама, сузбити дезертификацију, зауставити и преокренути деградацију земљишта, те спријечити уништавање биолошке разноликости. Стратешки циљ 3 овог документа као и приоритети и мјере дефинисане у оквиру овог циља усклађени доприносе постизању СДГ15.

Стратешки план руралног развоја Босне и Херцеговине (2022-2028) - Оквирни документ

Према нацрту документа (у моменту израде Стратешког плана развоја пољопривреде и руралних подручја општине Фоча, у току је израда стратешког оквира за рурални развој на нивоу БиХ за период 2022-2028 година) дефинисано је шест стратешких циљева развоја пољопривреде и руралних подручја у БиХ за период 2022-2028:

- Развој пољопривреде базиран на повећању продуктивности и одрживости дохотка пољопривредних газдинстава;
- Потицање конкурентности, дигитализације и иновација у пољопривреди;
- Одрживо управљање природним ресурсима и подршка развоју климатски отпорне пољопривреде;
- Обнова, очување и јачање руралних подручја;
- Развој система за имплементацију и управљање руралним развојем;

Ови циљеви пружају шири оквир за развој пољопривреде и руралних подручја и истовремено настоје уважити актуелне стратешке приоритете које су одредили ентитети и Брчко Дистрикт БиХ. Сва три стратешка циља дефинисана Стратегијом развоја пољопривреде и руралних подручја општине Фоча до 2027 године усклађени су са стратешким оквиром на нивоу БиХ.

Стратешки план развоја пољопривреде и руралних подручја Републике Српске до 2027. године

Како је наведено у самом документу приоритетни циљ новог стратешког оквира је да се одреде правци, циљеви и начини њихове реализације који ће довести до повећања пољопривредне производње на одрживим основама, побољшања и усклађивања њене производне структуре, повећања прераде пољопривредних производа и унапређења и складнијег развоја руралних подручја. Стратешки циљеви развоја сектора пољопривреде и руралних подручја у Републици Српској у период од 2021. до 2027. године представљају одговоре на идентификоване снаге, слабости, шансе и пријетње, али и могућности њихове реализације у складу са финансијским и другим условима који се предвиђају за тај период. Стратешки оквир је конципиран тако да се састоји од 5 стратешких циљева (СЦ), 28 специфичних и 3 унакрсна приоритета чија реализације је даље разрађена кроз 78 мјера. Стратешки циљеви су:

- Повећање обима и продуктивности пољопривредне производње,
- Повећање конкурентности и развој ланаца вриједности у пољопривредно-прехрамбеном сектору,
- Заштита природе и одрживо кориштење природних ресурса,
- Ревитализација руралних подручја, као и
- Унапређење институционалног и законодавног амбијента за развој пољопривреде.

Сва три стратешка циља дефинисана Стратегијом развоја пољопривреде и руралних подручја општине Фоча до 2027 године усклађени су са стратешким оквиром на нивоу РС.

Стратешка платформа укључује и тзв. унакрсне приоритете који се односе на: равноправност полова и унапређење положаја жена у руралним подручјима, генерацијску обнову и давање предности малим пољопривредницима, те смањење сиромаштва и бригу за старе. Ови приоритети се због свог свеобухватног значаја не могу приписати само једном стратешком циљу већ представљају опште приоритете који се узимају у обзир у реализацији свих стратешких циљева и њима припадајућих мјера и појединачних активности. Сва три стратешка циља

дефинисана Стратегијом развоја пољопривреде и руралних подручја општине Фоча до 2027 године усклађени су и са унакрсним приоритетима.

Стратегија развоја општине Фоча 2017 – 2026. године

Стратешки циљеви развоја општине Фоча до 2026. године орјентисани су око три стратешка циља:

Стратешки циљ 1: **Очувана животна средина и унапријеђена комунална инфраструктура као предуслов за развој привреде**

Стратешки циљ 2: **Заустављен одлив младих кроз обезбјеђена радна мјеста и развој предузетништва и пољопривреде**

Стратешки циљ 3: **Развијен туризам заснован на јединственим предностима**

У опису СЦ 1 истакнут је значај очувања животне средине упоредо са развојем економије општине, што се уклапа у смјер одрживог развоја пољопривреде, те подршке развоју органске и интегралне пољопривредне производње. У СЦ2 потенцира се отаварање нових радних мјеста и запошљавање младих те предузимање мјера на заустављању одлива становништва, што је такође уважено овим стратешким документом у смислу дефинисања младих као приоритетне категорије корисника, те дефинисања стратешких пројеката и обезбјеђења старт-уп пакета за младе и жене у руралном подручју. У СЦ3 наглашава се значај развоја туризма и валоризације културних и других ресурса што је искориштено и за овај стратешки документ у смислу развоја агротуризма на породичним газдинствима, али и развоја других дјелатности у руралном подручју, те изградње идентитета руралних подручја кроз промоцију и валоризацију руралних производа. У смислу свега наведеног, Стратешки план развоја пољопривреде и руралних подручја општине Фоча усклађен је са Стратегијом развоја општине Фоча до 2026. године.

6. ФИНАНСИЈСКИ ОКВИР

Извори финансирања Стратегије пољопривреде и руралног развоја општине Фоча за период 2023-2027 година односе се на буџетска средства општине и остале изворе финансирања. Оквирни финансијски план са индикативним износима потребних средстава за реализацију стратешких циљева и мјера, доноси укупну вриједност за реализацију Стратешког документа у износу од 2.820.000КМ, при чему би 50% наведеног износа требало обезбједити из властитих средстава институције односно општине Фоча, а остатак средстава из других извора финансирања. То би значило у сврху реализације ове стратегије годишње издвајање из општинског буџета у оквирном износу од 282.000КМ.

Табела 44: Оквирни финансијски план

Ознака стратешког циља, приоритета и мјере	Структура финансирања	Укупно (КМ)	Буџет институције (КМ)	Остали извори финансирања
	(у %)			(КМ)
1. Унапређење конкурентности пољопривредне производње у оквиру одабраних ланаца вредности;	35.46%	1,000,000.00	500,000.00	500,000.00
1.1.Повећање обима и продуктивности пољопривредне производње	15.96%	450,000.00	225,000.00	225,000.00
1.1.1.Инвестиције у унапређење пољопривредне производње	8.87%	250,000.00	125,000.00	125,000.00
1.1.2. Унапређење квалитета пољопривредне производње	1.77%	50,000.00	25,000.00	25,000.00
1.1.3.Унапређење приступа знању и иновацијама у пољопривредној производњи	1.77%	50,000.00	25,000.00	25,000.00
1.1.4.Подршка органској и интегралној производњи	3.55%	100,000.00	50,000.00	50,000.00
1.2.Развој ланаца вриједности у пољопривредној производњи	19.50%	550,000.00	275,000.00	275,000.00
1.2.1.Развој тржишне инфраструктуре	8.87%	250,000.00	125,000.00	125,000.00

1.2.2.Инвестиције у прераду пољопривредних производа	7.09%	200,000.00	100,000.00	100,000.00
1.2.3.Унапређење капацитета произвођачких организација	3.55%	100,000.00	50,000.00	50,000.00
2.Унапређење квалитета живота у руралном подручју	34.40%	970,000.00	485,000.00	485,000.00
2.1.Унапређење руралне инфраструктуре и расположивости јавних/социјалних услуга	21.28%	600,000.00	300,000.00	300,000.00
2.1.1.Подршка унапређењу расположивости јавних услуга	10.64%	300,000.00	150,000.00	150,000.00
2.1.2.Подршка унапређењу физичке инфраструктуре	10.64%	300,000.00	150,000.00	150,000.00
2.2.Заштита природних ресурса	4.26%	120,000.00	60,000.00	60,000.00
2.2.1.Заштита земљишта од различитих облика деградације	1.77%	50,000.00	25,000.00	25,000.00
2.2.2. Управљање пољопривредним отпадом	1.77%	50,000.00	25,000.00	25,000.00
2.2.3.Идентификација и заштита генетичких ресурса	0.71%	20,000.00	10,000.00	10,000.00
3.Развијене допунске дјелатности у руралном подручју	30.14%	850,000.00	425,000.00	425,000.00
3.1.Подршка диверзификацији економских активности у руралном подручју	30.14%	850,000.00	425,000.00	425,000.00
3.1.1.Инвестирање у пружање туристичких услуга на пољопривредним газдинствима	10.64%	300,000.00	150,000.00	150,000.00
3.1.2.Инвестирање у развој занатских и других допунских дјелатности у руралном подручју	7.09%	200,000.00	100,000.00	100,000.00
3.1.3.Инвестирање у промоцију и маркетинг руралног простора и руралних производа	10.64%	300,000.00	150,000.00	150,000.00
3.1.4. Заштита аутохтоних производа	1.77%	50,000.00	25,000.00	25,000.00
УКУПНО		2,820,000.00	1,410,000.00	1,410,000.00

Извор: аутори

Наведена средства би се односила на структурне мјере развоја пољопривреде и руралних подручја у складу са предложеним мјерама, а суфинансирала би се из осталих извора средстава која су претходно идентификована за сваку мјеру, а односе се на Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.)

У складу са Законом о пољопривреди Републике Српске те стратешким одређењима како претходног тако и новог стратешког оквира (Нацрт стратегије развоја пољопривреде и руралних подручја до 2027. године) локалне заједнице требају се суздржавати од давања додатних новчаних подстицаја из мјера из групе директне подршке произвођачима, а своја буџетска средства расположива за развој пољопривреде и сеоских подручја сконцентрисати на мјере тзв. другог стуба, тј. подршку руралном развоју, примарно инвестиционим улагањима пољопривредних газдинстава и прерађивача. У том смислу структуру мјера подршке више не би чиниле мјере подршке попут премије за млијеко и друге мјере подршке текућој производњи. Средства Аграрног буџета су предвиђена да надомјесте суфинансирање капиталних инвестиција, а према захтјевима пољопривредних произвођача. Суфинансирање из општинског буџета у почетним годинама може бити веће за општински буџет а мањи за корисника како би се стимулисале инвестиције на газдинству које су тренутно на врло ниском нивоу. Који модел ће коначно бити примјењен зависиће и од расположивости средстава у оквиру градског буџета као и од типа и приоритета улагања.

Када су у питању средства међународних организација, она ће зависити од спремности локалног партнерства, а прије свега градских служби да на бази квалитетно припремљених пројеката обезбједе суфинансирање за инвестиционе и инфраструктурне пројекте, изградње тржишне инфраструктуре, унапређења доступности јавних услуга у руралном подручју, промоције руралних производа, диверзификације руралне економије и др.

Детаљни услови и начин реализације средстава буџета били би регулисани посебним актима које доноси град у складу са важећим законским и другим прописима.

Када су у питању мјере заштите животне средине и мјере друштвеног развоја а које се односе на рурална подручја и које су предвиђене и овим стратешким документом, предвиђено је да се њихова реализација настави у оквиру за то предвиђених буџетских ставки те да дате мјере не улазе у структуру финансирања подршке пољопривреди и руралном развоју.

6.1. Алетарнативни извори финансирања

Значајан извор подршке за унапређење пољопривреде и живота у руралним подручјима јесу и средства међународних донатора. У Босни и Херцеговини је активан значајан број донатора. Један дио њих има средства намијењена баш за пољопривреду, док други кроз подршку социјалним случајевима, женама, младима и друго, такође могу унаприједити положај становништва које живи у руралном подручју. Значајнији донатори који су били активни у 2022. години су сљедећи:

Табела 45. Активни донатори у Босни и Херцеговини

Назив донатора/пројекта и коментар	Контакт (интернет страница)
Организација за храну и пољопривреду Уједињених Нација – ФАО	https://www.fao.org/
Европска Унија - ЕУ Постоји више различитих фондова који могу бити искориштени за развој пољопривреде и села, а са добијањем статуса кандидата очекују се и додатни фондови.	http://europa.ba/ https://eu4agri.ba/ https://srb-bih.org/sr/serbian-pocetna/ https://www.interreg-hr-ba-me.eu/ https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en
Развојни програм Уједињених Нација – UNDP Веома активан донатор	www.undp.ba https://procurement-notice.undp.org/
Влада Републике Србије Управа за сарадњу са дијаспором и Србима у региону	https://www.dijaspora.gov.rs/
USAID - Америчка агенције за међународни развој Sustainable Tourism – Одрживи туризам, актуелни пројекат за развој одрживог туризма	www.usaid.gov/ba https://turizambih.ba/
Шведска развојна организација Пројекат владе Шведске за унапређење бизниса – С2С	www.sida.se https://c2c.ba/
Њемачка развојна организација - GIZ Веома активан донатор	www.giz.de
Чешка Република - CZDA Чешка развојна агенција Амбасада Чешке Републике	http://www.czda.cz/ https://www.mzv.cz/sarajevo/bs/index.html
Јапанска развојна агенција – ЈИСА Веома активан донатор	http://www.jica.go.jp/
Турска развојна агенција – ТИКА Веома активан донатор	https://www.tika.gov.tr/en
Швајцарска развојна организација – SDC Активности SDC су углавном усмјерене на подручје ФБиХ, али и један мањи дио средстава се имплементира у Републици Српској	www.swiss-cooperation.admin.ch
Словачка развојна агенција - SLOVAKAID Углавном је ријеч о мањим фондовима	https://slovakaid.sk/

Извори: аутори

Како би ефикасније користили ове могућности, битно је имати донесене адекватне стратешке и програмске документе на нивоу Општине, Републике или на нивоу БиХ, на које се треба позвати у припреми пројектног приједлога. Такође, корисно је позвати се и на међународне документе (нпр. Споразум о стабилизацији и придруживању - ССП, регионалне стратегије за развој Дунавског подручја, документе SWG, прописе Европске Уније: <https://eur-lex.europa.eu/>, итд).

У Републици Српској и БиХ све више има кућа које нуде услуге подршке припреме пројеката. Велики је и број приватних консултаната који такође могу пружити адекватну подршку у припреми пројектних приједлога и добро је имати базу консултаната⁹.

---

⁹ <https://www.gea.ba/la/>, <https://solvia.ba/>, <https://devcon.pro/>, <https://erbeconsulting.com/>, <https://empyriaconsulting.com/>, <https://www.centarzaekonomiju.com/>, <http://mdpinicijative.ba/>.

7. ОКВИР ЗА СПРОВОЂЕЊЕ, ПРАЋЕЊЕ, ИЗВЈЕШТАВАЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ СТРАТЕШКОГ ДОКУМЕНТА

У складу са Стратегијом развоја општине Фоча, кључну оперативну улогу у координацији имплементације, праћења и вредновања Стратегија развоја пољопривреде и руралних подручја општине Фоча има Канцеларија за ЛЕР. Ова јединица ће, уз сталну сарадњу са начелником (и замјеником начелника), координирати праћење имплементације, ажурирање и евалуација Стратегије, обезбјеђивати сарадњу са вишим нивоима власти, донаторима, ОЦД и др.

Осим Канцеларије за ЛЕР, Одјељење за привреду и друга Одјељења у општини кључна су за реализацију Стратегије. Осим општинске управе у реализацији стратегије очекује се допринос и Туристичке организације, кроз разраду и имплементацију планираних прејеката и мјера, те јавних установа и предузећа у другим секторима. Поред тога суштинску улогу треба да имају представници цивилног и приватног сектора из области пољопривреде као што су рпоизвођачке организације и предузетници, али и други кључни партнери из сектора образовања, здравствене заштите, културе и спорта, телекомуникација и других институција надлежних за инфраструктуру и јавне услуге у руралним подручјима.

Како је то већ предвиђено стратешком политиком општине Фоча, важну улогу у имплементацији, праћењу и вредновању стратегије имаће Општински развојни тим или ново Партнерство за рурални развој. Наведено партнерство или постојећи Општински развојни тим које укључује представнике скупштине и извршне власти, представнике јавних установа и предузећа, приватног сектора, мјесних заједница, невладиних организација и других који су потписали заједничку изјаву о локалном развојном партнерству, је у складу са политиком интегралног руралног развоја која се управо заснива на партнерству свих актера локалног нивоа у дефинисању и имплементацији развојних приоритета.

Начин, форма и динамика активности праћења и оцјене реализације стратегије, такође ће се ускладити са Пословником који регулише рад Партнерства а који предвиђа да се Партнерство састаје најмање два пута, једном за разматрање реализације активности у претходној години, а други пут ради разматрања плана рада у текућој или наредној години.

Јединица за управљање развојем при Служби начелника пружа техничку и стручну подршку Партнерству односно општинском развојном тиму.

Контролно вредновање имплементације стратегије развоја извршиће се са истеком трогодишњег периода (2025), а финално вредновање са истеком периода имплементације стратегије (2027). Уз контролно вредновање извршиће се провјера даљње валидности стратешких циљева, док ће финално вредновање послужити и као подлога за нови циклус стратешког планирања.

Након сваке године провођења биће потребно направити извјештај о напретку и организовати састанак Партнерства. На том годишњем састанку, на основу извјештаја о провођењу активности Акционог плана, мјере и приоритети ће бити ревидирани и допуњени у Акционом плану, уколико то буде потребно.

Процес праћења имплементације Стратешког плана има за циљ да пружи информације о следећем: у којој мјери је остварено оно што је планирано, гдје су биле потешкоће у остваривању планираног, шта то значи за планирање наредних активности, да ли су ресурси адекватно кориштени, у којој мјери су корисници партиципирали у реализацији планираног.

Индикатори се користе као алат за процјену на сваком нивоу (излаз, резултат, утицај) у којој су мјери, мјере, активности или цијели програм допринијели остварењу циљева. Индикатори морају бити специфични, мјерљиви, доступни/оствариви на трошковно ефикасан начин, релевантни за програм, и правовремено доступни. Индикатори праћења треба да пруже основне улазне елементе за припрему годишњих извјештаја и анализа непосредних резултата примјењених програма и мјера.

Улазни индикатори се односе на буџет или друге ресурсе додијељене на сваком нивоу подршке. Индикатори излаза мјере активности које су директно реализоване у оквиру програма. Активности су први корак према остварењу оперативних циљева интервенције и исказују се у

физичким или новчаним јединицама. Индикатори резултата мјере директне и непосредне учинке интервенције. Они пружају информације о промјенама у, на примјер, понашању, способности или дјеловању директних корисника и исказују се у физичким или монетарним вриједностима. Индикатори утицаја се односе на предности програма како на нивоу интервенције, али и уопште у програмском подручју. Они су повезани са ширим циљевима Стратегије и дио су завршне оцјене утицаја реализованих програма и мјера. Листа индикатора за сваку мјеру у оквиру Стратегије дата је у опису сваке мјере.

Оцјена утицаја реализованих мјера се проводи периодично и најчешће на бази квалитативних анализа добијених кроз истраживања као што су пољопривредни попис, мјерење квалитета животног стандарда, анкета о приходима домаћинства и других специфичних анкета и студија. Општинска Одјељења за финансије и Одјељење за пољопривреду су кључна одјељења за праћење имплементације Стратегије пољопривреде и руралног развоја општине Фоча. Одјељење за финансије би било задужено за провођење прве фазе праћења а то је административна контрола планирања и извршења буџетских алокација. Одјељење за привреду би требало проводити процесе праћења и оцјене квалитативних и квантитативних резултата реализације појединих активности а на основу заданих индикатора праћења које прате сваку мјеру.

8. ПРИЛОЗИ СТРАТЕШКОМ ДОКУМЕНТУ

Прилог 1:

8.1: Сажети преглед стратешких циљева, приоритета и мјера

Табела 46: преглед стратешких циљева, приоритета и мјера

Редни број и ознака	Назив	Индикатори и финансијски оквир		
		Индикатори стратешког циља	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
1.Стратешки циљ	Унапређење конкурентности пољопривредне производње у оквиру одабраних ланаца вриједности;	Износ инвестиционе подршке из буџета локалне управе у пољопривредној производњи	150.000КМ	+50%
		Број ланаца вриједности у производњи малине, меда, шљиве, млијека и меса	нема функционалних ланаца вриједности	четири функционална ланца вриједности
		Буџет (КМ)	Остали извори (КМ)	Укупно (КМ)
		500.000	500.000	1.200.000
1.1.Приоритет	Повећање продуктивности и квалитета пољопривредне производње	Индикатори приоритета	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Раст продуктивности (кг/ха)	кромпир 4,5т/ха шљива 30 т/ха малина 20 т/ха	+20%
		Буџет (КМ)	Остали извори (КМ)	Укупно (КМ)
		225.000	225.000	540.000
1.1.1.Мјера	Инвестиције у унапређење пољопривредне производње	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Висина инвестиција	10.000КМ годишње	104.000КМ годишње
		Буџет (КМ)	Остали извори (КМ)	Укупно (КМ)
		125.000	125.000	250.000
1.1.2.Мјера	Унапређење квалитета производне производње	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Број газдинстава која су прошла обуку	10% регистрованих	сва газдинства регистрована у РПГ
		Буџет (КМ)	Остали извори (КМ)	Укупно (КМ)
		25.000	25.000	50.000
1.1.3.Мјера	Унапређење приступа знању и иновацијама у пољопривредној производњи	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Број газдинстава која су прошла обуку	10% регистрованих	сва газдинства регистрована у РПГ
		Буџет (КМ)	Остали извори (КМ)	Укупно (КМ)
		25.000,0	25,000	50,000
1.1.4.Мјера	Подршка органској и интегралној пољопривредној производњи	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Број сертификованих произвођача	0 произвођача	10 произвођача
		Буџет (КМ)	Остали извори (КМ)	Укупно (КМ)
		50.000	50.0000	100.000
1.2.Приоритет	Развој ланца вриједности и побољшање квалитета производа	Индикатори приоритета	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Број сектора у којима је успостављен ланац вриједности.	0 ланаца	4 ланца вриједности
		Буџет (КМ)	Остали извори (КМ)	Укупно (КМ)
		275.000	275.000	550.000
1.2.1.Мјера	Развој тржишне инфраструктуре	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Висина инвестираних средстава	0КМ	100.000КМ годишње

		Буџет (KM)	Остали извори (KM)	Укупно (KM)
		125.000	125.000	150.000
1.2.2.Мјера	Инвестиције у прераду пољопривредних производа	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Висина инвестираних средстава	0KM	20.000KM годишње
		Буџет (KM)	Остали извори (KM)	Укупно (KM)
		100.000	100.000	200.000
1.2.3.Мјера	Унапређење капацитета произвођачких организација	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Висина инвестираних средстава	0KM	14.000KM годишње или у складу са програмом оснивања
		Буџет (KM)	Остали извори (KM)	Укупно (KM)
		50.000	50.000	100.000
2.Стратешки циљ	Унапређење квалитета живота у руралном подручју	Индикатори стратешког циља	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Раст броја становника у руралном подручју	постојеће стање	+20%
		Буџет (KM)	Остали извори (KM)	Укупно (KM)
		485.500	485.000	1.164.000
2.1.Приоритет	Унапређење руралне инфраструктуре и расположивости јавних/социјалних услуга	Индикатори приоритета	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Задовољство квалитетом услуга	негативно	позитивно
		Буџет (KM)	Остали извори (KM)	Укупно (KM)
		300.000	300.000	600.000
2.1.1.Мјера	Подршка унапређењу расположивости јавних услуга у руралном подручју	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Висина инвестираних средстава	10.000KM годишње	25.000KM годишње
		Буџет (KM)	Остали извори (KM)	Укупно (KM)
		150.000	150.000	300.000
2.1.2.Мјера	Подршка унапређењу физичке инфраструктуре у руралном подручју	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Висина инвестираних средстава	10.000KM годишње	25.000KM годишње
		Буџет (KM)	Остали извори (KM)	Укупно (KM)
		150.000.0	150.000	300.000
2.2.Приоритет	Заштита природних ресурса	Индикатори приоритета	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		ha простора под заштитом	0 ha	20 ha
		Буџет (KM)	Остали извори (KM)	Укупно (KM)
		60.000	60.000	120.000
2.2.1.Мјера	Заштита земљишта од различитих облика деградације	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Мониторинг деградације	није успостављен	успостављен
		Буџет (KM)	Остали извори (KM)	Укупно (KM)
		25.000	25.000	50.000
2.2.2.Мјера	Управљање пољопривредним отпадом	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Број постављених контејнера и санираних депонија	0 контејнера 0 санираних депонија	10 контејнера 1 депонија
		Буџет (KM)	Остали извори (KM)	Укупно (KM)
		25.000	25.000	50.000
2.2.3.Мјера	Идентификација и заштита генетичких ресурса	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Број идентификованих билних и животињских врста које су ушле у програм заштите	1 врста	2 врсте или групе ушле у програм заштите
		Буџет (KM)	Остали извори (KM)	Укупно (KM)
		10.000	10.000	20.000

3. Стратешки циљ	Развијене допунске дјелатности у руралном подручју	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Удио агротуризма као допунске дјелатности на газдинствима	2%	10%
		Број руралних домаћинстава регистрованих за пружање туристичких услуга	11	20
		Буџет (КМ)	Остали извори (КМ)	Укупно (КМ)
		425.000	425.000	850.000
3.1. Приоритет	Подршка диверзификацији економских активности у руралним подручјима	Индикатори приоритета	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Врста активности	доминантно пољопривреда	примарне и услужне дјелатности
		Буџет (КМ)	Остали извори (КМ)	Укупно (КМ)
		425.000	425.000	850.000
3.1.1. Мјера	Инвестирање у пружање туристичких услуга на пољопривредном газдинству (сеоско газдинство)	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Број регистрованих пружалаца услуга агротуризма	0	30
		Буџет (КМ)	Остали извори (КМ)	Укупно (КМ)
		150.000	150.000	300.000
3.1.2. Мјера	Инвестирање у развој занатских и других допунских дјелатности на газдинству	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Број подржаних инвестиција и корисника	0	50
		Буџет (КМ)	Остали извори (КМ)	Укупно (КМ)
		100.000	100.000	200.000
3.1.3. Мјера	Инвестирање у промоцију и маркетинг руралних простора и руралних производа	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Број промотивних активности Кућа за продају домаћих производа	5 активности	10 активности отворена кућа за продају домаћих производа
		Буџет (КМ)	Остали извори (КМ)	Укупно (КМ)
		150.000	150.000	300.000
3.1.4. Мјера	Заштита аутохтоних производа	Индикатори мјере	Полазне вриједности индикатора	Циљне вриједности индикатора
		Број заштићених производа	0	3
		Буџет (КМ)	Остали извори (КМ)	Укупно (КМ)
		25.000	25.000	505.000

Извор: аутори

8.2: Детаљан преглед мјера

Табела 47: Детаљан преглед мјера

Већа са стратешким циљем	1. Унапређење конкурентности пољопривредне производње у оквиру одабраних ланаца вредности		
Приоритет	1.1. Повећање продуктивности и квалитета пољопривредне производње		
Назив мјере	1.1.1. Инвестиције у унапређење пољопривредне производње		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Инвестиције су основ развоја, па тако и у области пољопривреде, без инвестиција у заснивање производње (набавка стокe, подизање вишегодишњих засада) објекте за смјештај животиња или складиштење производа, системе за наводњавање, пољопривредну механизацију и друга средства рада, није могуће остварити напредак нити унаприједити продуктивност рада. Мјера може да се реализује кориштењем различитих модела финансирања, са већинским удјелом републичког и локалног нивоа, као и средстава корисника, а који модел ће се примјенити зависи од врсте инвестиције и општег интереса у зависности од околности које буду важиле у моменту реализације мјере.		
Кључни стратешки пројекти	РАЗВОЈ ЛАНАЦА ВРИЈЕДНОСТИ У ПОЉОПРИВРЕДНОЈ ПРОИЗВОДЊИ		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Висина инвестираних средстава; -Број пољопривредних газдинстава која су остварила средства подршке;	- 0КМ за капиталне инвестиције - 0 газдинстава	- 50.000КМ годишње - до 20 газдинства годишње

Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Унапријеђена продуктивности, квалитета производа и приход за пољопривредне произвођаче Давање предности или додатних бодова за жене и младе код додјеле средстава подршке као и инвестицијама које имају позитиван утицај на животну средину и доприносе смањењу загађења
Индикативна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 250.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача
Период спровођења мјере	2023 – 2027.
Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча
Носиоци спровођења мјере	општина Фоча, пољопривредни произвођачи
Циљне групе	Пољопривредни произвођачи уписани у Регистар пољопривредних газдинстава

Вежа са стратешким циљем	1. Унапређење конкурентности пољопривредне производње у оквиру одабраних ланаца вредности		
Приоритет	1.1. Повећање обима и продуктивности пољопривредне производње		
Назив мјере	1.1.2. Унапређење квалитета пољопривредне производње		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Стандардизација пољопривредне производње подразумијевала би у овом случају усклађивање производње са системима квалитета које намећу тржишне дестинације производа који се производе на подручју општине Фоча. Мјера би подразумијевала суфинансирање увођења система квалитета код привредних субјеката на територији општине како појединачних тако и колективне сертификације произвођача која би била економски повољнија за уситњена породична пољопривредна газдинства		
Кључни стратешки пројекти	РАЗВОЈ ЛАНЦА ВРИЈЕДНОСТИ У ПОЉОПРИВРЕДНОЈ ПРОИЗВОДЊИ		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број пољопривредних газдинстава која су увела стандард	О газдинстава	сва газдинства чланови задруга и удружења
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Тржишни стандарди у пољопривреди и прехранбеној индустрији данас су повезани са безбједношћу хране за потрошаче, здравственој исправности хране, те примјени принципа добре пољопривредне, добре произвођачке и других пракси у зависности од захтјева тржишта. У области прехранбене индустрије листа стандарда квалитета је још дужа и подразумијева испуњавање услова везаних за услове објеката и примјењене технологије у преради производа. Иако је Република Српска донијела посебан Правилник за прераду производа на газдинствима, основни принципи заштите здравља и безбједности потрошача морају бити испуњени што са собом носи и инвестиције у испуњавање тих захтјева. Ефекат се односи на Унапријеђену продуктивност, квалитета производа и приходи за пољопривредне произвођаче		
Индикативна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 50.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача		
Период спровођења мјере	2023 – 2027.		
Институција одговорна за координацију спровођења мјере	Општина Фоча,		
Носиоци спровођења мјере	Општина Фоча, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде		
Циљне групе	Пољопривредни произвођачи чланови задруга и удружења		

Вежа са стратешким циљем	1. Унапређење конкурентности пољопривредне производње у оквиру одабраних ланаца вредности		
Приоритет	1.1. Повећање обима и продуктивности пољопривредне производње		
Назив мјере	1.1.3. Унапређење приступа знању и иновацијама у пољопривредној производњи		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Модел реализације мјере подразумијева успостављање сарадње између произвођача и пружалаца савјетодавних услуга (државни савјетодавци, приватни савјетодавци, научници и др.). У зависности од тога ко су пружаоци услуга зависеће и модел реализације, а заснивао би се на редовним обилазцима произвођача који инвестирају у заснивање нове или проширење постојеће производње, креирање посебних програма подршке за пренос знања и вјештина младима и женама на селу, као и укључивање као обавезних дијелова програма едукације питања везаних за заштиту животне средине и прилагођавање климатским промјенама, али и подршке нпр. за кориснике старт-уп пакета.		
Кључни стратешки пројекти	РАЗВОЈ ЛАНЦА ВРИЈЕДНОСТИ У ПОЉОПРИВРЕДНОЈ ПРОИЗВОДЊИ		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број пољопривредних газдинстава која су прошла програме обуке	10% регистрованих газдинстава	сва регистрована газдинства
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Примјена знања и иновација у пољопривредној производњи је широк појам и може да се односи на примјену основних знања из пољопривредне производње за произвођаче почетнике, до примјене прецизне пољопривреде и производње		

	комбиноване са ИТ технологијама за напредне пољопривредне произвођаче. У оба случаја крајњи резултат је већа добит, боља продуктивност и економичнија производња, али и боље организован ланац вриједности.
Индикативна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 50.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача
Период спровођења мјере	2023 – 2027.
Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча
Носиоци спровођења мјере	Општина Фоча, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде
Циљне групе	Пољопривредни произвођачи уписани у Регистар пољопривредних газдинстава

Веза са стратешким циљем	1. Унапређење конкурентности пољопривредне производње у оквиру одабраних ланаца вредности		
Приоритет	1.2. Развој ланаца вриједности и побољшање квалитета производа		
Назив мјере	1.2.1. Развој тржишне инфраструктуре		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Тржишна инфраструктура је предуслов за развој ланца вриједности а односи се на: складишне капацитете, продајне капацитете, откупне центре, капацитете за паковање и капацитете за транспорт производа. Ове инвестиције некада предузима појединац а некада организатор производње, откупа и пласмана пољопривредних производа. Инвеститор може бити и општина која након периода инвестиције наведене објекте тржишне инфраструктуре предаје на управљање организацији пољопривредних произвођача. Начин реализације мјере зависи од модела финансирања који некад може укључивати 100% финансирање из општинског или других извора финансирања, а некада укључивати приватна средства корисника, у зависности од врсте инвестиције.		
Кључни стратешки пројекти	РАЗВОЈ ЛАНЦА ВРИЈЕДНОСТИ У ПОЉОПРИВРЕДНОЈ ПРОИЗВОДЊИ		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број сектора у којима је успостављен ланац вриједности.	0	4 ланца успостављена
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Унаприједена тржишност пољопривредних производа и приходи за пољопривредне произвођаче, те остварен друштвени ефекат мјере кроз давање предности или додатних бодова за жене и младе код доделе средстава подршке, као и давање предности или додатних бодова за инвестиције које имају позитиван утицај на животну средину и доприносе смањењу загађења		
Индикативна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 250.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача		
Период спровођења мјере	2023 – 2027.		
Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча		
Носиоци спровођења мјере	општина Фоча, партнерске институције		
Циљне групе	Пољопривредни произвођачи, удружења пољопривредних произвођача, пољопривредне задруге, предузетници и други субјекти у руралном подручју.		

Веза са стратешким циљем	1. Унапређење конкурентности пољопривредне производње у оквиру одабраних ланаца вредности		
Приоритет	1.2. Развој ланаца вриједности и побољшање квалитета производа		
Назив мјере	1.2.2. Инвестиције у прераду пољопривредних производа		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Мјера подразумијева инвестиције изградњу објекта/пренамјену/реконструкцију/адаптацију, као и технолошку опрему или опремање просторија за прераду у складу са захтјевима санитарних и хигијенских стандарда на газдинству или у посебном објекту који може бити дат на коришћење произвођачким организацијама. Начин реализације зависи од договорених модела улагања који као и код осталих инвестиција на газдинству могу пратити модел 50:40:10 или неки други модел у зависности од околности.		
Кључни стратешки пројекти	РАЗВОЈ ЛАНЦА ВРИЈЕДНОСТИ У ПОЉОПРИВРЕДНОЈ ПРОИЗВОДЊИ		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Висина инвестираних средстава Изграђен објекат;	0КМ Нема објекта	500.000 КМ Изграђен капацитет
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Изградњом прерађивачког и складишног капацитета рјешава се проблем пласмана и омогућава проширење производње, унапређење дохотка произвођача кроз додавање вриједности производима. Дугорочно се рјешава питање брзе и ефикасне опскрбе купаца односно дистрибутера производа или локалних произвођача (у случају производње инпита за пчеларску производњу).		
Индикативна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 200.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача		

Период спровођења мјере	2023 – 2027.
Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча
Носиоци спровођења мјере	општина Фоча
Циљне групе	Пољопривредни произвођачи, удружења пољопривредних поризвођача, пољопривредне задруге, предузетници и други субјекти у руралном подручју.

Веза са стратешким циљем	1. Унапређење конкурентности пољопривредне производње у оквиру одабраних ланаца вредности		
Приоритет	1.2. Развој ланаца вриједности и побољшање квалитета производа		
Назив мјере	1.2.3. Унапређење капацитета произвођачких организација		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Без удруживања у профитабилне облике организовања пољопривредни произвођачи не могу унаприједити своју позицију у тржишном ланцу. У том смислу намеће се потреба изградње капацитета наведених организација како капацитета у управљању, тако и техничко-технолошких капацитета за обављање пословних дјелатности или пружања услуга корисницима.		
Кључни стратешки пројекти	РАЗВОЈ ЛАНАЦА ВРИЈЕДНОСТИ У ПОЉОПРИВРЕДНОЈ ПРОИЗВОДЊИ		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Висина инвестираних средстава Број ПО који су остварили подршку;	0КМ 0 ПО	50.000КМ 5 ПО
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Унапређена тржишна позиција за пољо-прехрамбене произвођаче, туристичко-угоститељски сектор и становнике руралних подручја.		
Индикативна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 50.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача		
Период спровођења мјере	2023 – 2027.		
Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча		
Носиоци спровођења мјере	општина Фоча		
Циљне групе	Пољопривредни произвођачи, удружења пољопривредних поризвођача, пољопривредне задруге, предузетници и други субјекти у руралном подручју.		

Веза са стратешким циљем	1. Унапређење конкурентности пољопривредне производње у оквиру одабраних ланаца вредности		
Приоритет	1.2. Развој ланаца вриједности и побољшање квалитета производа		
Назив мјере	1.2.4. Подршка интегралној и органској производњи		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Подручје општине Фоча има одличне природне услове за развој органске производње у погледу релативно добро очуване пољопривредне околине, површина нетакнутог земљишта и воде која није онечишћена, што представља значајне предуслове за развој ове врсте производње. С друге стране, постоји све већи ниво свијести потрошача о значају здраве исхране и нарастајући тренд потражње за природним, органски узгојеним агро-прехрамбеним производима. С обзиром на све већи значај органске производње и све већу потражњу за органским производима, неопходно је створити одрживи систем за такву производњу. ИФОАМ ¹⁰ у својим начелима посебно упућује на коришћење аутохотних пасмина животиња односно биљних врста на газдинствима у органској производњи. Финансијска подршка ће се пружити пољопривредним произвођачима и прерађивачима који желе постати органски произвођачи како би им се помогло сносити трошкове сертификарања и у малим инвестицијама.		
Кључни стратешки пројекти	РАЗВОЈ РУРАЛНОГ ТУРИЗМА, РАЗВОЈ ЛАНАЦА ВРИЈЕДНОСТИ, ПОДРШКА САМОЗАПОШЉАВАЊУ У РУРАЛНОМ ПОДРУЧЈУ		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	-Висина подршке; -Број произвођача који су остварили подршку; -Број сертификата који су додијељени; -Број сертификованих производа;	Подршка само из републичког буџета	Уведена финансијска подршка 5 сертификованих произвођача
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Директна корист за питања заштите животне средине. Давањем предности младима и женама на селу код остваривања права на подршку остварује се шири друштвени ефекат.		
Индикативна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 100.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача		
Период спровођења мјере	2023 – 2027.		

¹⁰ Међународна Федерација Органских Покрета у Пољопривреди (<https://www.ifoam.bio/>)

Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча
Носиоци спровођења мјере	општина Фоча, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде
Циљне групе	Пољопривредни произвођачи регистровани у Регистру пољопривредних газдинстава

Веза са стратешким циљем	2. Унапређење квалитета живота у руралном подручју		
Приоритет	2.1. Унапређење руралне инфраструктуре и јавних услуга у руралном подручју		
Назив мјере	2.1.1. Подршка унапређењу расположивости јавних услуга (образовање, здравство, социјална заштита)		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Активности које могу допринијети уравнотеженом руралном и територијалном развоју, чиме би се смањила могућност напуштања руралних подручја и нестанак руралних заједница. Унапређење опреме у школама, опремање вртића, пројекти за социјалну заштиту руралног становништва, нарочито особа старије животне доби и особа које саме живе итд. само су неке могуће пројектне активности. Паметна села могу бити начин за унапређење приступа услугама. Паметна села нису искључиво везана за употребу информационих технологија, већ паметних рјешења за превазилажење изазова с којима се суочава локално становништво. И умјесто да чекају да те изазове рјешава држава, становници се сами организују и уз помоћ подршке из државног или локалног буџета креирају различите производе који доприносе унапређењу квалитета живота локалног становништва. Нпр. то могу бити мобилне амбуланте, учење на даљину, дигиталне платформе за промоцију културног наслеђа, дигиталне платформе за оптимизацију превоза, социјална предузећа, сеоске продавнице и различити хабови за окупљање становника и др.		
Кључни стратешки пројекти	РАЗВОЈ РУРАЛНОГ ТУРИЗМА		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	-Висина инвестираних средстава; -Број и врста инвестиција; -Број корисника јавне услуге;	10.000КМ годишње Сви становници	25.000КМ годишње Сви становници
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Унапређен квалитет живота за становнике у руралном подручју, повећан обухват становника јавним услугама. Усклађивањем пројеката доступности јавних услуга са потребама младих и жена на селу и Израдом студије утицаја на животну средину приликом реализације инфраструктурних пројеката, остварује се свеукупан друштвени ефекат.		
Индикаторна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 300.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача		
Период спровођења мјере	2023 – 2027.		
Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча		
Носиоци спровођења мјере	општина Фоча		
Циљне групе	Сви становници руралних подручја		

Веза са стратешким циљем	2. Унапређење квалитета живота у руралном подручју		
Приоритет	2.1. Унапређење руралне инфраструктуре и јавних услуга у руралном подручју		
Назив мјере	2.1.2. Подршка унапређењу физичке инфраструктуре у руралном подручју		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Мјера подразумијева инвестиције у мање или веће инфраструктурне пројекте које општина обично реализује у партнерству са ресорним министарствима или међународним организацијама. У неким случајевима тражи се од становника да партиципирају у финансирању јавне инфраструктуре. Најважнији инфраструктурни пројекат за подручје општине Фоча је изградња водопојилишта, за шта је потребно прво израдити пројектну документацију, те понудити потенцијалним инвеститорима односно покренути стратешка партнерства за рјешење овог проблема.		
Кључни стратешки пројекти	РАЗВОЈ РУРАЛНОГ ТУРИЗМА		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Висина инвестираних средстава	10.000 годишње	25.000 годишње
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Унапређен квалитет живота за становнике у руралном подручју, повећан обухват становника јавним услугама. Усклађивањем пројеката доступности јавних услуга са потребама младих и жена на селу и Израдом студије утицаја на животну средину приликом реализације инфраструктурних пројеката, остварује се свеукупан друштвени ефекат.		
Индикаторна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 300.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача		
Период спровођења мјере	2023 – 2027.		

Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча
Носиоци спровођења мјере	Општина Фоча
Циљне групе	Сви становници руралних подручја

Веза са стратешким циљем	2. Унапређење квалитета живота у руралном подручју		
Приоритет	2.2. Заштита природних ресурса		
Назив мјере	2.2.1. Заштита земљишта од различитих облика деградације		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Након утврђивања стања пољопривредног земљишта, гдје се за тим укаже потреба, поребно је провести мјере његове заштите од различитих облика деградације, заштите од унутрашњих и вањских вода и загађења органским и неорганским материјама и ремедијације. Праћење плодности земљишта обављало би се повременим контролама плодности на одабраном узорку, те провођењем мјера поправке плодности земљишта на основу налаза стручних служби. Одговорност над реализацијом ове мјере је на свима: пољопривредни произвођачи, локална самоуправа, ресорно министарство. Успостављање система праћења омогућиће боље управљање овим ресурсом и његово ефикасније искориштавање на корист садашњим и будућим генерацијама.		
Кључни стратешки пројекти	РАЗВОЈ РУРАЛНОГ ТУРИЗМА, РАЗВОЈ ЛАНАЦА ВРИЈЕДНОСТИ, ЗАШТИТА И ПРОМОЦИЈА АУТОХТОНИХ ПРОИЗВОДА		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Мониторинг деградације	Нема мониторинга	Успостављен мониторинг
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Повећан обим кориштења пољопривредног земљишта; Унапређен квалитет пољопривредног земљишта и смањење површине под утицајем фактора деградације		
Индикаторна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 50.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача		
Период спровођења мјере	2023 – 2027.		
Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча		
Носиоци спровођења мјере	општина Фоча		
Циљне групе	Сви становници руралних подручја		

Веза са стратешким циљем	2. Унапређење квалитета живота у руралном подручју		
Приоритет	2.2. Заштита природних ресурса		
Назив мјере	2.2.2. Управљање пољопривредним отпадом		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Пољопривредне активности су извор загађења површинских и подземних вода због употребе природних и вјештачких ђубрива и различитих хемијских материја и биљној о сточарској производњи. Да би се степен тог загађења смањио, прво треба дјеловати превентивно кроз обуке и савјетовање пољопривредних произвођача у организацији пољопривредне савјетодавне службе и на друге начине. Други ниво дјеловања је санкционисање недозвољених пракси, које су прописане законским и подзаконским актима. У сврху превентивног дјеловања потребно је уредити систем одлагања отпада, пољопривредног отпада, животињског отпада, органског и неорганског и свих других врста отпада које завршава у руралном подручју и које утиче на загађење земљишта и осталих природних ресурса.		
Кључни стратешки пројекти	РАЗВОЈ РУРАЛНОГ ТУРИЗМА, РАЗВОЈ ЛАНАЦА ВРИЈЕДНОСТИ, ПОДРШКА ЗА САМОЗАПОШЉАВАЊЕ У РУРАЛНОМ ПОДРУЧЈУ		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Успостављена одлагалишта Проведена обука Израђен приручник	0 одлагалишта 0 произвођача прошло обуку 0 приручника	3 одлагалишта 50 произвођача 1 приручник
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Повећан обим кориштења пољопривредног земљишта; Унапређен квалитет пољопривредног земљишта и смањење површине под утицајем фактора деградације. Одрживо кориштење инфраструктуре и воде као ресурса. Очуван квалитет наводњавањем земљишта		
Индикаторна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 50.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача		
Период спровођења мјере	2023 – 2027.		
Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча		
Носиоци спровођења мјере	општина Фоча		
Циљне групе	Сви становници руралних подручја		

Веза са стратешким циљем	2. Унапређење квалитета живота у руралном подручју
--------------------------	--

Приоритет	2.2. Заштита природних ресурса		
Назив мјере	2.2.3. Идентификација и заштита генетичких ресурса		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Угрожене врсте биљака и расе животиња треба заштити и очувати у складу са посебним програмима ин ситу надзора и заштите. Треба заштити станишта дивљих животиња и биљака кроз примјену пољопривредних пракси који то обезбеђују. Комбиновањем средстава из различитих извора треба наставити са истраживањима карактеризације и инвентаризације изворних и заштићених раса домаћих животиња и одржавање домаће банке биљних гена и успостављање банке гена домаћих животиња. Реализација мјере би подразумијевала успостављање сарадње између општине, ресорног министарства и Института за генетичке ресурсе Републике Српске, те других институција.		
Кључни стратешки пројекти	РАЗВОЈ РУРАЛНОГ ТУРИЗМА, РАЗВОЈ ЛАНАЦА ВРИЈЕДНОСТИ, СТАРТ-УП ПАКЕТИ ЗА САМОЗАПОШЉАВАЊЕ У РУРАЛНОМ ПОДРУЧЈУ		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број идентификованих биљних и животињских врста/раса које су ушле у програм заштите	1 врста	2 врсте или пасмине ушле у програм заштите
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Заштићен генетички фонд биљних и животињских врста са подручја Општине Фоча		
Индикативна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 20.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача		
Период спровођења мјере	2023 – 2027.		
Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча		
Носиоци спровођења мјере	општина Фоча, МПШВ, Институт за генетичке ресурсе		
Циљне групе	Сви становници руралних подручја		

Веза са стратешким циљем	3. Развијене допунске дјелатности у руралном подручју		
Приоритет	3.1. Поддршка диверзификацији економских активности у руралним подручјима		
Назив мјере	3.1.1. Инвестирање у пружање туристичких услуга на пољопривредном газдинству		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Мјера подразумијева инвестиције у опремање газдинства: објеката за дегустацију, објеката за смјештај, окућнице и др. Начин реализације мјере подразумијева суфинансирање инвестиционих улагања у омјеру који буду дозвољавале околности и расположива буџетска средства		
Кључни стратешки пројекти	ИНВЕСТИЦИЈЕ У РАЗВОЈ РУРАЛНОГ ТУРИЗМА ПОДРШКА САМОЗАПОШЉАВАЊУ НА СЕЉУ		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	-Висина инвестираних средстава; -Број регистрованих пружалаца услуга агротуризма.	0КМ 0 регистрованих за агротуризам	300.000КМ 10.0000 КМ по газдинству 30 регистрованих газдинстава
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Пружање услуга руралног туризма на пољопривредном газдинству или развој агротуризма је велика развојна шанса за мала и велика рурална домаћинства да кроз спајање пољопривреде и туризма остваре позитивне ефекте на: укупан доходак газдинства, сигурност прихода у случају елементарних непогода, запошљавање породичне и друге радне снаге, те бољи пласман властитих пољопривредних поризвода. Давање предности или додатних бодова за жене и младе код додјеле средстава подршке остварује се и друштвени ефекат мјере.		
Индикативна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 300.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача		
Период спровођења мјере	2023 – 2027.		
Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча		
Носиоци спровођења мјере	Општина Фоча, Туристичка организација, рурална домаћинства		
Циљне групе	Рурална домаћинства		

Веза са стратешким циљем	3. Развијене допунске дјелатности у руралном подручју		
Приоритет	3.1. Поддршка диверзификацији економских активности у руралним подручјима		
Назив мјере	3.1.2. Инвестирање у развој занатских и других допунских дјелатности на газдинству		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Примјери оваквих активности могу обухватити следеће: промоција занатских дјелатности, директни маркетинг и промовисање, прерада дрвета и занатске дјелатности, рурални и други облици туризма, маркетинг и развој бренда, неконвенционалне пољопривредне производње и друго. Фоча због присуства		

	индустрије има доста људи који своја знања и вјештине могу искористити у креирању додатне вриједности користећи локалне ресурсе или чак остатке из других бранши у производњи различитих производа који могу бити дио укупне туристичке понуде у општини Фоча, али и отворити нека нова радна мјеста у руралним подручјима општине.		
Кључни стратешки пројекти	ИНВЕСТИЦИЈЕ У РАЗВОЈ РУРАЛНОГ ТУРИЗМА ПОДРШКА САМОЗАПОШЉАВАЊУ НА СЕЛУ		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	-Број нових пословних активности у руралном подручју	0 предузетничких активности финансираних из аграрног буџета	50 предузетничких активности
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Основни ефекат ове мјере јесте у креирању нових, иновативних и умјетничких послова на селу, што може утицати на унапређење социјалног статуса учесника, побољшати приходе, те помоћи женама да се одлуче да остану на селу. Такође, развој занатских дејалтности може помоћи и особама са статусом пензионера да остану активни и у том периоду живота.		
Индикативна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 200.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача		
Период спровођења мјере	2023 – 2027.		
Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча		
Носиоци спровођења мјере	општина Фоча, ТО		
Циљне групе	Сви становници руралних подручја		

Вежа са стратешким циљем	3. Развијене допунске дјелатности у руралном подручју		
Приоритет	3.1. Поддршка диверзификацији економских активности у руралним подручјима		
Назив мјере	3.1.2. Инвестирање у промоцију и маркетинг руралног простора и руралних производа		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Мјера би подразумијевала инвестиције у маркетиншку кампању и промотивне активности. У том смислу потребно је инвестирати у програме који могу допринијети промјени имиџа руралног простора али и изградњи идентитета руралног подручја, те подизању свијести не само становника руралног подручја, већ свих становника општине Рогатица о вриједностима села и сеоских производа. Осим наведеног мјера је директно повезана са кључним стратешким пројектом отварања куће за продају и промоцију домаћих производа.		
Кључни стратешки пројекти	ИНВЕСТИЦИЈЕ У РАЗВОЈ РУРАЛНОГ ТУРИЗМА ПОДРШКА САМОЗАПОШЉАВАЊУ НА СЕЛУ ОСНИВАЊЕ КУЋЕ ЗА ПРОДАЈУ ДОМАЋИХ РПОИЗВОДА		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	-Број маркетиншких програма; -Број промотивних активности.	5 манифестација годишње	10 манифестација годишње ОТВОРЕНА КУЋА ЗА ПРОДАЈУ ДОМАЋИХ РПОИЗВОДА
Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Основни ефекат ове мјере јесте у креирању нових, иновативних и умјетничких послова на селу, што може утицати на унапређење социјалног статуса учесника, побољшати приходе, те помоћи женама да се одлуче да остану на селу. Такође, развој занатских дејалтности може помоћи и особама са статусом пензионера да остану активни и у том периоду живота.		
Индикативна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 300.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача		
Период спровођења мјере	2023 – 2027.		
Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча		
Носиоци спровођења мјере	општина Фоча, ТО		
Циљне групе	Сви становници руралних подручја		

Вежа са стратешким циљем	3. Развијене допунске дјелатности у руралном подручју		
Приоритет	3.1. Поддршка диверзификацији економских активности у руралним подручјима		
Назив мјере	3.1.4. Заштита аутохтоних производа		
Опис мјере са оквирним подручјем дјеловања	Мјера би подразумијевала суфинансирање процеса заштите односно трошкова који се односе на израду Елабората о заштити и анализама које је потребно извршити ради доказивања особина производа.		
Кључни стратешки пројекти	ОСНИВАЊЕ КУЋЕ ЗА ПРОДАЈУ ДОМАЋИХ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА ИНВЕСТИЦИЈЕ У РАЗВОЈ РУРАЛНОГ ТУРИЗМА		
Индикатори за праћење резултата мјере	Индикатори	Полазне вриједности	Циљне вриједности
	Број и врста заштићених производа.	0 производа заштићено	1 производ заштићен

Развојни ефекат и допринос мјере остварењу приоритета	Тржишни стандарди у пољопривреди и прехранбеној индустрији данас су повезани са безбједношћу хране за потрошаче, здравственој исправности хране, те примјени принципа добре пољопривредне, Аутохтони и традиционално произведени производи имају изузетно висок ниво тражње на тржишту, а нарочито туристичком тржишту које је изузетно развијено на подручју општине Фоча. Међутим, захтјеви тржишта данас условљавају да је квалитет традиционалног производа потврђен заштитним знаком који гарантује његово поријекло, традицију и квалитет, те безбједност производње. Зато су успостављене ознаке квалитета које додјељује Агенција за сигурност хране у случају када се жели заштитити географско поријекло, традиционални углед или рецептура производа, Институт за интелектуално власништво уколико се жели заштитити име производа и друге сертификационе куће у зависности од типа заштите. Ефекат се односи на Унапријеђена тржишности и препознатљивост пољопривредних производа и приходи за пољопривредне произвођаче.
Индикативна финансијска пројекција према изворима финансирања	Износ: 50.000КМ Извор: општински буџет, Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ФАО, ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.), Приватна средства пољопривредних произвођача
Период спровођења мјере	2023 – 2027.
Институција одговорна за координацију спровођења мјере	општина Фоча
Носиоци спровођења мјере	општина Фоча, Удружење пољопривредних произвођача, Пољопривредна задруга
Циљне групе	произвођачи аутохтоних производа (кајмак, производи од меда, меса, лековитог биља)

Прилог 2. План вредновања стратешког документа

Табела 48. Детаљан преглед мјера

Назив стратешког документа	Стратегија развоја пољопривреде и руралних подручја општине Фоча 2023-2027 година
Ознака врсте вредновања	Израда Годишњег извјештаја о реализацији стратегије развоја, његово усвајање и објављивање
Предмет и циљ вредновања	мониторинг праћења реализације мјера по циљевима и приоритетима евалуација ефеката реализације мјера по циљевима и приоритетима
Преглед предвиђених критерија вредновања са питањима, те планираних метода које ће се користити у поступку вредновања	Критерији: полазне и крајње вриједности индикатора по мјерама, циљевима и приоритетима Метод: примарни извори података: анкете и интервјуи секундарни извори података добијени на службени захтјев од званичних институција
Листа доступних и предвиђених извора података за спровођење поступка вредновања	Званични извјештајни општинских служби и јавних институција те међународних организација Републички завод за статистику Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске Агенција за посредничке, информатичке и финансијске услуге
Временски оквир провођења поступка вредновања	- календарска година за годишње извјештаје, - 2023-2025 за средњорочни преглед - 2027 за оцјену крајњих ефеката
Индикативни буџет за спровођење поступка вредновања (трошкови вањских лица који спроводе вредновање И евентуално трошкови осигуравања доступности одређених података)	- 2.000КМ на годишњем нивоу

Извор: аутори

Прилог 3: Анализа ланца вриједности

Анализа ланца вриједности: Производња и дистрибуција малине у Фочи

1. Увод

Као и у већем дијелу РС, и на подручју општине Фоча посљедњих година је присутно значајно повећање нових насада јагодичастог и бобичастог воћа. Ово је резултат стања на тржишту, доступне радне снаге, времена до остваривања прве добити од покретања производње, те домаће и подршке међународних пројеката. Фоча има више компаративних предности које погодују узгоју малине, посебно када је ријеч о природним условима. Такође, постоје и одговарајући складишни капацитети и релативно добро развијен систем откупа и даље дистрибуције производа.

2. Кратак преглед тренутног стања

Узгој малине на подручју Општине Фоча је препознат као једна од конкурентних производњи са годишњом производњом од 25 до 30 тона t, те приносима од 4,3 t/ha. Још увијек је ријеч о малим произвођачима и већем броју случајева узгој малине је додатна активност на газдинству и није основни извор прихода. Ипак, с обзиром на свеукупне капацитете, интерес међу мјештанима Фоче и потенцијале за развоја, ланац вриједности производње и дистрибуције малине је одређен као један од ланца вриједности од значаја за развој пољопривреде у Фочи.

3. Природни услови

Фоча је највећа општина у БиХ по површини. Позната је по Националном Парку „Сутјеска“, те добро развијеном адреналин туризму. Ту посебно издвајамо рафтинг, кањонинг, фото-сафари, јахање коња, зип-лине и хајкинг. У Општини Фоча влада планинска клима док у низинама већином заступљена умјерено-континентална клима и на значајном дијелу општине земљиште и климатски услови погодују узгоју малине. Регионални је центар и чвориште, те са својим откупним и складишним капацитетима има ресурсе да постане регионални центар прераде односно дистрибуције малине. Недостатак је недовољан број особа са ССС у области пољопривреде.

4. Учесници ланца вриједности

Главни актери који учествују о организацији ове производње су:

Произвођачи: На подручју Општине има око 47 произвођача од чега су 80% мушкарци и 20% жене. Укупне површине под малином су око 7 ha, са просјеком од око 0,15 ha/газдинство. Вриједност ове производње је око 150.000,00 KM. У производњу је укључен и значајан број младих.

Откупљивачи – постоје два значајна организатора откупа и складиштења малине и другог воћа, те шумских плодова у Општини Фоча. Такође постоји већи број откупљивача и у ближим односно сусједним општинама (Вишеград, Рудо, Ново Горажде, Чајниче).

Болетус РС доо, представља једна од најзначајнијих погона за прераду и сушење воћа, шумских плодова и љекобиља, основано 2001. године. Такође, на 5,5 ha ово предузеће се бави узгојем органске малине, купине, ароније, рибизле, вишње и друге врсте. Има око 750 коопераната од којих откупљује шумске плодове. Има више погона на подручју општине. Капацитети Болетус доо су неколико стотина тона. Преко 90% својих производа Болетус доо извози на тржиште Шведске, Швајцарске, Србије и Хрватске. Предузећа запошљава 27 радника, углавном жена.

Сезона доо. Ово предузеће је основано 2006. године. Главна оријентација предузећа је на преради шумских плодова, љековитог и плантажног биља, гљива као и воћа и поврћа. Дјелује на подручју горњег Подриња, фокусирајући се на Фочу, Горажде, Чајниче, Рогатицу, Калиновик и друге општине. То је други најзначајнији откупљивач шумских плодова на подручју општине и запошљава 5 радника, углавном жена. Има преко 250 коопераната.

Јавна Установа Туристичка организација општине Фоча основана је одлуком Скупштине општине Фоча, крајем 2005. године, а одлуком Суда у Требињу уписана је у судски регистар 20. фебруара 2006. године. Главна дјелатност Туристичке организације је унапјеђење и допринос успјешнијем пословању привреде. Због своје значајне улоге у контакту са и пружаоцима услуга и онима који траже пружање услуга, може имати значајну улогу у промоцији ланца вриједности малине.

Дистрибутери инпута: њихова улога је значајна са гледишта правовременог обезбијеђења свих потребитина које су битне у производњи малине, укључујући заштитна средства, ђубрива или саднице.

Локална и републичка администрација. Ту су: општинска служба, у којима Одјељење за привреду и друштвене дјелатности могу пружити значајну подршку у смислу руралног развоја. У локалној администрацији имају запослена два агронома. Ту је и Ресор за пружање стручних услуга Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске, са сједиштем у Требињу за ово подручје.

5. Потражња, маркетинг и дистрибутивни канали

Искуство произвођача, потражња на тржишту, откупни капацитети и подршка надлежних органа могу обезбједити одрживост и даљи развој овог ланца вриједности. Фоча има и компаративну предност, по питању локације, јер је једно од најзначајнијих туристичких средишта у цијелој Босни и Херцеговини, што је значајно за пласман производа. Проблем може више бити међународног карактера, тј. ако дође до поремећаја на европском или ширем тржишту, јер се значајна количина малине извози са ових простора, а домаће тржиште нема капацитета да апсорбује само сву производњу. Ипак, добро организован откуп и постојање складишних капацитета и могућност продаје и на локалном тржишту обезбјеђује одређену сигурност у производњи, откупу и пласману малине.

6. Конкуренти

Малина се узгаја у региону, како у Републици Српској, Федерацији БиХ, тако и у сусједној Србији. Кад је у питању цијена, посебно су конкурентни већи произвођачи из Србије. Цијена је мање више иста за све, те малинари у Фочи могу бити конкурентни превасходно кроз учешће 1. класе малина у укупно продатим количинама и кроз стварање неких нових производа са додатом вриједношћу.

7. Додата вриједност и могућности за диверсификацију

У овом примјеру узет је засад у другој години, са очекиваном производњом од 7 тона/хектар.

Ставка	Јединица	Количина	Цијена (КМ)	Укупна вриједност (КМ)
		(1)	(2)	(1)*(2)
Производни трошкови (прскање, фрезање, пљевљење, ђубрење, наводњавање, кошење)	ha	процјена	-	6.135
Радна снага – берба, резидба, везивање и затезање	дан	232	60	13.920
Директни трошкови на 1 ha				20.055
Паковање (директна продаја)	Паковање 0,3	2000	0,25	500
Трошкови превоза (процјена)	км	500	0,5 КМ	250
Трошкови маркетинга				250
Укупни трошкови по ha				21.055
Производња kg по ha				7.000
Трошкови по kg				3,01

Процењени приноси малине су 7 тона, што представља просјек пријављене производње на подручју општине. У ланцу вриједности производње малине узета су у обзир два начина продаје. Продаја откупљивачима и продаја на тржишту у организацији произвођача. Просјечна откупна цијена према откупљивачу је 5 КМ, а продаја у организацији произвођача 7,5 КМ. По цијени од 7,5 КМ је продао 600 kg. За очекивати је да би повећање приноса по јединици површине смањило трошкове по kg произведене малине, те би се и исплативост производње повећала.

Табела 2. Додата вриједност у производњи малине

Ставка	Произвођач	Дистрибутер
Цијена за откупљивача (КМ/kg)	5	6,2
Цијена у организацији произвођача (КМ/kg) пца 600 kg продате малине	7,5	Није релевантно
Директни трошкови (КМ/kg)	3,01	0,25
Бруто маржа (КМ/kg)	2,5 – 4,5	1,2
Бруто маржа (% од цијене)	40-60	19,35

Малина укључује значајан број различитих субјеката, који се појављују или у процесу производње или у процесу дистрибуције готовог производа. С тога, јесте интересантна за економске активности на селу и треба имати адекватну подршку. Разматрана цијена је била везана за 2022. годину када су исте биле значајно више у односу на претходне године. Ипак, не можемо говорити о високим зарадама. Наиме, ријеч

је о малим парцелама површине у просјеку од 2,6 дунума, што подразумијева годишњу добит од 6.605,00 КМ. То упућује да малинар у општини Фоча може зарадити тек 5,4 просјечне нето плате у Српској односно 3,5 бруто плата (РЗС, јануар 2023, нето плата 1217 КМ, бруто, 1845 КМ). Управо због тога, неопходно је размишљати о преради малине на локалном односно регионалном нивоу, како би се ублажио утицај наглих осцилација цијене свјеже односно замрзнуте малине на све учеснике ланца вриједности.

8. Производња малине

Када говоримо о узгоју малине, има више операција које треба да обавимо у току године и које захтијевају како доступну, тако и обучену радну снагу, одговарајуће инпуте (ђубриво, заштитна средства) и механизацију. С тим у вези разликујемо најмање сљедеће операције у току једне производне године већ подигнутог малињака: резидба, везивање и затезање жице, прво прскање, фрезање, друго прскање, пљевљење + фрезање, три фолијарна ђубрења, треће прскање и четврто ђубрење, наводњавање, кошење, берба и четврто прскање.

Када говоримо о надоградњи у овом ланцу вриједности у условима развоја на подручју општине Фоча можемо разликовати 4 нивоа технологија које се користе у току формирања производа. А то су:

- I. Технологије у оквиру примарне производње. Углавном стандардне за производњу малине у нашим крајевима, са свим инпутима мање више доступним у Фочи, осим „провјерено“ сертификованог садног материјала.
- II. Технологије прераде - Основни ниво, замрзавање малина - једноставне и доступне технологије.
- III. Технологија прераде - на нивоу кућне радиности (производња сокова, џемова, ликера), лако доступне технологије и познати рецепти, присутне и дио су туристичке понуде.
- IV. Технологија прераде – стандардизована производња већих капацитета производа са додатом вриједношћу, као што су нпр. смјесе за сладолед, пуњења за штрудле и готови производи, замрзнуте штрудле припремљене за печење за кућну употребу и/или сладолед за HoReCa и трговине. Нису искоришћене.

9. Процјена потреба за жене пољопривреднице и предузетнице

Производња малине је важна економска активност за жене у руралним и сиромашним подручјима општине Фоча.

За жене у овој општини производња малине представља прилику да зараде пристојну зараду и издржавају своје породице. Пошто је узгој малине радно интензивна активност, она пружа могућности запошљавања многим женама које иначе не би имале приступ формалним пословима.

Малина је култура која се може узгајати на малим парцелама, што је одлика просјечног пољопривредног газдинства у Фочи. Парцеле су најчешће у непосредној близини куће, већи дио домаћинства има ријешено снабдијевање водом, како за пиће тако и за наводњавање, што омогућава женама да користе ове ресурсе за остваривање прихода из узгоја малине.

Посљедњих година у Републици Српској је повећан фокус на органску производњу малине. Ово је створило додатне могућности за жене, јер су органске малине веома тражене на европским тржиштима и могу да имају вишу цијену од малине која се узгаја конвенционално.

Све у свему, производња малине је важан извор прихода и оснаживања жена у руралним и сиромашним подручјима Републике Српске, и има потенцијал да допринесе економском развоју руралних подручја у општини.

Унапређење прихода од продаје малине, има непосредан утицај и на социјални статус ангажованих појединаца и породица. Први се огледа кроз повећање прихода и могућности учесника овог ланца вриједности. Са друге стране, повећање интеракција између учесника (произвођач, дистрибутери инпута, савјетодавци, удружење, оккупљивачи, HoReCa, сајмови и слична дешавања) омогућује боље укључивање свих слојева друштва. И у једном и другом, жене могу играти значајну улогу, како актери у ланцу вриједности, те у смислу управљања процесима.

Када је у питању развој предузетништва, у новом правилнику о подстицајима за развој пољопривреде и села у Републици Српској предвиђене су веће границе подршке регистрованим предузетницима, а то може бити додатни стимуланс за отварање микро и мала предузећа у руралним подручјима. Међутим, биће потребна одређена обука и едукација о пословном законодавству. С тога би било добро да локална администрација одреди службеника или службу, која ће бити намијењена управо за подршку унапређења предузетништва међу женама.

10. Изазови и могућности развоја ланца вриједности

Изазови

Еколошки. Производња малине, кроз употребу заштитних средстава, може негативно утицати на животну средину, квалитет живота људи који живе у непосредној близини производних парцела, те на квалитет воде за потребе људи или животиња. Посебно може имати утицај на пчеларе.

Старење становништва и миграција младих. Општина Фоча се посљедњих година сусреће са миграцијом становништва из руралних подручја, што има утицај на укупан економски биланс општине. У руралним подручјима општине, најчешће занимање је пољопривреда. С обзиром да је ријеч о углавном уситњеним посједима, и са гледишта величине газдинства, али и величине обрадивих парцела, битно је изабрати за пољопривреднике исплатив модел ангажмана на селу. У том контексту ако један од модела за очување становништва у руралним и забаченим подручјима општине предложена је производња малине.

Нови производ. Тренутно највећи дио малине завршава процес производње на линији за замрзавање. Мањи дио на нивоу кућне радиности (производња сокова, цемова, ликера), што су углавном лако доступне технологије и познати рецепти. Овако „скучен“ ниво производње и прераде оставља производњу доста рањивом, посебно у ситуацијама као што је била 2022. година када је на почетку продаје цијена била висока, а онда није више било потражње на тржишту.

Могућности

Економски: значајан извор прихода за произвођаче, производња је сезонска (у зависности љетње или зимске сорте) – допунска дјелатност, могућност укључивања великог броја учесника отвара мјеста за нове произвођаче.

Социјални: узгој малине и продаја на локалном нивоу, како свјеже, тако и прерађевина малине већ има своју улогу на унапређењу социјалног статуса произвођача. Овај ланац вриједности повезује значајан број учесника и у сеоском и урбаном простору, путем организације манифестација, промоција или других туристичких активности.

Еколошки: низак утицај на околину мали произвођачи - нема концентрације производње, природни услови одговарају узгоју малине.

Унапређење нивоа технологија у производњи малине. С тога треба уважити могућности производње производа са додатом вриједношћу, као што су нпр. смјесе за сладолед, пуњења за штрудле и готови производи, замрзнуте штрудле припремљене за печење за кућну употребу и/или сладолед за HoReCa и трговине. Фоча има значајне локалне капацитете који могу бити носилац развоја оваквих идеја.

Угоститељско - туристички потенцијали. Велики значај за укупне економске активности у Фочи јесте велики број туристичких објеката у којима малина може бити пласирана, односно велики број туриста који могу купити свјежу малину или прерађевине од малине. Међутим потребна је боља сарадња између заинтересованих страна, те одређена улагања како би се купцима могао испоручивати производ који одговара потребама конзумента.

Производња компоста. Остаци од резидбе малине се могу користити као извор органске материје за прављење компоста тј. „зеленог“ ђубрива. Остаци резидбе малине су богати угљеником, што их чини одличним извором материјала за компостирање. Да бисте користили остатке резидбе малине за компост или стајњак, треба их самљети или исјецкати на мале комаде како би се убрзао процес распадања. Овако добијен материјал се затим може мијешати са другим органским материјалима као што су лишће, покошена трава и отпад од хране. Важно је осигурати да је гомила компоста или стајњак правилно избалансирана мјешавином материјала богатих угљеником и азотом. Додавање материјала богатих азотом као што је стајњак може се помоћи да се убрза процес разлагања и да се добије квалитетнији компост. Све у свему, коришћење резидбе малине за компост је одличан начин да се смањи отпад и створи вриједан извор органске материје који се може користити за побољшање плодности земљишта и раст биљака.

11. Закључци и препоруке

Постоји више елемената који су предуслови за стварање снажног ланца вриједности у производњи малине у Фочи, и то:

- Формирати конзорцијум свих учесника ланца вриједности са јасно дефинисаним обавезама и правима свих чланова,
- Мотивисати младе да се укључе у производњу, превасходно кроз подршку инвестицијама, али и покретање додатних погона за прераду,
- Увођење средњошколског образовања у области пољопривреде и прехрамбеног сектора,
- Подржати више нивое прераде малине, те тим креирати нова радна мјеста првенствено за жене,
- Унаприједити сарадњу са пчеларима у вези информисања пчелара о терминима употребе средстава за заштиту (вибер групе, радио Фоча и слично),
- Радити на развоју метео-прогнозних система у пољопривреди.

1. Увод

Пчеларска производња представља добар извор прихода за значајан број пчелара у Фочи. У Фочи дјелује активно Удружење пчелара, а пчеларски производи из Фоче су цијењени у региону. Откупна цијена меда је нешто виша у односу на друге дијелове Босне и Херцеговине. Основа производње се заснива на производњи меда. У мањем броју случајева производе се други пчеларски производи, као што су полен, прополис, матична млијеч и други.

2. Кратак преглед тренутног стања

Годишња производња је 35.000 kg меда, вриједности 875.000,00 KM. Овај сектор је поприлично добро организован и приходи пчелара од ове производње су задовољавајући. Ипак, пчелари се понекад сусрећу са немогућношћу праћења медоношења свих култура јер највећи дио њих није довољно опремљен средствима за превоз пчела. Проблем представља и употреба хемикалија у заштити биљних култура, што значајно утиче на популацију пчела. Један од значајних проблема јесте што нема квалитетних дистрибутера инпута пчеларске производње. Позитивно је што постоји интересовање нових чланова, али и обезбијеђене обуке.

3. Природни услови

Изузетна природна богатства, највећи и најстарији национални парк у Босни и Херцеговини, непрегледни планински пашњаци, најочуванија прашума у Европи, седам глечерских језера на једној од најљепших балканских планина – Зеленгори, релативно развијено воћарство и изузетан број различитих медоносних врста су свакако један од главних ресурса за развој производње меда у Фочи. Медоносна пчела најважнији је опрашивач међу инсектима, и њена улога у екосистему је вишеструка. Овај социјални инсект има важну улогу у очувању и побољшању биодиверзитета, а својим опрашивањем биљака доприноси функционисању и других ланаца исхране. С тога је пчеларство у Фочи заиста одраз и потреба средине.

4. Учесници ланца вриједности

Главни актери који учествују о организацији ове производње су:

- *Удружење пчелара "Полен"*. Ово Удружење има 75 произвођача меда од којих су већина чланови Удружења и регистровани. Од укупног броја чланова Удружења 85% су мушкарци и 15% жене.
- *НоReСа сектор и туристички капацитети*. Фоча има развијен угоститељско-туристички сектор и има активну Туристичку организацију. Заједно играју значајну улогу у промоцији и продаји пчеларских производа са подручја ове општине.
- *Локална и републичка администрација*. Ту су: општинска служба, у којима Одјељење за привреду и друштвене дјелатности могу пружити значајну подршку у смислу руралног развоја. У локалној администрацији имају запослена два агронома. Ту је и Ресор за пружање стручних услуга Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске, са сједиштем у Требињу за ово подручје, а који има запослених агронома.
- *Дистрибутери инпута*. производња односно продаја пчеларске опреме, погача, сатних основа, алата, опреме за врцање и прераду меда, центрифуге и опрема за рафинирање меда, литературе и амбалаже за мед.

5. Потражња, маркетинг и дистрибутивни канали

Када је ријеч о актуелним каналима продаје, тренутно се највећи дио меда продаје на газдинству или путем поште. Ради се углавном о познатим купцима, а неријетко је један дио производа унапријед договорен односно продан. Мањи дио се продаје на догађајима или „случајним“ купцима. Ипак, пчеларство је специфичан облик пољопривреде, који подразумева висок ниво самосталности пчелара, какав је често и наступ на тржишту. Велика потражња, дуготрајност и широка палета финалних производа основни су услови за то. Међутим, посљедњих година пчелари имају све мање времена да се баве тржиштем, а посебно са растом потражње за пчеларским производима, те великим утицајем временских неприлика на производњу меда и понуду на тржишту. Такође, ни породице пчелара више нису многобројне, тако да газдинства ријетко имају капацитета да неке чланове породица „задуже“ за производњу, а друге за продају. Наиме, климатске промјене, које су интензивирале номадско пчеларство, повећале су обим радних операција, те самим тим ускратиле вријеме за промотивне и тржишне активности пчелара. Истовремено, као посљедицу временских прилика евидентан је изостанак најважнијих медоносних паша,

при чему се обим пчелињих производа, а самим тим и прихода за пчеларе драстично смањио у последњим годинама.

С тога један од модела продаје може бити продаја преко заједничког дистрибутера, а који ће имати у улогу набавке инпута, уз евентуалну кредитну подршку или могућност да пчелар оно што је набавио плаћа путем производа који пласира. На овај начин са једне стране, тржишту се нуди стандардизован мед и друге пчелињи производи, познатог поријекла и уз обезбјеђење сљедивости производа. С друге стране, олакшава се пласман производа и пчелару се оставља вријеме да се у потпуности посвети својој производњи. Ипак, препорука је да и даље једним дијелом пчелар остане укључен у комуникацију са тржиштем, како због информација и захтјевима тржишта, тако и због праћења развоја цијена и инпута и производа.

Фоча већ има активно Удружење пчелара и њихова улога у једној оваквој организацији промоције и продаје пчеларских производа има добре предуслове.

6. Конкуренти

Постоји неколико главних фактора који утичу на конкурентност произвођача меда у Фочи:

Велики произвођачи меда односно организатори откупа и продаје меда: Малим произвођачима меда је често тешко да се такмиче са великим комерцијалним произвођачима меда који имају веће ресурсе, економију обима и успостављене мреже дистрибуције. Они су присутни у свим већим трговачким ланцима у Босни и Херцеговини, неријетко су из других земаља (регион) а могу понудити мед и производе од меда по нижим цијенама, што мањим произвођачима може бити изазов у продаји.

Препознатљивост бренда: Успостављање препознатљивог бренда такође може одредити конкурентност малих пчелара.

Стандарди квалитета и сертификати: Потрошачи меда често дају приоритет квалитету и безбједности. Мали произвођачи морају да се придржавају стандарда квалитета и да добију релевантне сертификате како би купцима били сигурни у квалитет и чистоћу свог меда. Испуњавање ових стандарда може бити скупо и дуготрајно за мање произвођаче.

Сезонске варијације: Већ смо навели да клима и временске неприлике могу значајно утицати на производњу меда. С тога се мали произвођачи могу имати проблем одржавању количина којим снабдијевају своје купце током године, у поређењу са већим произвођачима који могу да складиште мед или да га набављају са више локација.

Пристап ресурсима и технологији: Мали произвођачи меда можда немају пристап ресурсима као што су капитал, савремена опрема и напредне технологије које могу поједноставити производне процесе и побољшати ефикасност. Ограничен пристап овим ресурсима може угрозити њихову конкурентност у смислу обима и квалитета производње.

Упркос овим изазовима, мали произвођачи меда и даље могу да се разликују наглашавајући факторе као што су органски или локални мед, јединствени укуси, одрживи приступи у производњи или директна продаја потрошачима или путем онлајн платформи. Изградња односа са другим учесницима ланца вриједности и едукација потрошача о предностима подршке малим произвођачима такође може помоћи у стварању тржишне нише за њихове производе. У овом дијелу се посебно морају укључити све општине структуре, те локално Удружење пчелара.

Посебна предност фочанског меда јесто припадност подручју Херцеговине, која као подручје је већ препозната по квалитетном меду и производима од меда.

7. Додата вриједност и могућности за диверсификацију

У следећој табели представљена је добит пчелара који има 30 кошница, односно минимум који осигурава добијање подршке од Министарства.

Табела 1. исплативост производње меда са 30 кошница

ПРИХОД	Количина	Јединица мјере	Цијена/ јед. мјере	Укупно КМ
Мед	10,0	kg	20,0	6.000,0
Прополис	0,12	kg	100,0	360,0
Подстицај по друштву	30	друштво	12	360,0
Укупан приход				6.720,0
Варијабилни трошкови				
Шећер:				20
Шећерне погаче:				14

Оксална киселина:	5
Амбалажа:	10
Амортизација по кошници (укључујући опрему):	12,5
Остали трошкови (укључујући брендирање):	10
Трошкови радне снаге по друштву	25
Варијабилни трошкови по друштву	96,50
Укупно - варијабилни трошкови	2.895,0
Добит	3.825,0
Цијена коштања производње/ kg	9,7

Као што се види из наведене табеле, са 30 кошница из производње пчелар може зарадити цца 4 просјечне нето плате у Српској односно 2,5 бруто плата (РЗС, јануар 2023, нето плата 1217 КМ, бруто, 1845 КМ) што упућује или на потребу повећања броја кошница или додатно запослење.

Иако се највећи дио произведеног меда прода на прагу, односно прода га сам произвођач, један дио меда иде и преко трећих лица. У том случају, препродавачу се на количину даје одређени попуст на цијену, који најчешће износи 10%. На основу тога је израчуната калкулација која је представљена у табели број 2:

Табела 2. Додата вриједност за мед и прополис

Ставка	Произвођач	Продајна цијена/ Дистрибутор
Цијена (КМ/kg)	18	25
Директни трошкови (КМ/kg)	9,65	N/A
Бруто маржа (КМ/kg)	8,35	7
Бруто маржа (% од цијене)	46,39	28,00

Ипак, треба нагласити да пчелари у Фочи тек у мањој мјери продају мед путем других канала продаје, те је представљена калкулација у табели 2, више оријентациона у случају да се пчелари одлуче да се организују у неку задругу или други вид економски заснованог субјекта и заједнички пласирају своје производе.

8. Производња меда и технологије

Као и у другим срединама у Републици Српској, односно Босни и Херцеговини, између 80 и 90% кошница је ЛР тип. У структури овог ланца вриједности је и даље са преко 80% мед, иако пчеларство у нашим крајевима, па тако и у Фочи има потенцијал за ширу палету производа, гдје су: полен, матична млијеч, прополис, восак, матице и ројеви, те апитерапија тј. апи коморе.

У овом ланцу вриједности можемо разликовати 4 нивоа технологија које се користе у току формирања производа. А то су:

- I. Технологије у оквиру примарне производње. Ријеч је о производњи меда, прополиса и полена, а након тога врцању и паковању меда и осталих производа. То је најчешћи ниво производње меда који је тренутно развијен у Фочи.
- II. Технологија вишег нивоа производње. Производња матичне млијечи и пчелињег отрова и других производа (на бази пчелињих производа). Дјелимично искоришћене и за очекивати је да ће са развојем производње бити и више у употреби.
- III. Технологије у производњи полупроизвода – инпута пчеларске производње. Производње сатних основа, кошница, заштитна средства, жица за утапање сатних основа и друго. Недовољно искоришћене и постоји интерес локалних пчелара за развојем ове производње, превасходно због понекад упитног квалитета инпута и одређених састојака у сатним основама које добијају, а који утичу на квалитет меда и могу угрозити здравље корисника (парафин).
- IV. Напредне технологије - укључује метеостанице, прогнозне системе, транспортна средства и дигиталне ваге. Технологије доступне или дјелимично доступне, али нису довољно искоришћене на простору Фоче, а свакако због климатских промјена и повећања потреба за пашом, требају се чешће користити.

9. Процјена потреба за жене пољопривреднице и предузетнице

Жене су уопштено слабо укључене у овај ланац вриједности. Тек је мањи број жена које су активне у истом, најчешће у оквиру газдинства, гдје помажу мушким члановима породице у пословима. Жене се

могу укључити у производњу додатних производа од из пчеларске производње укључујући и козметику, те можда у раду неког погона за прераду воска и израду сатних основа.

Када је у питању развој предузетништва, у новом правилнику о подстицајима за развој пољопривреде и села у Републици Српској предвиђене су веће границе подршке регистрованим предузетницима, а то може бити додатни стимуланс за отварање микро и малих предузећа у руралним подручјима. Међутим, неопходно је пружити обуке женама које одлуче да региструју своје пословање на овај начин. С тога би било добро да локална администрација одреди службеника или службу, која ће бити намијењена управо за подршку унапређења предузетништва међу женама које су укључене у производњу меда.

10. Изазови и могућности развоја ланца вриједности

Изазови

Уједначен квалитет производње: Када говоримо о овоме, најчешће се мисли на мјешани мед и његов пласман путем трговачких ланаца. Ово питање остаје дискутабилно, прије свега због још увијек заиста високе независности произвођача меда у Фочи и може се рећи обезбјеђеног пласмана меда са једне стране, те ограничених количина, са друге. Даље, цијена у трговачким ланцима је најчешће нижа у односу на цијену меда који се прода на газдинству, те је то такође један од разлога слабије мотивације пчелара за удруживање у смислу обједињене прераде меда и паковања по истим брэндом и заједнички наступ на тржишту.

Старење становништва и миграција младих. Све више младих напушта ове просторе, што директно утиче на број радно способног становништва. С тим у вези, унапређење прихода из пчеларства кроз или повећање обима производње или број производа или и једно и друго, могло би утицати на повећање интереса младих за останак на селу.

Могућности

Тржишта ниша и специјалитета: Мали пчелари могу да се фокусирају на производњу јединствених и специјалних врста меда које задовољавају специфичне преференције потрошача. Примјери укључују органски мед, сирови мед, монофлорни мед или мед са различитим укусима. Циљањем нишних тржишта, мали пчелари могу да разликују своје производе и привуку купце који цијене посебан и висококвалитетан мед.

Искорипћавање туристичких потенцијала у ширењу препознатљивости фочанског меда. Фоча је богата прије свега природним знаменитостима које привлаче велики број посјетилаца скоро из цијелог свијета. Већина активности које се спровде у Фочи јесу везане за здрав начин живота, као што су планинарење, рафтинг, пливање, јахање коња на планинама, скупљање љековитог биља и гљива итд. Управо у таквом једном окружењу фочански мед је већ пронашао своје мјесто и може га само и даље проширивати, с обзиром да поред сталних посјетилаца Фоча има и увијек неке нове госте, који траже неке нове ствари, па тако и посебан укус меда који их може асоцирати на Маглић, Тјентиште, Тару.

Проширење плате производа: Проширивање палете производа (матична млијеч, полен, прополис, пчелињи отров, козметика...) и услуга кроз апитерапију и апитуризам на пчеларским газдинствима многим пчеларима осигурало би додатни извор прихода. Међутим, неопходне су и одређене инвестиције, али и укључивање других учесника у овом ланцу вриједности, како би се и прије инвестиције и почетка производње односно пружања услуга потребно истражити тржиште.

11. Закључци и препорука

Пчеларска производња има одређене предуслове за развој у овој Општини, али је неопходно унаприједити неке од елемената производње:

- Потребно би било додатно ојачати мање пчеларе, тако да дођу на 30+ кошница, а како би могли користити и подстицаје са Републичког нивоа.
- Једна од могућности за унапређење производње меда у Миљевини јесте и култивација напуштених копова и засијавање медоносним врстама флоре.
- Потребно је завршити инвестицију производње сатних основа од воска са подручја Фоче и околних општина. Носилац ове активности може бити постојећа Задруга или приватно лице. Изградња овог погона може креирати нова радна мјеста за младе и жене.
- Подржати модернизацију производње кроз набавку и имплементацију дигиталних вага и развој и набавку метео-прогнозних система.
- Подржати набавку превозних средстава.
- У сарадњи са произвођачима воћа изнаћи канале комуникације (вибер групе или слично), путем којим ће се редовно вршити обавјештавање о третманима у засадима, како би се очувао број пчела, али и обезбиједило опрашивање биљних култура.

1. Увод

Производња шљиве на подручју општине Фоча има дугу традицију због идеалних агроклиматских и економских услова. Ипак, један од највећих проблема јесте раширеност шарке шљиве што представља главни технолошки проблем у њеном узгоју. Нема систематских мјера сузбијања шарке, а неке отпорније сорте се ријетко саде. Гајење шљиве није много захтјевно и једноставно па се може запослити и нејака радна снага. Значајно је за привредно неразвијене крајеве са становишта запошљавања, а кроз повећање нивоа прераде може се запослити и већи број особа. Уз покретање одређених манифестације, типа Дани шљиве у Фочи, манифестација отварања бербе шљиве, учешће на сајмовима и стручним посјетама, може се унаприједити и социјални живот укључених у овај ланац вриједности.

2. Кратак преглед тренутног стања

Шљива већ значајно учествује у БДП у Општини, али са гледишта капацитета испод нивоа. Просјечан принос по стаблу у Фочи је око 31 kg, што је тек 60% од најнижих очекиваних приноса по стаблу према неким регионалним параметрима (креће се од 50 – 10,0 kg/стабло). Уважавајући то, економски потенцијал није искоришћен, а може бити значајан као и основни и додати извор приход за сеоско или урбано становништво које има посједе на селу. Привредни значај шљиве је још и у томе што дрво има велику техничку вриједност. Због изузетне текстуре дрвета шљиве, могућа је производња ексклузивног намјештаја или неких других производа који ће се продавати по високој цијени и бити финансијски исплативо.

3. Природни услови

Географско-климатски у Фочи одговарају узгоју шљиве. Од сорти шљива највише заступљена сорта Пожегача, која се користи за производњу различитих врста џемова, ликера, пекмеза и ракије шљивовице. С обзиром на добро развијен туризам и велики прток људи кроз мјесто, постоје добри предуслови за реализацију производа. У зависности од величине газдинства и површина под шљивом, те интензитета узгоја је и утицај ове производње на околину. Шљива захтјева доста азота, те се препоручује коришћење органског стајњака и повезивање са сточарским капацитетима у општини Фоча. На дугорочном нивоу, препоручује се увођење отпорних сорти, те прелазак на интегралну или органску пољопривреду.

4. Учесници ланца вриједности

Главни актери који учествују о организацији ове производње су:

Произвођачи: Шљива је једна од традиционалних пољопривредних култура које се узгајају у Фочи. Скоро сва домаћинства имају ову воћку на својим посједима, неколико стотина пољопривредника има веће засаде. У Фочи има око 150.000 стабала шљиве, а годишња производња је око 4.750 тона и вриједност производње је око 2.400.000,00 KM. С обзиром на различите густине садње, тешко је извршити процјену која је производња по јединици површине. Када је ријеч о броју произвођача, претпоставка је да барем 95% од цца 2.000 тј. укупног броја домаћинстава која обављају пољопривредну активност¹¹ има барем једно стабло шљиве на свом посједу. Тако да је број произвођача заиста велики.

Откупљивачи. Иако шљива јесте можда пољопривредни производ са подручја општине Фоча који финансијски има највеће у учешће у укупном БДП, пласман, дистрибуција и прерада још увијек нису довољно развијени, постоје два значајна организатора откупа и складиштења воћа и шумских плодова на локалном нивоу.

Болетус РС доо, представља једна од најзначајнијих погона за прераду и сушење воћа, шумских плодова и љекобиља, основано 2001. године. Такође, на 5,5 ха ово предузеће се бави узгојем органске малине, купине, ароније, рибизле, вишње и друге врсте. Има око 750 коопераната од којих откупљује шумске плодове. Има више погона на подручју општине. Капацитети Болетус доо су неколико стотина тона. Преко 90% својих производа Болетус доо извози на тржиште Шведске, Швајцарске, Србије и Хрватске. Предузећа запошљава 27 радника, углавном жена.

Сезона доо. Ово предузеће је основано 2006. године. Главна оријентација предузећа је на преради шумских плодова, љековитог и плантажног биља, гљива као и воћа и поврћа. Дјелује на подручју горњег Подриња, фокусирајући се на Фочу, Горажде, Чајниче, Рогатицу, Калиновик и друге општине. То је други

¹¹ Попис становништва, домаћинстава и станова у БиХ 2013, Подаци из Регистра пољопривредних газдинстава.

најзначајнији октупљивач шумских плодова на подручју општине и запошљава 5 радника, углавном жена. Има преко 250 коопераната.

Јавна Установа Туристичка организација општине Фоча основана је одлуком Скупштине општине Фоча, крајем 2005. године. Главна дјелатност Туристичке организације је унапрјеђење и допринос успјешнијем пословању привреде. Због своје значајне улоге у контакту са и пружаоцима услуга и онима који траже пружање услуга, може имати значајну улогу у промоцији ланца вриједности шљиве.

Угоститељско-туристички сектор. Угоститељско-туристички сектор већ има значајну улогу у промоцији шљиве са овог подручја, а у будућности је ове везе потребно и даље развијати, те иновирати понуду производа од шљиве.

Дистрибутери инпута: њихова улога је значајна са гледишта правовременог обезбијеђења свих потребности које су битне у производњи шљиве, укључујући заштитна средства, ђубрива или безвирусни садни материјал.

Научно и истраживачке институције. Велики проблем узгоја шљиве у Фочи јесте и присуство шарке шљиве (*Myzus persicae*) која је девастирала највећи дио засада. С тим у вези, а у смислу обнове ових засада, неопходно је активно укључивање научних и истраживачких институција у рјешавање овог проблема, избора нових, отпорних сорти и у припреми и имплементацији програма развоја узгоја шљиве у Фочи.

Локална и републичка администрација. Ту су: општинска служба, у којима Одјељење за привреду и друштвене дјелатности могу пружити значајну подршку у смислу руралног развоја. У локалној администрацији имају запослена два агронома. Ту је и Ресор за пружање стручних услуга Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске, са сједиштем у Требињу за ово подручје, а који има запослених агронома.

5. Потражња, маркетинг и дистрибутивни канали

Шљива је популарно воће и има може се рећи сталну потражњу широм свијета. Потражња за шљивом првенствено је вођена преференцијама потрошача за свјежим и здравим производима. Шљиве су познате по свом слатком укусу, сочности и нутритивним предностима, које доприносе њиховој популарности. Потражња за шљивама има тенденцију повећања током љетњих и јесењих мјесеци када су у сезони и када су лако доступне. Током љета и ране јесени се конзумирају најчешће свјеже или се спремају неки слатки производи, док се током јесени и на зиму користе у припреми ракије.

Фоча је погранично мјесто са не баш најбољом путном инфраструктуром и као тако има одређена ограничења када је у питању брзина пласмана. Одређени организатори откупа и прераде ове општине већ имају добро развијену мрежу продаје у ЕУ и региону што се може искористити као додатан алат у проналаску тржишта. Највећи дио шљиве се преради на газдинству (обично ракија и џем) и као такав се пласира изван на црно.

Ресторани, кафићи и други угоститељски објекти у Фочи још нису довољно препознали шљиву и њену употребу у њиховим јелима, десертима или пићима.

6. Конкуренти

Шљива је може се рећи традиционални дио воћарске производње у цијелом региону, како у Републици Српској, Федерацији БиХ, тако и у сусједној Србији. Кад је у питању свјежа шљива, посебно су конкурентни већи произвођачи из Србије. Ипак једна дио конкурената данас имамо и из Европске Уније, па чак и Јужне Америке (Чилеа). Што се тиче суве шљиве, ту су најизраженији конкуренти из Јужне Америке.

7. Додата вриједност и могућности за диверсификацију

У овом примјеру узет је засад шљиве у трећој години, са очекиваном производњом од 25 тона/хектар.

Табела 1. Трошкови производње шљиве

Ставка	Јединица	Количина	Цијена (КМ)	Укупна вриједност (КМ)
		1	2	(1)*(2)
Производни трошкови (заштита, ђубрење, наводњавање, обрада земљишта, кошење, амортизација)	ha	процјена	-	3500
Радна снага – резидба, заштита, берба, други радови	дан	120	60	7200

Директни трошкови на 1 ha				10.700
Производња kg по ha				25.000
Трошкови по kg				0,43

У калкулације је узето у обзир да се шљива продаје непосредно након бербе накупцу/прерађивачу (24 тоне), а да се тек мањи дио прода директно од стране произвођача (цца 1 тона). За очекивати је да се један дио произведеног воћа се прерађује на газдинству (цем, ракија, пите и слично), али та калкулација није рађена.

Табела 2. Додата вриједност у производњи шљиве

Ставка	Произвођач	Дистрибутер
Цијена за откупљивача (KM/kg)	0,6	0,8
Цијена у организацији произвођача (KM/kg) цца 1000 kg продате шљиве	1	Није релевантно
Директни трошкови (KM/kg)	0,43	0,05
Бруто маржа (KM/kg)	0,2-0,64	0,2
Бруто маржа (% од цијене)	28,33- 57	33,33

У односу на малину произведене количине шљиве по хектару су значајно веће, али су и цијене по јединици значајно ниже. Према наведеним калкулацијама, произвођач може зарадити цца 8.800 KM на хектар засада шљиве, што представља 4,7 просјечних бруто плата за јануар 2023. године односно 7,2 нето плата. У зараду нису урачунати трошкови радне снаге те је зарада вјероватно нешто виша.

8.Производња воћа

У добро организованим условима производње и пласмана шљиве, може се постићи знатно већи принос по јединици површине него у другим гранама пољопривредне производње. Наиме, порастом животног стандарда расте и потрошња шљиве. Због значаја за исхрану, шљива улази у јеловник током цијеле године. Унапређене технологије складиштења, прераде и транспорта воћа и организација снабдијевања тржишта су обезбједиле континуирану испоруку шљиве за крајње потрошаче. Основни циљ модерне производње шљиве јест да се у најкраће могуће вријеме и уз најмање трошкове производње остваре највећи приноси квалитетног производа. За наведено, неопходно је добро познавање струке, имате добре организаторе производње, те обезбједити чврсте и поуздане односе између свих учесника ланца вриједности.

У овом ланцу вриједности можемо разликовати 4 нивоа технологија које се користе у току формирања производа. А то су:

- I. Технологије у оквиру примарне производње. Углавном стандардне за производњу воћа, укључујући све инпуте производње, сертификовани садни материјал, препарате за заштиту у органској производњи – дјелимично доступно.
- II. Технологије прераде - Основни ниво, замрзавање односно сушење воћа су доступне технологије, у већој мјери се користе уз потребу модернизације кориштених технологија.
- III. Технологија прераде - на нивоу кућне радиности (производња сокова, цемова, ликера), лако доступне технологије и познати рецепти.
- IV. Технологија прераде – стандардизована производња већих капацитета производа са додатом вриједношћу, као што су нпр. индустријски цемови, филови, сокови и друго доступна, али неразвијена и није исказан посебан интерес за овим технологијама.

9.Процјена потреба за жене пољопривреднице и предузетнице

Жене се могу укључити без значајних потешкоћа у скоро све дијелове овог ланца и жене у Фочи имају искуство и у гајењу и преради шљиве. Поред тога плодови шљиве су богати разним хранљивим материјама што је са становишта исхране људи врло значајно, те тако жена и дјеце у сиромашнијим породицама. Кроз реализацију домаће радиности (у недостатку погона за прераду шљиве), жене могу остварити додатне приходе и олакшати живот за себе, дјецу и породицу.

Жене се могу укључити без значајних потешкоћа у скоро све дијелове овог ланца. Ипак, само 1/3 жена активно учествује на обукама, те их је потребно више укључивати у обуке и друге видове унапређења знања и вјештина. Такође, потребно је жене активније укључити у рад организација цивилног друштва у области ланца вриједности.

У ланцу вриједности можемо разликовати двије групе произвођача, оне у конвенционалној производњи и ове друге у органској.

Кад је ријеч о конвенционалној производњи шљиве, тренутни ниво има низак утицај на околину јер су углавном мали произвођачи - нема концентрације производње, природни услови одговарају узгоју воћа. Ипак се препоручује боља контрола употребе заштитних средстава, како са гледишта заштите подземних вода и здравља и жена и уопште људи укључених у производњу, тако и због заштите пчела и других врста. Органска производња са гледишта здравља укључених особа, носи мање ризике, јер се не користе потенцијално штетна хемијска средства у заштити. Ако говоримо о припреми производа за тржиште, тј. паковању, замрзавању и друго, потребно је унаприједити одређене услове у овим фазама рада прераде (рад на ниским температурама, рад са машинама и слично).

Жене су препознале да унапређена повезаност свих актера може унаприједити социјални статус учесника. Има неколико разлога, а прије свега утиче на унапређење квалитета живота произвођача кроз повећане приходе, повезује значајан број учесника и у сеоском и урбаном простору, ствара предуслове за повећање броја културних и друштвених дешавања у руралном простору или која су везана за исти.

Органска и интегрална производња су добар за привлачење младих у област пољопривреде, али и особа из других дјелатности, укључујући информационе технологије, банкарски сектор и друго, те у будућим плановима развоја производње шљиве треба уважити овај моменат. Наиме, Фоча због својих туристичких капацитета (спортски, адреналин туризам) је представљена као мјесто уско повезано са добром кондицијом и здрављем, па се та према природи одговорна пољопривредна производња савршено уклапа у укупан гастрономско-туристички производ. Жене у том дијелу могу одиграти веома битну улогу.

10.Изазови и могућности развоја ланца вриједности

Изазови

Кадровски потенцијали. У Фочи нема усмјерено образовање у области пољопривреде у локалној средњој школи, што директно утиче успјешности производње и прераде са гледишта едуковане радне снаге, не само шљиве него и других пољопривредних култура.

Бренд. Фоча нема нити један брендиран производ од шљиве, и иако је препозната као општина са високом производњом шљиве, генерално у Босни и Херцеговини те региону, у малопродаји и veleprodaji нема производа из Фоче који носе у себи предзнак да су направљени од ове воћке.

Еколошки. Производња шљиве, кроз употребу заштитних средстава, може негативно утицати на животну средину, квалитет живота људи који живе у непосредној близини производних парцела, те на квалитет воде за потребе људи или животиња. Посебно може имати утицај на пчеларе.

Старење становништва и миграција младих. Фоча се, као и на жалост већина других општина у Српској посљедњих година сусреће са миграцијом становништва из руралних подручја, што има утицај на укупан економски биланс општине. У руралним подручјима општине, најчешће занимање је пољопривреда. С обзиром да је ријеч о углавном уситњеним посједима, и са гледишта величине газдинства, али и величине обрадивих парцела, битно је изабрати за пољопривреднике исплатив модел ангажмана на селу.

Прерада. И поред чињенице да су природни услови за узгој шљиве изузетно повољни, као и сама традиција овог краја у узгоју шљиве, можемо констатовати да се мало ради по питању финализације ових производа у смислу изградње мањих смјештајних и прерађивачких капацитета, чиме би се поспјешила производња у овој грани пољопривреде.

Могућности

Компаративна предност и плански приступ. Климатски и природни услови у Фочи погодују узгоју шљиве. Ипак, тренутно стање већина стабала није задовољавајуће, прије свега због присуства шарке. С тим у вези потребно је постојећа стабла односно воћњаке/шљивике замијенити са отпорним сортама, али тај приступ треба бити плански. Садња не смије бити произвољна и стихијска, већ планска и под надзором стручњака. Такође, треба у то укључити и планско коришћење стабала. Привредни значај шљиве је још и у томе што дрво има велику техничку вриједност. Због изузетне текстуре дрвета шљиве, могућа је производња ексклузивног намјештаја или неких других производа који ће се продавати по високој цијени и бити финансијски исплативо. Те са тим у вези се могу у цијели пројекат укључити и дрвопрерађивачи.

Економски: значајан извор прихода за произвођаче, производња је сезонска (у зависности љетње или зимске сорте) – допунска дјелатност, могућност укључивања великог броја учесника отвара мјеста за нове произвођаче.

Унапређење нивоа технологија у производњи шљиве. Као што је већ дискутовано у тексту, нема довољно производа немамо довољно широку лепезу производа од шљиве са подручја Фоче. С тога треба уважити могућности производње производа са додатом вриједношћу, као што су нпр. пуњења за штрудле и готови производи, замрзнуте штрудле припремљене за печење за кућну употребу и/или за HoReCa и трговине, па чак можда изаћи и са неким посебним производом као што је смјеса за сладолед.

Угоститељско - туристички потенцијали. Велики значај за укупне економске активности у Фочи јесте развијен туризам, значајан број туристичко-угоститељских објеката, ОК фестивал али и близина

одређених великих потрошача, прије свега Сарајева. Међутим потребна је боља сарадња између заинтересованих страна, те одређена улагања како би се купцима могао испоручивати производ који одговара потребама угоститељско-туристичког сектора.

11. Закључци и препоруке

Фоча је једна од општина са највећом производњом шљиве у Српској и БиХ. Ипак, капацитети су потцијењени, нема улагања у овај сектор нити довољно адекватног стручног приступа у производњи.

Како би се превазишла постојећа ситуација, неопходно је:

- Формирати јако Удружење или конзорциј произвођача,
- Направити Програм развоја узгоја шљиве и план интегралне производње шљиве,
- Радити на увођењу метео-прогнозних система у пољопривреди,
- Укључити активније истраживачке институције и обезбједити боље услове за пружање лабораторијских услуга за произвођаче (анализа земљишта, анализа плодова – присуство штетних/забрањених материја, тј. остатака хербицида, пестицида и друго).
- Агроклиматски услови за производњу коштичавог воћа на територији општине су веома повољни па због повећане тражње на ширем тржишту треба подстаћи подизање нових савремених засада јер су стари дијелом уништени и запуштени,
- Мотивисати младе и жена да се укључе у производњу, преваходно кроз подршку инвестицијама, али и покретање средњошколског образовања у области пољопривреде и прехранбеног сектора, те евентуално увођење пољопривредног образовања у средњу школу на подручју општине. Постоје проблеми са адекватно образованом радном снагом, те с тим у вези треба размишљати да се барем сваке друге или четврте године у СШЦ Фоча уведе одјељење за пољопривредног односно прехранбеног техничара,
- У сарадњи са Савјетодавном службом Српске радити на проширењу капацитета и ангажман стручњака у области производње шљиве (можда стално стационираног агронома у Фочи),
- Унаприједити сарадњу приватним пружаоцима савјетодавних и консултантских услуга у области пољопривреде, с циљем привлачења инвестиција на подручје општине,
- Припремити заједно са организаторима откупа или другим заинтересованим лицима план покретања прераде шљиве и друге пројекте који ће се користити у аплицирању са средства домаћих и међународних извора средстава подршке,
- Предузети активности на повећању вриједности производа у овом ланцу – производи вишег степена прераде, тим креирати нова радна мјеста посебно за жене, које могу бити укључене у производњу воћа на свом газдинству (као допунска дјелатност и додатан извор прихода), и у самој преради. На овај начин се може пружити додатни квалитет и вриједност овом ланцу пољопривредне производње. Кроз укључивање жена може се лакше приступити и одређеним фондовима,
- Унаприједити сарадњу са пчеларима у вези информисања пчелара о терминима употребе средстава за заштиту (вибер групе, радио Фоча и слично) и
- Припремити средњорочне и дугорочне планове промоције фочанске шљиве и прерађевина.

Анализа ланца вриједности: Производња меса и млијека у Фочи

1. Увод

Производња меса и млијека у Фочи јесте једно од традиционалних занимања у пољопривреди ове општине, које се заснива углавном на природи прилагођеним приступима узгоја стоке уз минималне утицаје на природну равнотежу и процесе. С тога у свом кројену носи органске принципе производње и као таква непосредно прати главну одлику Фоче која јесте суживот са природом.

2. Кратак преглед актуелног стања

Производња меса у Фочи углавном се заснива на узгоју преживара на планинским пашњацима у току вегетационе сезоне и у исхрани сјеном са природних ливада у току зиме. С тога производи из ове производње носе посебну вриједност и као такви заслужују да буду боље вредновани на тржишту. Кад је у питању млијеко у екстензивном облику производње није могуће очекивати већу производност, крава те је с тога прерада млијека на газдинству једна од модела повећања вриједности производње. Продаја производа је индивидуална и евидентан је недостатак организованости произвођача у изласку на тржиште. Такође, недостатак узгојно-селекцијског рада утицао је и на производност код гајених врста тј. пасмина.

Продаја живе стоке се обавља најчешће непосредно на газдинству, као и млијека и млијечних прерађевина. Вриједност овчарске производње у Фочи прелази 4,4 милиона КМ, производње говедине се креће око 750.000 КМ док је вриједност производње млијека узгајивача око 230.000 КМ. Највећи дио укључених су мушкарци (око 80%).

3. Природни услови

Фоча је највећа општина у БиХ по површини. Фоча је смјештена на надморској висини између 400 m (кањонске долине, ријечне котлине и поља) и 2.386 m (планинска била и површи). С обзиром на карактер рељефа, на подручју општине је углавном заступљена планинска клима, док у самој долини ријеке Дрине влада умјерено-континентална клима. Највећи дио општине покрива шумско (76.702 ha) и пољопривредно (30.901 ha) земљиште. Позната је по Националном Парку „Сутјеска“, те добро развијеном адреналин туризму. Фоча је због својих природних услова погодна за екстензивну и производњу млијека и меса. Поред тога на вишим надморским висинама у овој општини постоје погодни услови за испашу и оваца и говеда (у систему крава теле или крава дојиља за производњу меса, односно за испашу музних крава).

4. Актери ланца вриједности

Главни актери који учествују о организацији ове производње су:

- *Узгајивачи стоке.* У ову производњу у Фочи је укључено више десетина произвођача, углавном узгајивача оваца (од чега 18 већих), те у мањој мјери говеда (16 већих узгајивача).
- *Угоститељско-туристички сектор.* Њихова улога је веома значајна у промоцији и продаји како млијечних тако и месних производа, односно живих животиња. Фоча има велики број угоститељско-туристичких објеката, туристички је центар у региону и позната је по dobrим специјалитетима животињског поријекла, што све помаже у пласману фочанских производа од млијека и меса.
- *Откупљивачи.* На подручју Фоче постоји неколико стално присутних откупљивача живе стоке, као што су меснице „Арсиф“, „Јоковић“, али ту су и регионални организатори откупа, продаје и/или прераде меса - месна индустрија „Визион“ из Рогатице. У откупу су присутни и субјекти из Федерације БиХ, најчешће из Сарајевског Кантона.
- *Општинска служба и Савјетодавна служба Министарства пољопривреде РС.* Локална и републичка администрација. Ту су: општинска служба, у којима Одјељење за привреду и друштвене дјелатности могу пружити значајну подршку у смислу руралног развоја. У локалној администрацији имају запослена два агронома. Ту је и Ресор за пружање стручних услуга Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске, са сједиштем у Требињу за ово подручје.

5. Потражња, маркетинг и дистрибутивни канали

Месо и месне прерађевине су производи који се конзумирају током цијеле године на подручју Републике Српске и Босне и Херцеговине. И месо поријеклом од оваца (најчешће јагњетина, па стеља) и говеда (свјежа, те сушено месо и прерађевине) имају годинама релативно добру потражњу на нашем тржишту, с тим да је подацима са тржишта дошло је до пада конзумације говедине, што је највјероватније везано за енормни раст цијене меса.

У посљедње вријеме је дошло до раста цијена и јагњади и јунади од 30 – 40%. Цијена јагњета живе ваге се креће од 10-12 КМ/kg, док се прошле године могла наћи и за 8 КМ/kg. Јагњећа плећка у месарама излази и до 27 КМ, а kg јагњетине у ресторанима кошта и до 45 КМ/kg. Цијена стеље је око 35 КМ/kg.

Тако тренутна цијене најквалитетнијег јунећег меса, попут јунећег бифтека износи 45 КМ/kg, док је цијена јунећег рамстека 22 КМ/kg. Цијена најквалитетније телећег меса – телећег бута износи 28 КМ, док је цијена телеће кременадле 22 КМ/kg. Такођер, цијене неких од најквалитетнијих и најтраженијих месних прерађевина попут суве говедине - су поприлично високе и крећу се за пастрму I класе око 40 КМ, док се II класа плаћа по цијени од 22 КМ/kg. Цијена траженог говећег суздука у маркетинга износи од 22 - 30 КМ/kg.

Производња и продаја млијека у Фочи нема толики значај, али прерађевине које су настале на газдинству могу обезбиједити додатне приходе за породице које имају ову производњу. Као и код меса и цијена млијека и млијечних прерађевина је скочила за неких 25-30% у односу на претходну годину. Па је тако цијена младог сира од 12-14 КМ/kg, а младог кајмака око 22 КМ/kg.

Продаја стоке се најчешће дешава на газдинству, гдје долази накупац и својим превозом одвози стоку даље.

Када говоримо о систему дистрибуције ових производа, можемо споменути сљедеће:

- a) Продаја на газдинству, скоро по правилу познатим купцима тј. накупцима. Ово подразумијева и дио који шаље са газдинства, личној доставом или путем познаника, односно путем предузећа (државних или приватних) која нуде поштанске услуге.
- b) Туристички садржаји и манифестације на локалу којима Фоча обилује, али је потребно у додатно укључити мале произвођаче у овај начин продаје.
- c) На регионалним или републичким пољопривредним пијацама и/или туристичким манифестацијама у региону (Источно Сарајево, Сарајево, Јахорина, Бања Лука).

6. Конкуренција

У овом ланцу вриједности у Фочи, али и у сусједним општинама преовладавају мања, тржишно неконкурентна пољопривредна газдинства, чији су власници старије добне структуре, најчешће без довољно радне снаге, слабо технички опремљена у процесу производње. Осим овога када је у питању конкурентност овог ланца вриједности, додатна отежавајућа околност јесте увоз меса, којем због нижих набавних цијена домаћа производња тешко конкурише. Током 2022. године дошло до повећања извоза меса (само пилетине, за коју постоји дозвола за извоз у ЕУ) из Босне и Херцеговине, међутим истовремено се дешава и повећање увоза говедине чији квалитет је често упитан. Месо из увоза је најчешће високо субвенционисано, те тим и јефтиније, што свакако може бити предмет увођења заштитних мјера, међутим БиХ институције већ годинама избјегавају своје законске обавезе по овом питању.

Према информацијама прикупљеним од удружења пољопривредника из оба ентитета из Босне и Херцеговине и откупљивача овог сектора, килограм живе ваге меса из домаће производње за једну КМ је скупљи од меса из увоза, при чему је у оваквом омјеру цијена све теже одржати конкурентност домаће производње. Откупљивачи односно прерађивачи меса изnose да без увозног меса не могу подмирити своје потребе и организирати стабилно снабдјевање домаћег тржишта, те да би тренутне цијене меса без увоза биле знатно веће. Супротно овоме, наши произвођачи сматрају да имају све услове за повећање производње, али да остаје проблем пласмана на тржиште домаћег меса. Врло важно је напоменути да фармери често указују на споран квалитет и свјежину увезеног меса, те позивају на појачане контроле квалитета ове намирнице. Такође, велики проблем је и недостатак само организације произвођача у произвођачке организације, јака Удружења и спровођење узгојно-селекцијских активности. Додатно на простору Фоче нема прерада или клаоница које су у власништву узгајивача.

Конкуренција са којом се суочавају мали прерађивачи млијека у руралним подручјима може укључивати: *Увоз млијека и млијечних прерађевина*. У току 2022. године БиХ је увезла 225 милиона КМ млијека тј. око 55 милиона kg производа са просјечном цијеном од 4 КМ/kg. У истом периоду смо млијека и млијечних производа извезли за 114,5 милиона КМ, просјечне вриједности од 1,7 КМ/kg (67 милиона kg роба извезено). У овом случају ријеч је углавном о регионалним или чак глобалним играчима у области прераде млијека који имају углавном снажне промотивне канале и изграђен бренд, међутим управо та општа присутност без посебне приче која прати производ, јесте једна од предности малих произвођача.

Домаћи већи произвођачи. Ту су Мљекара „Пађени“ из Билеће, Мљекара „Милкос“ Сарајево, Мљекара „Млијекопродукт“ Козарска Дубица, „Meggle“ Посушје/Бихаћ и друге. Домаћа индустрија утиче на више начина на мале произвођаче, као што је конкурентност у откупу млијека (боља превозна средства, виша откупна цијена и слично).

И домаћи велики произвођачи и произвођачи из увоза такође конкурентни су и са цијеном на полици, имају могућност сталног присуства производа и присуства у више различитих дистрибутивних центара, и неријетко имају бољу промотивну кампању.

Мањи локални прерађивачи. Присутна је и конкуренција локалних и ближих регионалних мини прерађивача млијека (Рудо, Вишеград, Гацко, Рогатица) које такође прерађују млијеко и продају директно потрошачима.

Занатски и специјални произвођачи месних и млијечних производа: Постоји растуће тржиште за занатске и специјалне месне и млијечне производе, као што су органски или гурмански производи (кобасице са посебном рецептуром, суво месо са посебним начином припреме, сиреви са орасима, зачинима, паприком, домаћи маслац, ферментисани производи са шумским воћем и сличним производима, те сладолед и/или производи са заштитним географским поријеклом, као што су романијски скоруп, височка печеница и друго. Ови произвођачи се често фокусирају на квалитет, јединствене укусе и нишу на тржишту, привлачећи потрошаче који су спремни да плате више за ове специјализоване производе.

Модел директне до потрошача: Са порастом е-трговине и платформи директног ка потрошачу, долази и до повећања конкурентности у овом сектору. Продајом на овај начин боље организовани произвођачи могу понудити погодност и широк спектар опција производа и на вријеме анимирати посебно млађе потрошаче. Добар страна је што они такође могу ослободити тржиште потенцијално привлачећи купце даље од традиционалних локалних односно ближих регионалних тржишта.

7. Додата вриједност и могућности за диверсификацију

У ланцу вриједности меса и млијека у Фочи представљени су могућности за диверсификацију у овчарству, те у преради млијека на газдинству и у производњи младог кајмака.

7.1. Узгој оваца

У табели 1. приказани су основни трошкови производње у узгоју 200 плоткиња које на свијет донесу око цца 210 живих и одгојених јагњади, што је нека пасминска особина праменке која је и најчешће гајена пасмина на овом подручју. Укупни трошкови износе око 300 КМ/грло.

Табела 1. Трошкови производње у овчарству

Ставка	јединица	количина	цијена по јед. (КМ)	цијена укупно (КМ)
1. Плате				
Руководилац (власник)	мјесец	12	1800	21600
Радник (чобан и други послови)	мјесец	6	1650	9900
				31500
2. Производни трошкови				
сијено (трошак производње)	тона	50	180	9000
трошкови производње крме (сијане ливаде, травно дјет. Смјеше и зоб, ђубриво, сјеме) 10 ha	ha	7	1250	8750
концетровано храниво	тона	5	950	4750
минерална со (30 гр/грло дан), цца 70 грла цијело стадо	kg	600	0,8	480
набавка приплодног овна	грло	1	950	950
				23930
3. Горива и мазива				
нафта (са урачунатим регресом)	литар	1200	1,9	2280
моторна уља	литар	40	14	560
				2840
4. Одржавање машина				
резервни дијелови (филтери, сијалице, свијеће)	процјена	1	500	500
преглед, мање поправке	процјена	1	350	350
				850
5. Трошкови ветеринара				
Процјена	број долазака	3	200	600
				600
6. Потрошни материјал				
Штала (метле, лопате...)	процјена	1	100	100
				100
Укупно				59.820

У следећој табели представљени су приходи од ове производње. Подстицаји које остварује газдинство су дати оквирно, због честих измјена подстицајне политике од стране министарства.

Табела 2. Приходи у узгоју 200 плоткиња оваца

Ставка	јединица	број јединица	цијена по јединици (КМ)	укупно
јагњад мушка	грло	98	250	24500
јагњад женска	грло	32	260	8320

шиљежице	грло	30	300	9000
ован приплодни	грло	2	950	1900
овце старе излучене	грло	38	240	9120
подстицаји по грлу основно стадо	грло	200	30	6000
укупно				58.840

На основу наведене рачунице, можемо рећи да је у оваквим условима производње, са стадом величине 200 плоткиња, ова производња ниско профитабилна и тешко је одржива. Наиме, према актуелним трошковима производње, и може се рећи у идеалним условима, кад је у питању располагање земљиштем, са минималним платама власника и једног помоћног радника узгајивач 200 оваца ће пословати у минусу 980,00 КМ. Тај износ представља и износ из којег се требају одвојити средства за нове инвестиције (опрема, механизација, објекти итд.). Такође, у обрачун није узета ни амортизација, тако да је ова производња дефинитивно захтјева и веће подстицаје и веће стадо. С тога мора бити предмет циљане подршке и локалних и републичких органа. На овом промјеру се добро види значај много више подршке у сусједној Србији по грлу, јер ова производња заиста захтјева већу подршку и одлична је за очување брдско-планинског крајолика у Републици Српској. Додатна средства из ове производње се могу остварити кроз производњу млијека и млијечних прерађевина у стадима која се музу, међутим све је мање таквих стада.

Табела 3. Додата вриједност у овчарству - јагњад

Ставка	Произвођач	Продајна цијена/ Дистрибутор
Цијена живе ваге (КМ/kg)	8	10
Директни трошкови (КМ/kg)	7,2	0,5
Бруто маржа (КМ/kg)	0,8	1,5
Бруто маржа (% од цијене)	10%	15%

7.2. Млади кајмак

Табела 1. Директни трошкови за производњу 1 kg младог кајмака

Ставка	Јединица	Цијена (КМ)	Количина	Укупно (КМ)
Млијеко	l	0,88	13	11,44
Со	kg	1,1	0,02	0,022
Утрошено огријевно дрво и електрична енергија	метар	75	0,02	1,5
Амбалажа (паковања пластична)	ком	0,35	4	1,4
Радна снага (процјена утрошеног радног времена на производњу 1 kg скорупа)	сат	10	0,35	3,5
Остало (средства за прање суђа, друго)	Процјена на 1 kg			0,5
Трошкови превоза	Процјена на 1 kg			0,01
Укупни трошкови по kg				18,37

Табела 2. Додата вриједност за млади кајмак

Ставка	Произвођач	Продајна цијена/ Дистрибутор
Цијена (КМ/kg)	22	N/A
Директни трошкови (КМ/kg)	18,37	N/A
Бруто маржа (КМ/kg)	3,63	N/A
Бруто маржа (% од цијене)	12%	N/A

Прерада на газдинству. Кад узмемо просјечан број грла у пројектном подручју тј. 5 крава, са просјечном производњом од 4.000 kg млијека по лактацији и укупну производњу од 20.000 kg млијека, газдинство може произвести 1.538 kg младог кајмака. Са просјечном маржом од може се остварити добит од 5.583 КМ/годишње. Додатан подстицај произвођач остварује кроз млијеко које произвео на свом газдинству.

8. Технологија узгоја оваца и крава

У овом ланцу вриједности можемо разликовати 2 нивоа технологија које се користе у току формирања производа. А то су:

- V. Технологије у оквиру примарне производње. Узгој са циљем што већег броја одгојених телади/јагњади на број мајки уз остваривање одговарајућег прираста код нових генерација. Углавном је заступљен овај ниво узгоја.
- VI. Технологије вишег нивоа узгоја. - селекција, вођење матичне евиденције и контрола производности и продаја квалитетно приплодне стоке. Методе су омогућене кроз релевантне прописе на нивоу Републике Српске, али се не користе међу узгајивачима у Фочи и нису препознате.

Када је ријеч о преради млијека, уважавајући количине и структуру производње можемо издвојити сљедеће:

- I. Технологије у оквиру примарне производње. Углавном стандардне за производњу млијека, укључујући системе муже и складиштења/хлађења млијека након муже.
- II. Технологије прераде - Основни ниво, прерада млијека на газдинству - једноставне и доступне технологије, по углавном личним рецептурама односно знању. Дјелимично искоришћене, али производи нису довољно доступни у локалним угоститељско-туристичким капацитетима.
- III. Технологија прераде – такође на газдинству, али стандардизована производња у оквиру конзорција/удружења по тачно прописаним процедурама припреме и изласка на тржиште под одређеним брэндом, не само за продају на прагу већ за HoReCa и трговине. Нису искоришћене.

9. Процјена потреба жена пољопривредница и предузетница

Жене које се баве производњом млијека и меса на малим фармама у напуштеним подручјима имају неколико кључних потреба да ефикасно обављају своје активности. Ево неких од главних потреба које могу имати:

Приступ ресурсима: Женама је потребан приступ основним ресурсима као што су земљиште, вода и пашњаци за стоку. Доступност ових ресурса је кључна за одрживу производњу млијека и меса.

Обука и извори знања: За жене је важно да имају приступ програмима обуке и платформама за размјену знања које им пружају неопходне вјештине и стручност у сточарству, управљању стадом, преради млијека и техникама производње меса. Ово може помоћи да се побољша продуктивност и осигура квалитет њихових производа. Овде значајну улогу треба да имају савјетодавне службе како на нивоу општине тако и на нивоу Републике. Значајно би свакако било укључивање и образовних институција. Једна од могућности је отварање средње пољо-прехранбене школе у Фочи која би имала и кабинет за прераду млијека односно меса, а гдје би жене са села могле директно пролазити кроз различите обуке.

Опрема: За ефикасну производњу млијека и меса неопходна је одговарајућа опрема. Приступ одговарајућој опреми, као што су машине за мужу, посуђе за складиштење и прераду млијека и меса, могу продуктивност и квалитет производа.

Приступ тржиштима: Повезивање жена на село које баве са производњом и/или прерадом млијека и меса са поузданим и поштеним тржиштима је кључно. Потребна им је подршка у маркетингу њихови производа укључујући помоћ у брендирању производа, паковању, одређивању цијена и приступу дистрибутивним каналима. С тим у вези потребно је јачање локалних Удружења, увезивање са ТО Фоча и сличним институцијама које могу помоћи у промоцији и продаји њихових производа.

Финансијска подршка и приступ кредитима: Пољопривреднице се често суочавају са изазовима у приступу финансијским ресурсима и кредитима. Пружање приступа приступачним опцијама кредита и финансијским услугама може им омогућити да инвестирају у своје фарме, купују стоку и унаприједе производне капацитете, укључујући генетику у својим стадима.

10. Изазови и могућности

Изазови

Мали произвођачи млијека и меса суочавају се са неколико изазова, и то:

Приступ тржишту: Мала газдинства често су ограничена у приступу ширим тржиштима због ограничених ресурса и дистрибутивних капацитета, посебно ако је ријеч о великим трговцима односно велепродајима. Недостатак видљивости и маркетиншких канала такође може утицати на продају. Промотивне активности могу бити ограничене и услед људских ресурса (недостатак односно не знање коришћења „јефтиних“ маркетиншких алата, као што су: Фејсбук, Твитер, Инстаграм, Телеграм итд.)

Усклађеност са прописима: Прерада млијека у мањим мљекарама или на газдинству укључује одређене прописе и стандарде квалитета како би се осигурала безбједност хране. Малим произвођачима ово може

бити изазов због ограничених ресурса за спровођење неопходних процеса, одржавање хигијенских стандарда и спровођење редовних тестирања.

Инфраструктура и опрема: Малим произвођачима неријетко недостаје инфраструктура и опрема неопходна за ефикасну прераду млијека, како због приступа дистрибутивним каналима, тако и због недостатка финансија. Посебно ако говоримо о произвођачима у малим, удаљеним срединама, којима је ограничен је приступ савременим технологијама за прераду млијека, као што су пастеризатори, хомогенизатори или машине за паковање. Ограничена инфраструктура може довести до нижих производних капацитета, недоследности у квалитету и виших трошкова производње.

Сезонска производња: Због најчешће малог стада, производње оријентисане на вегетативне циклусе, доступне количине млијека могу ограничити ниво прераде и количине испоручене за тржиште. Ово може довести до промјене навика купаца, у случају да у једном периоду године нема довољно производа на тржишту.

Старење становништва и миграција младих: Све више младих напушта ове просторе, што директно утиче на број радно способног становништва. Старије особе су мање активне, а смањује се и број крава и оваца које се узгајају. Значај велике породице у случају самосталне организације продаје је и у томе што један члан породице може бити непосредно укључен у продају тј. пласман производа, на пијаци, да развози и слично, док други воде рачуна о стаду, производњи, преради млијека и квалитету млијечних производа.

Земљиште: Ланац вриједности производња меса и месних прерађевина у Фочи оптерећен мањкавостима законодавних процеса, као што је прије свега непостојање законских прописа, подзаконских аката и регулатива везаних за земљишне и наслеђне политике, којима би се зауставило даљње смањење пољопривредних површина и постигло окрупњавање имања.

Могућности

Улазак у систем органске производње. На нивоу Републике Српске, нешто су већи подстицаји за узгајиваче у систему органске производње. Фоча због својих природних предуслова може се рећи носи одлике органске, здраве и производње од повјерења. Додатна заштита овог имица кроз сертификацију органске производње може бити један од главних алата за унапређење вриједности меса и млијека произведених у овој општини.

Могућности подршке и финансирања: Влада, невладине и међународне организације нуде различите могућности подршке и финансирања пољопривредницима у Босни и Херцеговини да побољшају своје пољопривредне праксе, усвоје модерне технологије и приступе новим тржиштима. Ова подршка може у великој мјери користити произвођачима меса и млијека у Фочи и повећати њихову конкурентност. Ту је неопходно боље увезивање како са свим наведеним донаторима, тако и са приватним пружаоцима савјетодавних и стручних услуга у смислу припреме квалитетних пројектних приједлога.

Производи са додатом вриједношћу: И месо и млијеко се могу прерадити у различите производе са додатом вриједношћу као што су већ спомињани кајмак, разне кобасице, суво месо, производи од млијека и меса са зачинима, специјалним састојцима (љековите и зачинске траве са Маглића, Зеленогоре) или друго, што може дати посебност овим производима и обезбиједити већу тржишну вриједност. Ово представља прилику за пољопривреднике односно прехрамбена предузећа у општини да додају вриједност својој производњи и повећају своју профитабилност.

Прописи о безбједности хране и њихова примјена од стране произвођача: Од новембра¹² 2022. године биће олакшана регистрација и улазак на тржиште за оне произвођаче који производе одређене производе животињског порекла на својим фармама. Правилник се односи на произвођаче који директно продају или испоручују крајњем потрошачу, односно локалним малопродајним објектима који директно снабдијевају крајње потрошаче примарним производима у одређеним количинама. Ово представља добру могућност и за мање произвођаче млијека из Рудог који производе млијеко на свом газдинству и те производе пласирају на тржишту.

11. Закључци и препоруке

Постојање потенцијалу у виду неконтаминираних земљишта с великим површинама природних ливада и пашњака, те географски положај и агроклиматски услови за сточарску производњу представљају важне предуслове за развој овог ланца вриједности у Фочи. Битно је искористити и већ развијен туристички производ у промоцији производа од млијека и меса из Фоче. Сходно наведеном да би се овај ланац вриједности даље развијао потребно је узети у обзир сљедеће препоруке:

---

¹² Правилник о посебним условима за објекте у пословању са храном животињског поријекла (Службени Гласник РС, број: 108/22).

- Побољшати генетски састав са увођењем више чистокрвних пасмина оваца и говеда у узгоје,
- Унаприједити системе вођења матичне евиденције и узгојно-селекцијског рада,
- Радити на формирању локалног удружења сточара (произвођача меса и млијека) или задруге, или укључити у неку општинску кровну организацију произвођача,
- Пружити подршку у рјешавању имовинских односа у смислу управљања пољопривредним земљиштем,
- Обезбиједити подршку за младе узгајиваче,
- У сарадњи са откупљивачима, Савјетодавном службом или другим партнерима радити на промоцији меса и млијека (млијечних прерађевина) са пашњака, како би се додала вриједност овим производима и
- Унаприједити подршку за набавку средстава за рад женама и додатном запослењу поред пољопривреде.

ПОПИС ЛИТЕРАТУРЕ:

- АНКЕТА О БУЏЕТУ ДОМАЋИНСТВА, Република Српска, Завод за статистику, Бања Лука, 2021.
- БУЏЕТ ОПШТИНЕ ФОЧА ЗА 2020. ГОДИНУ, Фоча, децембар 2019. године
Градови и општине Републике Српске, Република Српска, Завод за статистику, Бања Лука, 2021.
- ДЕМОГРАФСКА СТАТИСТИКА, 2021, Друго, допуњено издање, Република Српска, Завод за статистику, СТАТИСТИЧКИ БИЛТЕН, Бања Лука, 2021.
- Евиденција категорисаних објеката, Министарство трговине и туризма Републике Српске, 2022.
- ЕКОНОМСКИ РАЧУНИ И ЦЕНЕ ЗА ПОЉОПРИВРЕДУ, 2021, СТАТИСТИЧКИ БИЛТЕН, Република Српска, Завод за статистику, Бања Лука, 2021
- ЕКОНОМСКИ РАЧУНИ И ЦИЈЕНЕ ЗА ПОЉОПРИВРЕДУ, Република Српска, Завод за статистику, СТАТИСТИЧКИ БИЛТЕН, Бања Лука, 2022.
- ИЗВЈЕШТАЈ О ИЗВРШЕЊУ БУЏЕТА ОПШТИНЕ ФОЧА ЗА 2018. ГОДИНУ, Фоча, април 2019. године
- ИЗВЈЕШТАЈ О ИЗВРШЕЊУ БУЏЕТА ОПШТИНЕ ФОЧА ЗА 2019. ГОДИНУ, Фоча, мај 2020. године
- О Д Л У К У О УСВАЈАЊУ БУЏЕТА ОПШТИНЕ ФОЧА ЗА 2022. ГОДИНУ, СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК ОПШТИНЕ ФОЧА 16/21
- П Р А В И Л Н И К О УСЛОВИМА И НАЧИНУ ОСТВАРИВАЊА НОВЧАНИХ ПОДСТИЦАЈА ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У 2021. ГОДИНИ НА ПОДРУЧЈУ ОПШТИНЕ ФОЧА, ОПШТИНА ФОЧА, НАЧЕЛНИК ОПШТИНЕ
Попис 2013, Завод за статистику Босне и Херцеговине, www.statistica.ba
- С Т Р А Т Е Г И Ј А РАЗВОЈА ЛОКАЛНИХ ПУТЕВА И УЛИЦА У НАСЕЉУ НА ПОДРУЧЈУ ОПШТИНЕ ФОЧА ЗА ПЕРИОД 2020 - 2029. ГОДИНЕ, ОПШТИНА ФОЧА, СКУПШТИНА ОПШТИНЕ ФОЧА, ОДЈЕЉЕЊЕ ЗА ПРОСТОРНО УРЕЂЕЊЕ И СТАМБЕНО – КОМУНАЛНЕ ПОСЛОВЕ Фоча, 17. јун 2021. године
- СПИСАК СТАНОВНИШТВА, ДОМАЋИНСТВА И СТАНОВА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ 2013. ГОДИНЕ, РЕЗУЛТАТИ ПОПИСА, ГРАДОВИ, ОПШТИНЕ, НАСЕЉЕНА МЈЕСТА, Република Српска, Завод за статистику, Бања Лука, 2021.
- СТРАТЕГИЈА И АКЦИОНИ ПЛАН ЗА ЗАШТИТУ БИОДИВЕРЗИТЕТА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ (2015-2020), Оперативна контакт особа за Глобал Енвиронмент Фацити: Министарство вањске трговине и економских односа Босне и Херцеговине, децембар 2014.
- СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ОПШТИНЕ ФОЧА 2017–2026, Децембар, 2016. године
- СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА РЕПУБЛИКА СРПСКА 2021–2027. Година, Влада Републике Српске Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Република Српска, јун 2021.
- СТРАТЕШКИ ПЛАН РУРАЛНОГ РАЗВОЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ (2018-2021) - Оквирни документ, Министарство вањске трговине и економских односа, Сарајево, 2018. год.
- Структура предузетника по дјелатностима, ЈЕДИНСТВЕНИ ИНФОРМАЦИОНИ СИСТЕМ ЗА РЕГИСТРАЦИЈУ ПРИВРЕДНИХ СУБЈЕКТАТА, Општина Гацко, 2017-2022.
- УРЕДБА О СТРАТЕШКИМ ДОКУМЕНТИМА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ, Службени гласник Републике Српске, број 94/2021.